

ACTA UNIVERSITATIS STOCKHOLMIENSIS

Stockholm Studies in Economic History

59

Stockholms
universitet

Hellre hustru än änka

Äktenskapets ekonomiska betydelse för frälsekvinnor i senmedeltidens Sverige

Johanna Andersson Raeder

©Johanna Andersson Raeder, Stockholm 2011

ISSN 0346-8305

ISBN 978-91-86071-72-1

Printed in Sweden by Universitetsservice US-AB , Stockholm
2011

Distributor: Department of Economic History

Omslagsbild: Marie trolovning, Albertus Pictor ca. 1480,
Floda kyrka, Södermanland. Fotograf: Lennart Karlsson.

Till Johan, Lisa, Bo och
Majken

Förord

Jag känner stor tacksamhet över att jag fått möjligheten att skriva denna avhandling. Det har varit spännande, svårt, roligt, intressant och stimulerande. Nu när det är dags att sätta punkt finns det många som jag vill tacka.

Först och främst vill jag tacka min handledare professor Johan Söderberg. När jag vid upprepade tillfällen trott att det hela kapsejsat har Johan suttit lugn i båten och visat tilltro. Stort tack Johan för noggrann läsning, konstruktiva kommentarer och ditt stora tålamod! I halvtid, efter avlagd licentiatexamen, blev docent Gabriela Bjarne Larsson biträdande handledare. Gabriela har varit en entusiastisk läsare av mina mer eller mindre halvfärdiga texter. Hon har ifrågasatt mina stundtals svävande resonemang och vänligt men bestämt avkrävt förtydligande. Stort tack Gabriela! Jag vill också tacka docent Bo Franzén som visade mig vägen till medeltidsforskningen. Bo handledde mig när jag skrev C- och D- uppsats och sedan tog han med mig i projektet *Marknader och regioner i medeltidens Sverige*. Bo var en mycket engagerad handledare under mina första år som doktorand.

Jag vill rikta ett kollektivt tack till alla kollegor vid ekonomisk-historiska institutionen i Stockholm. Men några personer behöver speciellt tackas. Stort tack till Fia Sundevall som varit peppande, tröstande och hjälpsam rumskamrat under doktorandtiden. Stort tack till Per Simonsson och Lisa Segnestam för trevliga fikastunder och allehanda hjälp inte minst språkgranskning av abstract och summary. Att lägga fram avhandlingsavsnitt vid det högre seminariet vid ekonomisk-historiska institutionen har alltid varit givande, tack alla doktorandkollegor och seniora forskare som granskat och diskuterat mina alster!

I slutskedet av avhandlingsskrivandet har flera personer på olika sätt hjälpt mig att ro detta projekt i hamn. Stort tack till Mats Morell och Dag Retsö som båda har läst manuskriptet i sin helhet, uppmuntrat mig och gett värdefulla råd. Stort tack till Yvonne Svanström som också läst, gett konstruktiv kritik och aldrig låtit mig hemfalla åt tvivel.

Tack Jenni Vuorenmaa för att jag alltid varit välkommen in till dig för en pratstund. Stort tack till den hjälpsamma personalen på Riksarkivet och Diplomatariet, här bör Roger Andersson och Sara Risberg särskilt nämnas. På Stockholms universitets bibliotek finns också hjälpsam och kunnig personal, och är vill jag särskilt nämna bibliotekarie Marie Lövgren som hjälpte till

med publiceringsfrågor och Grant McWilliams som vid upprepade tillfällen fick rycka ut och lösa problem med avhandlingsmallen. Avhandlingens fina omslagsbild har jag Mia Åkestam och Lennart Karlsson att tacka för. Mia för att hon plockade fram ett urval av vackra bilder att välja ifrån och Lennart Karlsson som tjänstvilligt lånade ut och lät mig använda hans fotografi.

Jag vill också tacka mamma, Solveig Andersson, som för nästan ett år sedan gav mig en fin klänning att ha till disputationen. Klänningen har sedan dess hängt i garderoben, som en uppmaning om att inte ge upp.

Avslutningsvis vill jag tacka min älskade familj. Maken, kompanjonen och bästa vännen Johan, mitt allra varmaste tack för att du stöttat mig under hela den här resan. Mina fantastiska barn, Lisa, Bo och Majken, stort tack för all uppmuntran och kärlek!

Skuggan, Färingsö augusti 2011.
Johanna Andersson Raeder

Innehåll

1. Inledning	13
Avhandlingens syfte och frågeställningar	13
Makar och kompanjoner	15
Utgångspunkter: från frälsets demografi till betydelsen av äktenskap.....	17
"The golden age" ifrågasatt	19
Teoretisk utgångspunkt 1 – kompanjonäktenskap	20
Teoretisk utgångspunkt 2 – omgifte som anpassning till patriarkatet	22
Tidigare forskning	23
Kvinnor, äktenskap och ekonomi i London.....	24
Den engelska och svenska aristokratin.....	25
Källmaterial och källkritik.....	27
Kvinnor synliggjorda genom deras relation till män.....	28
Brev, register och räkenskaper.....	29
Disposition.....	30
2. Frälsets demografi.....	32
Från genealogi till statistik	32
Databasens uppbyggnad och struktur.....	32
Tillförlitlighet.....	35
Den demografiska informationen.....	35
Äktenskapsfrekvens.....	36
Barnantal.....	40
Äktenskapens varaktighet.....	43
Frälsekvinnors omgiftesfrekvens	45
Översiktlig bild	46
En grupp kusiner och deras familjebildningsmönster: Exemplet Tott	46
Äktenskap	49
Omgiften.....	51
Sammanfattning	52
3. Utgångsläget för frälsekvinnors ekonomiska agerande	53
Kvinnors ägande och myndighet enligt landslagen.....	53
Ekonomiska transaktioner kopplade till äktenskapet.....	54
Arvejord och avlingejord	55
Släkten och familjehushållet.....	56
Giftorätt	57

Änkornas befogenhet att råda över sig och sina omyndiga barn	58
Arv och gåvor – från lag till praktik.....	59
Skäl för respektive emot omgifte	61
Sammanfattande diskussion	63
4. En man vid sin sida: änkors motiv för omgiften.....	65
Änkornas ekonomiska handlingsutrymme	65
Gifta sig för att få en målsmans beskydd och en kompanjon	67
Änka med svag lokal förankring	68
Fru Katarina på Tyresö.....	71
Katarina Erensisledotters nätverk.....	76
Egna barn och styvbarn	78
Ingeborg Åkesdotter och hennes far Svarte Åke	81
Fru Ingeborg fordom herr Staffan Bengtssons hustru	84
Ingeborg gifter sig en andra gång.....	85
I förhandling med patriarkatet	86
Förändring över livscykeln	87
5. Gåvor mellan makar, i livet och efter	89
Tidigare forskning om äktenskap, egendom och kompanjonskap.....	89
Arvsrätt och testamenten.....	94
Olika sorters gåvor.....	95
Förändring över tid	100
Egendomsöverlåtelse mellan makar, i livet och efter	100
Testamentariska gåvor	103
Ömsesidighet och inbördes testamenten	104
En gemensam vilja och ömsesidighet.....	106
Vikten av ett giltigt testamente	108
Kompanjonskap och hushållsekonomi	110
Kvinnliga brevvärdare.....	111
Att betala makens skulder och sörja för hans själs frälsning	115
Sammanfattning	117
6. Kompanjonskap och hushållsekonomi hos medlemmar av släkten Tott.....	119
Skymd av äkta maken	119
Arvid och Beata, två kompanjoner som köpte egendom tillsammans...	121
Arvid Trolle som företrädare för sig själv och sin hustru	127
Ingeborg Filipdotter och hennes äktenskap	129
Ingeborgs situation som änka och fördelarna med ett andra giftermål	131
Avslutande diskussion	133
7. Hustrun, den underordnade kompanjonen	135
Demografisk översikt utifrån ättartavlor.....	135
Omgifte som strategi.....	137

Kompanjonskap och ekonomiskt engagemang mellan makar.....	139
Kvinnor som testamentsexekutorer.....	140
Underordningens möjligheter	141
Summary.....	143
Remarriage as a strategy	144
Economic relations between spouses	146
Companionship	146
The capable companion	147
The possibilities of subordination.....	148
Personregister	150
Källor och litteratur	154

1. Inledning

I april 1487 ansökte riddaren Erik Trolle och änkan Ingeborg Filipsdotter (Tott) om dispens av kyrkan för att få gifta sig. Ingeborg och Erik var släkt i fjärde led vilket innebar att det enligt kanonisk rätt krävdes dispens dels för att de skulle få ingå äktenskap, dels för att eventuella barn skulle ses som legitima. Ansökan beviljades och ett halvår senare stod bröllopet.¹

I äldre historieforskning har giftermålet mellan Erik och Ingeborg beskrivits som ekonomiskt fördelaktigt för Erik och politiskt betydelsefullt för huvudmännen i deras respektive släkter: Eriks far Arvid Trolle och Ingeborgs farbror Ivar Axelsson (Tott), som genom denna allians kunde förstärka sina och släkternas maktpositioner.² Beskrivningen stämmer väl överens med det medeltida källmaterialet där kvinnorna ofta inte själva var aktiva utan representeras av män vilket medfört att kvinnor osynliggjorts. Den går även i linje med den inom historieskrivningen väl etablerade synen på äktenskap inom samhällets övre skikt som främst en släktangelägenhet och en möjlighet för män att skapa nätverk. Att beskriva Ingeborgs och Eriks äktenskap som förmånligt för Erik, hans far och Ingeborgs farbror är visserligen riktigt men det är en ofullständig beskrivning eftersom inget sägs om de ekonomiska och sociala fördelar som detta andra äktenskap kom att föra med sig för änkan Ingeborg.

Avhandlingens syfte och frågeställningar

Den medeltida änkan har fått stort utrymme i historieskrivningen. Främst på grund av att hon lämnat synliga spår efter sig i våra skriftliga källor. Änkorna visar sig i källmaterialet då de skänkte egendom till kloster, sålde

¹ Risberg (red.) (2008), s. 337. *ÅSF* band I s. 293-294. För närmare förklaring av vad som ansågs vara incest och förbjudna äktenskapsled se KL band 7, spalt 376-378, Carlsson (1972), s. 186ff. Ingeborgs första makes mor, Märta Gregersdotter (Aspenäsätten) var kusin till Erik Trolles farmor, Kristina Knutsdotter (Aspenäsätten). *ÅSF* band I, s. 14-15.

² Sjögren (1944), 251 ff. Här antyds också att Arvid Trolle och Ivar Axelsson var ansvariga för de förhandlingar som ledde fram till giftermålet. Någon källhänvisning som stöder detta finns inte. Släkterna Tott och Trolle var vid denna tid redan sammanlänkade då Arvid Trolle sedan 1466 var gift med Beata Ivarsdotter (Tott), Ivar Axelssons dotter. Beata var Arvids andra hustru och inte mor till Erik. När Paul Sjögren skrev sin avhandling om slakten Trolle fanns inte dokumentet rörande dispensansökan tillgängligt för forskare. Det ingår i en samling av medeltida penitentiärbrev som under sekretesskydd förvarats i Vatikanarkivet och öppnades för offentligheten först 1983.

morgongåvogods eller förekom som part i långdragna rättstvister. Dessa kvinnor har uppmärksammats därför att de i eget namn och till synes på egen hand agerade i en tid då kvinnors underordning gentemot män var grundläggande. Gifta kvinnor, som företrädde i det offentliga av sina män, har däremot inte ägnats lika mycket uppmärksamhet. Den självrådande medeltida änkan och hennes möjligheter har beskrivits som en motsats till den gifta kvinnan som var underordnad sin makes målsmanskap. Detta har ofta gjorts utan att hustrurs och änkors faktiska möjligheter och handlingsutrymme har studerats närmare. Utifrån vårt nutida perspektiv kan änkans avsaknad av målsman ses som något positivt eftersom det gav kvinnor möjlighet att agera självständigt. Men för frälsekvinnor, som levde i det patriarkala medeltida samhället, utgjorde självständighet sannolikt inte någon lockelse. För om vi betänker vad den patriarkala samhällsordningen kunde innebära för frälsekvinnor, det vill säga huruvida kvinnors underordning gentemot män kom att påverka deras möjligheter att agera, så problematiseras bilden av den självständiga änkan. Och det öppnar upp för nya frågor. Var det möjligen så att frälsekvinnor fann större möjligheter till att vara ekonomiskt aktiva tillsammans med en make även om det också innebar underordning? Kan detta kanske utgöra en förklaring till varför det faktiskt var vanligare att en frälsekvinnor som förlorat sin make gifte om sig istället för att hon försökte leva som självrådande änka? Detta kommer att prövas här.

Det övergripande syftet med denna avhandling är att ifrågasätta det perspektiv som hävdats att enbart män hade fördelar av de medeltida frälseäktenskapen. Här kommer en mer nyanserad bild av äktenskap inom frälset under senmedeltiden att ges och även en mer nyanserad bild av kvinnors ekonomiska handlingsutrymme. Äktenskap inom frälset var en släktangelägenhet eftersom det påverkade släktens fortlevnad. Genom fördelaktiga giftermål skapades släktskapsband som kunde främja både släktens och dess enskilda medlemmars ställning. Mäns nätverk konstruerades ofta utifrån äktenskap där männen genom giftermål blev svärfäder, svärsöner och mågar. Men äktenskapet hade självklart också stor betydelse för kvinnorna både ekonomiskt och socialt. I det här arbetet ligger fokus på civilståndets ekonomiska betydelse och de ekonomiska fördelar som ett äktenskap kunde innebära för kvinnor. Att gifta kvinnor stod under sin makes målsmanskap behöver nödvändigtvis inte tolkas som en begränsning av deras handlingsutrymme utan kanske snarare det motsatta. Kvinnors handlingsutrymme, både gifta och ogifta kvinnors, begränsades av den patriarkala samhällsordningen. I äktenskapet och under en makes målsmanskap kunde kvinnor få del av mannens ekonomiska handlingsutrymme. Här kommer både änkors och gifta kvinnors handlingsutrymme att undersökas. Med avhandlingen vill jag försöka visa och förklara hur äktenskapet, trots att det befäste kvinnors underordning gentemot män, ändå gav kvinnor större ekonomiskt handlingsutrymme än änkeståndet.

Makar och kompanjoner

Ingeborg Filipisdotters (Tott) och Erik Trolles (ekonomiska) historia, som den går att utläsa ur källorna, kommer att beskrivas senare, i kapitel 6, men det kan vara bra att här inledningsvis kort redogöra för deras äktenskap och på detta sätt ge en annan bild av ett medeltida äktenskap än den som oftast erbjuds.

Det är välkänt att giftermål mellan tonåriga flickor och äldre män inte var ovanligt inom samhällets övre skikt och en inte ovanlig följd av detta var att den äldre mannen dog och efterlämnade en ung änka.³ Detta innebar att kvinnors andra äktenskap kunde ha en något annan utgångspunkt än deras första.

Ingeborg och Erik var jämgamla och vid tiden för deras ansökan om dispens för att få gifta sig var de sannolikt mer än tjugofem år gamla men ännu inte fyllda trettio.⁴ Ingeborg hade ett tolv år långt äktenskap bakom sig, ett äktenskap som inte genererat någon avkomma. Hennes första make, Gustav Karlsson (Gumsehuvud), hade varit en inflytelserik man som innehaft flera viktiga befattningar bland annat som medlem av riksrådet.⁵ Efter honom hade Ingeborg förutom ett morgongåvogods med underlydande gårdar, allt hans lösöre och alla hans köpegods. Dessutom hade hon eget arvegods och även kommande arvsanspråk efter sin mor och fosterfar. Det var en välbärgad och erfaren kvinna som Erik Trolle gifte sig med. Själv var Erik också en välbärgad man. Han var även berest och hade tillbringat flera år utomlands där han bland annat varit inskriven vid universitet i Rostock.

I dispensansökan företrädde inte Ingeborg av någon manlig släkting, endast Erik och Ingeborg nämns däri. Det behöver inte betyda att till exempel hennes farbror inte fanns med i bakgrunden, men det öppnar ändå för möjligheten att både Ingeborg och Erik, med ålderns rätt och Ingeborgs änkestatus, själva var delaktiga i genomdrivandet av giftermålet.

Efter bröllopet hade paret Ingeborgs gård, Ekholmen i Uppland, som sättesgård och de kom att centrera sitt gods innehav till trakterna kring denna

³ I det medeltida språkbruket användes termen efterleverska.

⁴ Erik anges ha fötts omkring år 1460, Sjögren (1944), s. 120. Ingeborg föddes någon gång mellan år 1456 och 1461. Hennes föräldrar gifte sig år 1455 eller 1456 och enligt äldre genealogiska uppgifter var Ingeborg det tredje barnet i detta äktenskap. Hon måste dock ha varit minst 13 år gammal när hon i juni år 1474 stod brud för första gången. *ÅSF* band I, s. 293-294.

⁵ *ÅSF* band I, s. 62-64. Gustav hade varit gift två gånger tidigare och var minst trettio år äldre men kan också ha varit fyrtio år äldre än Ingeborg.

huvudgård.⁶ Deras äktenskap varade i minst tio år och de fick flera barn tillsammans. Av dessa kom endast sonen Gustav att överleva till vuxen ålder.⁷

Erik uppträdde vid ett flertal tillfällen som Ingeborgs målsman och hanterade hennes avlidne makes ouppklarade affärer. Det var Eriks uppgift som make och husbonde att i den här typen av offentliga sammanhang föra Ingeborgs talan och ta tillvara hennes ekonomiska intressen. Men Ingeborg var också aktiv i dessa ekonomiska förhållanden. Makarna delade upp ansvaret mellan sig utifrån en arbetsdelning där uppfattningar om kön låg till grund. Erik hade ansvaret utåt i den offentliga sfären och Ingeborg kunde vara aktiv inom familjesfären vilket var helt i enlighet med gällande norm. Däremot förfaller det som om Ingeborg hade mer utrymme inom de genusgränser som fanns än vad tidigare forskning uppmärksammat.

Erik ansvarade för ärenden som var av en mer offentlig karaktär och Ingeborg hanterade de ärenden rörande Gustav Karlssons kvarlåtenskap som rörde medlemmar av familjesfären. Erik deltog i ett herremöte som hölls i Stockholm där bland annat Gustav Karlssons lån och fordringar diskuterades.⁸ Ingeborg å sin sida höll i kontakten med Magdalena Karlsdotter (Bonde), Gustav Karlssons systerdotter, som genom sitt släktskap med Gustav hade anspråk på arvejorden.⁹

Hur Ingeborgs liv hade tett sig om hon förblivit änka kan vi bara spekulera om. Men vi kan i alla fall konstatera att hennes andra äktenskap var ekonomiskt fördelaktigt för henne bland annat därför att hennes enskilda egendom utökades under äktenskapet genom köp som genomfördes av hennes make.¹⁰ Båda makarna tillhörde eliten i Sverige men som kvinna var Ingeborg ändå utestängd från delar av den offentliga sfären. I Erik fick Ingeborg en målsman som företrädde henne och hennes intressen i de sammanhang hon som änka hade haft svårt att få tillträde till. Tillsammans kom makarna att bilda ett ekonomiskt kompanjonskap genom vilket Ingeborg blev delaktig i Eriks ekonomiska verksamhet. Ingeborgs och Eriks historia var inte unik vilket kommer att visas här.

⁶ Godset Ekholmen var en del av Ingeborgs morgongåva från den tidigare maken. Ursprungligen var Ekholmen en del av Gustav Karlssons andra hustrus arvegods som han efter hennes död skiftat till sig. SDHK 29473 (1472 09 05). Se även Sjögren (1944), s. 258 fotnot 2.

⁷ Sjögren (1944), s. 264. Hur många barn är inte känt, men det finns obestyrkta uppgifter om att Gustav hade tre yngre syskon som dog i tidig ålder samtidigt som deras mor. Ingeborg dog någon gång mellan år 1497 och 1504.

⁸ Sjögren (1944), s. 259.

⁹ SDHK 39444, daterat 1488 02 10 i huvudkartoteket med anm. om att året är okänt men uppskattats till 1488-1494. (Sjögren (1944), s. 260 not 1.). Redan några månader efter Gustav Karlssons (Gumsehuvud) död gjordes ett skifte mellan Magdalena Karlsdotter (Bonde) och Ingeborg Filipsdotter (Tott). Magdalena Karlsdotter var vid denna tid änka efter Ingeborgs farbror Ivar Axelsson (Tott).

Kvinnorna bytte gods sinsemellan så att deras respektive arv efter Gustav Karlsson koncentrerades kring godsens Bjurum i Västergötland och Ekholmen i Uppland. SDHK 31825 (1486 11 15).

¹⁰ Ingeborg och hennes äktenskap diskuteras utförligare i kapitel 6.

Utgångspunkter: från frälsets demografi till betydelsen av äktenskap

I en tidigare kvantitativ demografisk studie av det svenska medeltida frälset använde jag John Hajnals teori om det *västeuropeiska äktenskapsmönstret* som utgångspunkt för att studera frälsets äktenskapsmönster.¹¹ Det arbetet resulterade i en licentiatuppsats med titeln *Det svenska frälsets äktenskapsmönster; familj och familjebildning under medeltiden*.¹² Här ställdes två övergripande frågor: vad var kännetecknande för det rådande äktenskapsmönstret bland frälset i Sverige från slutet av 1200-talet och fram till början av 1500-talet? Förändrades äktenskapsmönstret under denna period?

I Sverige liksom i övriga Europa var dödligheten under medeltiden hög och det gällde inte bara de fattigaste grupperna i samhället. De privilegierade, frälset, var inte förskonade även om dödligheten med stor sannolikhet var ännu högre i de breda folklagren. Även om det saknas underlag för att beräkna medellivslängd så är det högst sannolikt att en stor andel män och kvinnor dog innan de hunnit uppnå en hög ålder. Det förde med sig att många äktenskap avslutades efter en kortare tid, kanske redan efter ett par år, genom att den ena parten dog. Dödligheten var högre för gifta män än för gifta kvinnor. Detta överensstämmer med vad som var fallet för övriga Europa. Historikern Jennifer Ward skriver i sin bok om kvinnor i medeltidens Europa att:

Many women found that their husbands predeceased them. In spite of the dangers of childbirth, women on the whole lived to an older age than men and in marriages where there was a considerable age gap it was always likely that the husband would die first.¹³

Förutom en stor ålderskillnad mellan makar kan ytterligare en möjlig förklaring vara att män löpte större risk än kvinnor att dö en våldsam död i krig eller annan konflikt. Det tycks även som om kvinnor hade större chans än män att överleva vid pestepidemier.¹⁴ Alldeles oavsett orsakerna förde det med sig att många kvinnor blev änkor.

Att bli änka förändrade kvinnors livssituation. Makens död innebar inte bara att kvinnan stod utan målsman utan också att deras gemensamma hushåll hade förlorat sin husbonde. De möjligheter som fanns för änkor att ta

¹¹ Hajnal (1965) och Hajnal (1982). Traditionellt äktenskapsmönster karakteriseras av en låg äktenskapsålder, åtminstone för flickor, hög äktenskapsfrekvens och utvidgade familjehushåll. Till skillnad från det västeuropeiska äktenskapsmönstret som kännetecknas av en hög äktenskapsålder, ungefär 25 år, för både kvinnor och män, en betydande andel av befolkningen som förblev ogifta och enkla familjehushåll (kärnfamiljer).

För en översikt av forskningsläget rörande äktenskapsmönster se Howell (2003), s. 18 ff.

¹² Andersson Raeder (2007).

¹³ Ward (2002), s. 59. Se även Rosenthal (1991), s. 182-183. Hos aristokratin i fjortonhundratalets England lämnade två av tre män en hustru/änka efter sig vid sin död.

¹⁴ Hanawalt (2005), s. 142-143.

över hushållsansvaret och sörja för sin egen och sina barns räkning kan ses som praktiska lösningar i en tid som präglades av hög dödlighet.

Att änkeståndet innebar en förändrad rättslig ställning har ofta framhävts i tidigare forskning.¹⁵ För första gången i sitt liv stod kvinnan inte under en mans målsmanskap. Det fanns möjligheter för en änka, inte enligt lag men i praktiken, att delta i ekonomiska och juridiska ärenden i sin egen rätt. Och en frälsemans änka hade enligt lagen rätt att fortsättningsvis ”åtnjuta frälse” och uppbära de privilegier som tillkommit hennes make, förutsatt att hon inte gifte om sig.¹⁶ Om änkan hade minderåriga barn kunde hon inta rollen som förmyndare över dessa och med ”närmaste fränders råd” förvalta barnens egendom.¹⁷

Det tycks emellertid som om den rättsliga ställning som änkeståndet innebar och de möjligheter den förde med sig ofta inte var attraktiva för frälsekvinnorna. Ett av resultaten i min undersökning var nämligen en hög omgiftesfrekvens. Mer än hälften, 66 %, av de frälsekvinnor som blev änkor kom att ingå nytt äktenskap, däribland ovan nämnda Ingeborg Filipdotter.¹⁸ Jag prövade vidare om förekomsten av barn var en avgörande faktor eller inte, det vill säga om de kvinnor som hade barn med sin första make var mindre benägna att ingå ett nytt äktenskap än de kvinnor som var barnlösa och därmed saknade en bröstarvinge. Det visade sig att förekomsten av barn inte var en avgörande faktor för om de gifte om sig eller inte. Den höga omgiftesfrekvensen var inte förväntad, med tanke på vad tidigare forskning framhållit om de möjligheter som änkeståndet innebar. Varför utnyttjade inte dessa kvinnor möjligheterna att leva utan målsman? De hade genom sitt första äktenskap levt upp till förväntningarna som ställdes på kvinnor och den uppgift som de uppfostrats till, nämligen att vara någons hustru. Varför tog de inte tillfället i akt och förvaltade sin och de eventuella barnens egendom och levde ett liv utan att behöva utsätta sig för de risker som ytterligare graviditeter och förlossningar förde med sig? Vad var det som gjorde att dessa kvinnor ännu en gång underordnade sig en mans målsmanskap?

¹⁵ T. ex. Ward (2002), s. 59: ”For some women, in England for instance, widowhood was a time for greater independence as *femme soles*, having their own legal identity and making their own business decisions.” Ward menar att för kvinnor inom aristokratin och den rika köpmannaklassen i Västeuropa fanns det möjligheter att leva ett gott liv som änka förvaltande sina gods och företag.

¹⁶ KL band 4 spalt 690 artikel: Frälse, där det hänvisas till kung Magnus Erikssons stadgar från 1335 och 1345, SDHK 4113 och 5201. Se även MEL konungsbalken flock XXI.

¹⁷ MEL giftermålsbalken flock XV. De fränder som här avses var representanter för barnens fädernesläkt.

¹⁸ Återkommer i kapitel 2 med en utförlig presentation av dessa resultat. Underlaget för omgiftesfrekvensen utgjordes av en grupp högfrälsekvinnor, 104 stycken, som under perioden 1280-1529 blev änkor i sitt första äktenskap. Deras äktenskap hade varat mindre än 24 år då de förlorade sin partner.

”The golden age” ifrågasatt

Senmedeltiden har framställts i historieforskningen som en period då kvinnor hade vissa friheter till skillnad mot tidigare och senare perioder, och särskilt änkornas möjligheter under senmedeltiden har lyfts fram. Perioden har till och med kallats för ”*the golden age*” för kvinnor.¹⁹ Historikern Judith M. Bennett menar att den här bilden av medeltiden kan härledas tillbaka till ekonomhistorikern Eileen Powers artikel om kvinnor under medeltiden som publicerades år 1926 och som kom att få ett enormt genomslag i historieforskningen. Här ges en bild av att kvinnors underordning gentemot män och de dominerande idéerna om mäns överlägsenhet, inte var något som påverkade kvinnors vardagsliv.²⁰ Enligt Bennett har det funnits en tendens hos medeltidshistoriker att övervärdera kvinnors status. När populära föreställningar som speglar kvinnors underordning, som den om förekomsten av kyskhetsbälten och godsherrens rätt att tillbringa natten med alla nygifta kvinnliga undersåtar, väl har avfärdats har man samtidigt hävdats att medeltiden var en relativt gynnsam period för kvinnor. Bennett skriver: ”No one argues that things were terrific for women during the Middle Ages, but many argue that medieval women were better off than their descendents in more modern centuries.”²¹ Begreppet ”*golden age*” har använts av forskare som diskuterat hur senmedeltidens befolkningsminskning medförde att arbetsmarknaden kom att öppnas för kvinnor. Bristen på manlig arbetskraft gjorde att kvinnorna kunde ta sig in på arbetsmarknaden. Likaså har begreppet använts när Londons köpmannaänkors situation beskrivits, där några framgångsrika änkor som medgavs tillträde till skrän och drev företag framhållits som exempel på änkornas fördelaktiga ställning i senmedeltidens London.²²

Forskare som intresserat sig för tidigmodern tid har argumenterat för att medeltiden erbjöd kvinnor vissa friheter som sedan togs ifrån dem under den tidigmoderna tiden då det patriarkala systemet kom att förstärkas. Socialhistorikern Merry Wiesner menar till exempel att man under senmedeltiden hade en pragmatisk hållning gentemot kvinnor, vilket öppnade upp för kvinnor som hushållsföreståndare och företagare. Dessa möjligheter försvann, enligt Wiesner, emellertid när medeltid gick över i tidigmodern tid.²³

Kan det vara så att beskrivningen av det hårdnande klimatet under tidigmodern tid påverkat vår bild av medeltiden och gett intrycket av den som en period av relativt goda villkor för kvinnor i allmänhet och i synnerhet för

¹⁹ Uttrycket myntades av Barron (1989).

²⁰ Bennett (2005), s. 141-142. Enligt Bennett hade Power varit tvungen att anpassa sin artikel i mångt och mycket efter redaktörernas vilja och var inte själv helt nöjd med hur den kom att bli i slutändan. Men Powers huvudtes framkom ändå och den var att medeltiden hade varit en gynnsam tid för kvinnor.

²¹ Bennett (2005), s. 153.

²² Barron (1994) och Goldberg (1992).

²³ Wiesner (1993).

änkor? Det särskiljande har lyfts fram och därmed har de kvinnor, änkor, som agerade självständigt ägnats mycket uppmärksamhet.

Jag menar dock att dessa av forskningen uppmärksammade självständiga kvinnor inte ska ses som representativa utan snarare som undantag, och att omgifte mycket väl kunde ge större ekonomiskt utrymme än att leva som änka för frälsekvinnorna. För att undersöka detta kommer änkeståndets möjligheter och begränsningar att prövas gentemot de möjligheter och begränsningar som den gifta kvinnan ställdes inför.

Teoretisk utgångspunkt 1 – kompanjonäktenskap

Äktenskapet i det medeltida Europa var en institution som hade betydelse för samhället i stort, för släkt och för individ. Georges Duby presenterade på 70-talet två modeller för det medeltida äktenskapet som tydliggjorde två skilda grunder för äktenskap: den aristokratiska och den kyrkliga.²⁴ Enligt den aristokratiska sågs äktenskap främst som en möjlighet att skapa gynnsamma sociala och ekonomiska nätverk och politiska allianser. I kontrast mot detta stod kyrkans ideal där individens samtycke till giftermål framhölls som avgörande. Genom kyrkan och den kanoniska rätten sågs äktenskapet som ett sakrament. Det innebar att äktenskapet betraktades som en monogam union mellan en man och en kvinna som kunde upplösas först när någon av makarna dog.²⁵ Formellt sett krävdes det i kyrkans ögon enbart att man och kvinna lovat varandra äktenskap för att räknas som gifta.²⁶

För samhällets övre skikt var emellertid äktenskaps sociala, politiska och ekonomiska aspekter alltför viktiga för slakten för att föräldragenerationen helt skulle släppa kontrollen över äktenskapsarrangemangen.²⁷ Äktenskap enligt den aristokratiska modellen var därför arrangerade och framförhandlade av representanter för det blivande parets respektive släkter. De blivande makarna hade litet att säga till om och bland de allra rikaste och mäktigaste familjerna i Europa knöts politiskt och ekonomiskt fördelaktiga äktenskapsallianser redan när brud och brudgum var barn.

De två modellerna representerar olika synsätt, världsligt och kyrkligt, som båda påverkade människor och samhället i stort. Genom kyrkans inflytande kom det gifta paret, kärnfamiljen, att över tid få en starkare ställning. Martha Howell menar att tanken om att äktenskapet var en monogam union mellan

²⁴ Duby (1991 [1978]), s. 1-24.

²⁵ Howell (2003), s. 19.

²⁶ Det fanns möjlighet att annullera ett äktenskap och även möjlighet till skilsmässa men detta var strängt villkorat och väldigt sällsynt. Under tidig medeltid var det inte ovanligt att skilsmässor förekom bland kungar och stormän runt om i Europa. Men när kyrkans makt förstärktes var det inte längre accepterat.

²⁷ Änkors möjlighet att själva förhandla om äktenskap tas upp i kap. 3.

en man och en kvinna som kunde upplösas först när en av makarna dog kom att utgöra en grundförutsättning för utvecklingen mot kompanjonäktenskap.²⁸

Ett kompanjonäktenskap innebär, enligt Howell, en union mellan två vuxna som bygger på en överenskommelse mellan makarna. Överenskommelsen inbegriper att de av fri vilja valt att ingå förbund och där de gemensamt strävar efter att uppfylla sina gemensamma mål. Dessa mål kan vara andra än ekonomiska, sociala och politiska.²⁹ Howell menar att även om äktenskap fortfarande hade en ekonomisk betydelse, då giftermål innebar egendomstransaktioner, så ingicks äktenskap även med förväntningar på att det skulle innehålla kompanjonskap, ömsesidig omsorg, sexuell tillfredsställelse och kärlek. Den synen skiljer sig ifrån den mer traditionella uppfattningen om det medeltida äktenskapet där huvudsyftet var att gagna släktens ekonomiska och politiska strävan och där individ var underordnad släkt.³⁰

När det gäller det svenska samhällets övre skikt, aristokratin, går det inte att bortse ifrån ekonomiska, politiska och sociala konsekvenser av äktenskapsallianser. Jag menar dock att det är genom att använda begreppet kompanjonäktenskap som man kan förstå den höga omgiftesfrekvensen bland änkorna. Det hade betydelse om det var det första eller det andra giftermålet. Änkan hade andra ekonomiska förutsättningar än den kvinna som stod brud för första gången. En kvinnas andra (eller tredje) äktenskap ingicks på andra grunder än hennes första. Det första äktenskapet hade (oftast) genererat resurser i form av morgongåva och en tredjedel av makarnas gemensamma tillgångar och eventuella arv. Dessutom hade det gett henne erfarenhet och kunskap. En änka hade därför andra möjligheter än en ung oerfaren jungfru att välja make och blivande kompanjon.

Kompanjonskap mellan makar kom att bli ett ideal och eftersträvades även inom aristokratin äktenskap.³¹ Att äktenskap arrangerades av släktingar behövde inte betyda att kompanjonskap mellan de blivande makarna inte kunde uppstå. Det här idealet innebar förtrolighet och lojalitet mellan man och hustru även vad gäller den gemensamma ekonomin. För denna studie är det av intresse att undersöka om gifta par hade ekonomiska förpliktelser gentemot varandra och till sitt gemensamma hushåll som prioriterades på bekostnad av släktens intressen. Om kärlek, sexuell tillfredsställelse eller

²⁸ Howell (2003), s. 22-31.

²⁹ Howell (2003), s. 18.

³⁰ Kompanjonäktenskap krävde ett visst mått av ekonomisk självständighet. I England och Nederländerna växte under senmedeltiden arbetsmarknaden och i takt med att unga människors lönearbete ökade blev deras självständighet större. När unga människor själva tjänade ihop det kapital som krävdes för att bilda eget hushåll minskade föräldragenerationens inflytande. Ekonomisk självständighet gav möjlighet att välja äktenskapspartner efter eget tycke. Det var följaktligen hos de lägre samhällsskikten, framför allt lönearbetande unga människor i städer, som denna typ av äktenskap först uppträdde. Se t. ex. De Moor och van Zanden (2005), Goldberg (1992).

³¹ Harris (2002), Rosenthal (1989).

vänskap förekom mellan makar går inte att utläsa av källmaterialet.³² Men makars ekonomiska omsorg om varandra har däremot lämnat spår i form av gåvobrev och testamenten.

Teoretisk utgångspunkt 2 – omgifte som anpassning till patriarkatet

Ur ett samhälleligt perspektiv hade äktenskapet också betydelse då det inordnade människor i den patriarkala samhällsstrukturen. Även om kompanjonäktenskap byggde på en gemensam överenskommelse och på lojalitet mellan makar innebar det inte ett jämställt förhållande mellan dem. Kvinnors underordning gentemot män var en grundval i det patriarkala medeltida samhället.

Deniz Kandiyoti har myntat begreppet ”patriarchal bargain” som är användbart för min studie av frälsekvinnors strategier.³³ Kandiyoti, som studerat patriarkala muslimska samhällen, fann kvinnor som utvecklat strategier för att maximera sitt handlingsutrymme. Strategierna var anpassade till den patriarkala strukturen men på samma gång som kvinnornas handlingsutrymme ökade kunde strategierna även bidra till att den patriarkala strukturen och kvinnors underordning bevarades eftersom den patriarkala ordningen inte utmanades.

Frälseänkornas beslut att ingå ytterligare äktenskap kan tolkas som anpassning till det patriarkala systemet. Med utgångspunkt i Kandiyotis teori kan änkan som företrädde sig själv i rättsliga och ekonomiska sammanhang uppfattas som en försvagning av patriarkatet. Genom att inte hävda rätten att agera i eget namn och att ansvara för sin egen och sina omyndiga barns ekonomi, utan istället ge dessa befogenheter till en man, kom inte den patriarkala strukturen att ifrågasättas. Det handlade inte enbart om att som kvinna inrätta sig i systemet, det fanns uppenbara fördelar med att låta en man förvalta sitt kapital vilket denna avhandling kommer att visa.

³² Det finns förstås undantag från denna generalisering, till exempel Mätta Ivarsdotters (Dyre) bevarade brev till maken och riksföreståndaren Svante Nilsson (Sture) från början av 1500-talet. I Mättas brev som främst behandlade politiska och ekonomiska ärenden lät hon även skriva om sin kärlek till maken och sin längtan efter att få vara tillsammans med honom. Se Retsö (2008).

³³ Kandiyoti (1988), s. 274 ff. Andra författare som t.ex. Barbara Harris, Anu Lahtinen och Judith Bennett har också framhållit användbarheten av Kandiyotis teori på medeltida förhållanden.

Tidigare forskning

I denna avhandling studeras bland annat frälsekvinnors *ekonomiska handlingsutrymme* vilket kräver en definition av detta begrepp. Ett ekonomiskt handlingsutrymme ger möjlighet att vara ekonomiskt verksam. Det handlar om att kunna förvalta egendom (sin egen och andras) och kunna donera, byta, sälja och köpa egendom. Ett begränsat ekonomiskt handlingsutrymme kan vara att man inte har förvaltningsrätt över sin egendom men det kan också innebära att det inte finns möjlighet att till exempel utöka sitt godsintehav utan endast att förvalta existerande tillgångar.

Det finns relativt lite forskning kring frälsekvinnors ekonomiska handlingsutrymme i Norden. I den äldre forskningen har deras villkor inte uppmärksamats. Kvinnors roll uppfattas där ofta som begränsad till deras betydelse för släktens reproduktion och som länk för egendomsöverföring, genom att kontrollen över egendom överfördes mellan män, från fadern till maken, via kvinnorna genom giftermål.

Ing-Marie Munktell som i sin avhandling undersökte senmedeltida godsdrift hävdar att kvinnor troligtvis inte var aktiva och delaktiga.³⁴ Istället framhålls deras ekonomiska och reproduktiva roll.

Det var sannolikt inte i första hand för att få en god arbetskraft som storgodsägaren valde sig en hustru, utan snarare för att uppnå ekonomiska fördelar och inte minst för att förse släkten med arvingar som kunde föra släkten vidare.³⁵

Kvinnor beskrivs här som passiva, det var mannen som valde sig en hustru, och mannens intresse var att främja den egna släkten. Enligt Munktell var det först som änkor kvinnorna kunde agera. Författaren ger några exempel på högfrälse kvinnor/änkor som både var väldigt förmögna och ekonomiskt aktiva. Det blir dock motsägelsefullt när kvinnan i sin roll som hustru ges en passiv roll för att sedan som änka beskrivas som ”förhållandevis väl insatt i de krångliga arvs- och godsaffärerna” eller ”skicklig ledare av godsdriften”.³⁶ Munktell är inte ensam om att göra denna tolkning; som diskuterats ovan har bilden av den kapabla och aktiva änkan fått stort genomslag i historieskrivningen.

Änkornas kompetens och duglighet skulle emellertid kunna förklaras av att de under sitt äktenskap varit delaktiga i godsdriften, och att det var under sitt äktenskap som de skaffat sig den kunskap och erfarenhet som behövdes för att sedan på egen hand kunna agera som ”skickliga ledare”. Giftnors relativa osynlighet i källmaterialet behöver inte tyda på passivitet. Den kan istället förklaras av makens formella målsmanskap. De giftnors

³⁴ Munktell (1982).

³⁵ Ibid. s. 118.

³⁶ Ibid. s. 119.

medverkan vid upprättandet av skriftliga dokument krävdes inte alltid och äktenskapet innebar att mannen hade rätt att förvalta sin hustrus egendom. Det skriftliga källmaterialet utformades utifrån de rättsliga principer och den patriarkala samhällsstruktur som var gällande. I denna avhandling kommer kvinnors osynlighet i källmaterialet att problematiseras utifrån en diskussion om mäns målsmanansvar.

Teologen Nina Sjöberg har studerat hur man och hustru framställs i heliga Birgittas uppenbarelser.³⁷ Här får vi en mer nyanserad bild av hustruns roll. Det är välkänt att Birgitta använde sig av sina egna erfarenheter och sin omgivning för att illustrera de frågeställningar och problem som uppenbarelserna behandlade. Genom uppenbarelserna får vi en bild av hur Birgitta och hennes samtid såg på relationen mellan man och hustru och deras respektive roller. Den gifta kvinnan skildras som lydig och underställd sin make. Men en god och lydig hustru skulle inte vara passiv. Lydnad, som framställdes som en kvinnlig dygd, innebar inte att en hustru inte skulle ta egna initiativ. En god hustru skulle vara aktiv, förberedd och förutseende. Enligt Sjöberg var Birgittas bild av den ”goda hustrun” en handlingskraftig kvinna som var underställd sin make.³⁸ Birgittas ”goda hustru” kan ses som en idealbild som kan antas ha varit välbekant för både kvinnor och män inom frälset.

Kvinnor, äktenskap och ekonomi i London

Det finns relativt lite forskat om äktenskapets ekonomiska betydelse för kvinnor på nordisk grund. Från Västeuropa och framför allt från England finns det flera intressanta studier. I Barbara Hanawalts bok *The Wealth of Wives*, behandlas kvinnornas betydelse för tillgången på kapital i senmedeltidens London.³⁹ Hanawalt beskriver hur affärlivet och den växande marknaden underhölls med hjälp av kapital som till stor del gjordes tillgängligt genom kvinnor. Den stadslag som var gällande i London skilde sig ifrån den i övriga England gällande lagen bland annat genom att vara fördelaktig för kvinnor när det gällde deras egendomsrättigheter. Döttrar hade samma arvsrätt som sina bröder, vilket överensstämmer med svensk stadslag, och deras arvedel användes till hemgift om de ingick äktenskap.⁴⁰ Hemgiften var det kapital som kvinnan förde med sig till det gemensamma hushållet. Föräldrar kunde redan under sin livstid ge döttrar deras arvedel för att de skulle kunna gifta sig. De kvinnor som inte hade något arv att se fram emot fick lönearbeta för att själva tjäna ihop till en hemgift. Som ersättning för denna investering fick hon, när hon blev änka, livstidsrätt till en tredjedel eller, om ma-

³⁷ Sjöberg (2003).

³⁸ *ibid.* s. 111.

³⁹ Hanawalt (2007).

⁴⁰ Enligt svensk stadslag, MES, ärvde döttrar och söner lika. Enligt landslagen, MEL, ärvde däremot hälften av vad söner ärvde.

karna inte hade gemensamma barn, hälften av sin makes egendom.⁴¹ Änkor i London hade precis som svenska frälseänkor rätt att vara sina minderåriga barns förmyndare och således förvalta de återstående två tredjedelarna av makens forna egendom. När en änka i London gifte om sig fick den nye maken rätt att förvalta både sin hustrus och hennes omyndiga barns egendom. Det skiljer sig något från det svenska systemet där barnens fädernesläkt hade visst överinseende över barnens arv på grund av deras bördsrättigheter.

Digerdöden och efterföljande pester förde med sig en hög dödlighet. För de överlevande ökade kapitaltillgången och en betydande andel av de överlevande var kvinnor.⁴² Hanawalts studie visar att gifta kvinnors och änkers kapitalinnehav var omfattande och att detta kapital kom till användning och stärkte Londons position som ekonomiskt centrum. Dötrars arvsrätt och hustrurs giftorätt medförde ett annat förhållningssätt till egendom och kapital än det under tidig medeltid så vanligt förekommande främjandet av släkt med egendomsöverföring via patrilineärt släktled. Även på denna punkt skiljer sig de svenska förhållandena från övriga Europa då man i Sverige hade ett bilateralt släktsystem där släktled räknades på både möderne och fäderne. Hanawalt menar att kvinnor genom arvsrätt och giftermål fick betydande tillgångar: "The dowry and the matching dower from the husband made London women a source of liquid capital".⁴³ När de som änkor gifte om sig överförde de sina tillgångar från ett hushåll till ett annat. Deras kapitaltillgångar kom på så sätt till användning och kom att stimulera samhällsekonomin.

Förutsättningarna för Londons köpmannahustrur/änkor och för svenska frälsekvinnor skilde sig naturligtvis. Men det fanns också likheter, till exempel i hur deras ägande gynnades genom lagstadgad arvsrätt och giftorätt. Hanawalt visar att kvinnors ökade kapitalinnehav kom att påverka normer kring äktenskapet och kärnfamiljen och dessutom påverkade det samhällsekonomin i stort. Däremot förstärkte inte kvinnors kapitalinnehav deras ställning på ett strukturellt plan, den patriarkala strukturen kom inte att rubbas.

Den engelska och svenska aristokratin

En annan studie baserad på engelskt material som har relevans för denna avhandling är Barbara J. Harris' *English Aristocratic Women 1450-1550: Marriage and Family, Property and Careers*.⁴⁴ Olika faser i livet, som hustru, moder och i många fall även änka beskrivs här i termer av karriärsteg. De aristokratiska kvinnorna utvecklade över tid sin kompetens och gick från att vara ung oerfaren brud till kompetent husfru. Som husfru med hu-

⁴¹ Hanawalt (2007), s. 61-62.

⁴² Hanawalt (2005), s. 142-143.

⁴³ ibid. s. 209.

⁴⁴ Harris (2002).

vudansvar för hushållsekonomin behövde dessa kvinnor vara aktiva, beredda att ta egna beslut i viktiga frågor och utöva auktoritet. Att kvinnor var underordnade män på ett strukturellt plan behövde alltså inte utesluta att de i praktiken kunde ha det ekonomiska ansvaret, i alla fall vid makens frånvaro.⁴⁵ Rollen som hustru kan jämföras med att inneha en viktig post, en kvalificerad uppgift som krävde både kunskap och engagemang.

Although aristocratic men employed professional and semiprofessional household and estate officials to assist them, no substitute existed for competent wives who shared their husbands' interests and on whose loyalty they could count.⁴⁶

Det fanns en tydlig könsarbetsdelning, där kvinnor hade huvudansvaret för hushåll och barn, och Harris framhåller att samarbete mellan makar var viktigt. Arrangerade äktenskap och den hierarkiska ordningen, där hustrun var rättsligt och ekonomiskt beroende av sin make, behövde inte leda till känslomässigt distanserade förhållanden och passiva hustrur. Makar hade gemensamt intresse av att främja sin avkommas framtida tillgångar vilket ofta ledde till samarbete och kompanjonskap.

Man och hustru hade olika ansvarsområden och levde periodvis åtskilda. Plikter vid hovet och/eller på slagfälten innebar ofta att män inte kunde vara delaktiga i den löpande godsdriften. Att då kunna överlåta ansvaret till sin hustru var förstås fördelaktigt eftersom makarna hade ett gemensamt intresse av att godsinnehavet förvaltades väl. Det gemensamma intresset borgade för lojalitet mellan makar.

Många av dessa kvinnor överlevde sina män och kom då att ansvara för makens kvarlåtenskap, ha hand om fördelningen av arvet och värna barnens ekonomiska intressen. De änkor som gifte om sig kom att dela detta ansvar med den nye maken, även om han formellt sett var hennes målsman.

Det var inte bara de högadliga männen som hade uppdrag vid hovet utan detta gällde också i hög grad för kvinnorna. Att vara hovdam var prestigefyllt och innebar möjligheter att knyta betydelsefulla kontakter. De aristokratiska kvinnorna hade kvinnliga nätverk som motsvarade och kompletterade de manliga nätverken. För att vara framgångsrika ekonomiskt, politiskt och socialt fordrades det att båda makarna var aktiva och tog ansvar. Här, liksom i Sjöbergs ovan nämnda studie av Birgittas uppenbarelser, framgår att lydnad var en av de dygder som ansågs viktig hos en gift kvinna. Men även här innebar det inte att hon skulle vara passiv. I Harris' studie beskrivs hur aristokratiska kvinnor under sin levnad eller sina "karriärer" lyckades skapa sig ett stort handlingsutrymme. Harris menar att det var genom att acceptera det patriarkala systemet och maktförhållandet inom äktenskapet som de kunde

⁴⁵ Ibid. s. 62 ff.

⁴⁶ Ibid. s. 65.

skapa detta utrymme. Dessa kvinnor utmanade inte den patriarkala strukturen, utan de verkade inom den.

Anu Lahtinen har undersökt de strategier och de nätverk som de kvinnliga medlemmarna av familjen Fleming i Finland använde sig av. Här framgår det också hur kvinnorna tog tillvara de möjligheter och det utrymme som gavs för att agera utan att deras underordnade ställning ifrågasattes. Den ifrågasattes varken av dem själva eller av deras omgivning. Snarare var det så att kvinnorna, som ett retoriskt grepp, hänvisade till sin underordnade ställning.⁴⁷ Dessa två studier visar att kvinnorna genom att anpassa sig till det patriarkala systemet kunde vinna fördelar i form av ökat handlingsutrymme. Frälsekvinnors omgiften kommer i denna avhandling att diskuteras utifrån liknande tankegångar.

Källmaterial och källkritik

Flera olika typer av källmaterial har kommit till användning i detta arbete. En databas har upprättats baserat på demografiska data i en sekundär källa, *Äldre svenska frälsesläkter* band 1-2 (1957-2001) av Folke Wernstedt, Hans Gillिंगstam med flera, hädanefter kallad *ÄSF*.⁴⁸ Det är ett genealogiskt arbete utgivet genom Riddarhuset, och här finns nästan hundra medeltida frälsesläkter kartlagda. Dessa ätter dog ut före 1626 då den nya riddarhusordningen trädde i kraft.⁴⁹ Underlaget för *ÄSF* utgörs till stor del av vårt mest omfattande skriftliga källmaterial från tiden före reformationen, medeltidsbrev, även kallade diplomerna.⁵⁰ Analysen av detta material har jag tidigare presenterat i en licentiatuppsats. Dessutom har andra skriftliga källor, äldre släktböcker, tidigare genealogisk forskning och bevarade jordeböcker använts.

Adelsgenealogernas syfte var att klargöra släktled. I *ÄSF* har det gjorts utifrån mansstammen, det vill säga släkters historia beskrivs utifrån fäder och deras söner. En son som gifte sig bildar en egen gren på släkträdet där barnen anges och om det fanns söner förgrenas släkträdet ytterligare med dem. Döttrar nämns som sin faders avkomma med uppgifter om giftermål, och om det är känt anges makens namn. Information om döttrars eventuella barn har däremot inte tagits med, en kvinna och hennes barn bildar inte en gren i kvinnans fädernesläkt. Utifrån denna logik fördes information om kvinnor

⁴⁷ Lahtinen (2009). Svensk översättning av Lahtinens avhandling som kom 2007 (*Sopeutuvat, neuvottelevat, kapinalliset: naiset toimijoina Flemingin sukupiirissä 1470-1620*).

⁴⁸ Band I består av 3 häften och band II av 1 häfte. Det var planerat att ge ut ytterligare ett häfte behandlande 25 ätter.

⁴⁹ Medeltida släkter som vid denna tid fortfarande hade ättlingar vid liv *introducerades* enligt den nya stadgan. De finns kartlagda i Elgenstierna (1925-1934), ett verk som inte använts i föreliggande studie pga dess låga tillförlitlighet.

⁵⁰ Brevmaterialet beskrivs i Myrdal (2003), s. 86 ff och s. 107 ff och Larsson (2003).

och deras avkomma över till makens släktled och deras söner kom att utgöra släktgrenar i sin fädernesläkt.

Denna princip för släktled är anakronistisk och har inte någon motsvarighet i medeltida förhållanden där härstamning räknades både på mödernet och på fädernet. Detta sätt att härleda släktskapsband kallas för bilateralt släktskapssystem. Historikern Christer Winberg skriver: ”Allt vi vet om medeltida sedvänjor i Sverige tyder på att släktskap räknades genom bägge könen.”⁵¹ Winberg menar att såväl normativa källor som lagtexter och medeltida praxis i form av hur arvsrätten återspeglas i testamenten understödjer den slutsatsen. I *ÄSF* görs undantag från den patrilineära härledningsprincipen i de fall då en dotters barn anses ha varit en historiskt intressant person.⁵² I upprättandet av databasen har i vissa fall döttrars avkomma eller avsaknad av avkomma kunnat beläggas från andra källor.

Att koppla individer till deras fädernesläkt har blivit ett vedertaget bruk och går även igen i denna avhandling. De kvinnor och män som förekommer i avhandlingen nämns vid namn och därefter anges deras fädernesläkt inom parentes.

Kvinnor synliggjorda genom deras relation till män

Även om döttrars avkomma inte medtagits i *ÄSF* har kartläggningen ändå inneburit att kvinnor till viss del synliggjorts. Ett antal kvinnor/döttrar som inte förekommer i brevmaterialet med sitt namn och inte heller omnämns som ”min kära syster” har ändå kunnat upptäckas. Det finns många kvinnor i *ÄSF* vars namn är okänt. Deras existens är endast känd på grund av deras äktenskapliga förbindelser. Till exempel vet vi att de två bröderna Johan och Ulf Läma, som förekommer i brevmaterialet under början av 1400-talet, hade åtminstone en syster. En man vid namn Bengt Skalle uppträder tillsammans med Johan och Ulf, första gången i ett brev från 1415 och senare år 1422 då han sätter sitt sigill på ett av Ulf utfärdat salubrev och uttryckligen omtalas som Ulfs svåger.⁵³ Förtydliganden som talar om i vilken egenskap vissa individer uppträder i breven, som svåger eller svärson, ger på så sätt information om ”osynliga kvinnor”.

Ett problem med urvalet, det vill säga individer från *ÄSF*, är att dessa personer ingick i släkter som sedermera dog ut. Går det att generalisera och säga något om frälset i stort utifrån information som till största delen handlar om personer tillhörande dessa släkter? Detta problem sätter gränser för en rent kvantitativ undersökning, men den demografiska informationen läggs

⁵¹ Winberg (1985), s. 25.

⁵² *ÄSF* band 1 häfte 1 s. 32. Elina Ragvaldsdotter (vars fadersätt var Fargalt) var gift tre gånger. I första äktenskapet blev hon mor till Jöns Laurensen. Han blev sedermera Gustav Vasas kansler och omtalas därför i *ÄSF*. Några eventuella syskon eller halvsyskon till Jöns nämns däremot inte.

⁵³ *ÄSF* band 1, s. 81. SDHK 18639 och 19859 (1415 11 16, 1422 05 18).

här till för en fördjupad kvantitativ undersökning. För denna kvantitativa undersökning har jag gått vidare till urkunderna, medeltidsbrev. Då jag framför allt har undersökt hur makar agerat ekonomiskt, mot varandra och gentemot andra individer, har förekomsten av brev, till exempel testamenten och andra gåvobrev, styrts urvalet av individer som tagits med i undersökningen. Hela släktled har inte kunnat följas. De gifta individer vars ekonomiska förhållanden här har kartlagts ska inte ses som representanter för en utdöende släkt, utan kan oftast placeras in mitt i ett släktled. Att deras fädernesläkt skulle komma att dö ut inom några generationer var sannolikt inget som de anade och än mindre agerade utifrån. Några av de undersökta individerna var döttrar från en av *ÅSF:s* utdöende släkter som genom giftermål kom att ingå i en frälssläkt som inte dog ut före 1600-talet.

Databasen har gjort det möjligt att svara på övergripande kvantitativa frågor rörande frälsets demografi och därmed ge en bild av frälset som grupp. Här framgår det till exempel hur många som gifte sig, hur stor andel av gruppen änkor och änklingar som gifte om sig och hur många barn som omtalas per familj. Detta kommer att redovisas i nästa kapitel.

Brev, register och räkenskaper

Medeltidsbrev består till största delen av juridiska dokument som salubrev, testamenten och gåvobrev som utfärdades för att klargöra äganderättsliga förhållanden.⁵⁴ Cirka 40 000 dokument finns bevarade i olika former.⁵⁵

En stor del av dessa brev finns utgivna i tryck, det gäller urkunder fram till och med år 1377 och även för perioden 1401-1420.⁵⁶ Svenskt Diplomatarium har även gjort medeltidsbrev tillgängliga via nätet, *Huvudkartoteket över medeltidsbrev*.⁵⁷ Här finns även uppgifter om de brev som ännu inte getts ut i tryckt form. För mitt arbete har jag använt mig av *Huvudkartoteket* för att hitta brev som rör de individer jag undersökt. Brev som utfärdats under perioderna 1378-1400 och 1421-1500 och som ingår i undersökningen har jag tagit del av genom de fotostatkopior av dessa urkunder som finns tillgängliga på Riksarkivet.⁵⁸

Svenskt Diplomatariums huvudkartotek har sina motsvarigheter i de övriga nordiska länderna. Här har databasen *Diplomatarium Fennicum* (Finlands medeltida urkunder förkortat *FMU*) och dess elektroniska sökmotor

⁵⁴ Fritz (1976).

⁵⁵ Det rör sig om urkunder, samtida och mer sentida kopior av brev och uppgifter om brev som förkommit.

⁵⁶ *Diplomatarium Suecanum* och *Svenskt Diplomatarium*.

⁵⁷ <http://www.riksarkivet.se/default.aspx?id=2453&refid=8005>.

⁵⁸ I *Svenskt diplomatariums huvudkartotek* ges bland annat en kort beskrivning av brevets innehåll.

kommit till användning.⁵⁹ Brev rörande gods i Finland och personer som var bosatta i denna del av det medeltida svenska riket finns i stor utsträckning återgivna i sin helhet i *FMU:s* databas. Detta innebär att brev från de perioder som Svenskt Diplomatarium inte har hunnit publicera än kan, om deras innehåll berör finländska angelägenheter, finnas återgivna i *FMU*. Dessutom har äldre utförliga regestsamlingar och utgivna räkenskapsböcker använts som underlag.⁶⁰ Genom brevtexterna och dessa andra källor har enskilda individer kunnat följas. Här framkommer strategier, nätverk och förändringar över livscyklar. Det medeltida skriftliga källmaterialet är dock fragmentariskt och ojämnt. Det finns till exempel individer i denna undersökning som förekommer i flertalet brev vilket möjliggör en relativt utförlig kartläggning, medan det finns andra som bara nämns i ett brev eller en regist.

Disposition

I kapitel 2 ges en översiktlig demografisk bild av frälset. Först redovisas kvantitativa data såsom äktenskapsfrekvens, barnantal och äktenskapens varaktighet utifrån frälset som grupp. Därefter görs en djupare studie av en grupp kusiner och deras äktenskap. I kapitel 3 diskuteras de rättsliga ramarna för kvinnors ekonomiska handlingsutrymme. Här redogörs för vad landslagen stadgade om kvinnors ägande och myndighet men även vilka rättsregler som gällde för egendomsöverföring i form av hemgift och morgongåva. Därefter redogörs för de befogenheter som gavs änkor att råda över sig och sina omyndiga barn.

Sedan följer tre empiriska kapitel där äktenskapets ekonomiska betydelse för kvinnor undersöks utifrån olika perspektiv; änkors höga omgiftsfrekvens, gåvor mellan makar och synen på det gifta paret som en enhet.

I kapitel 4 har änkorna huvudrollen. Här undersöks änkors motiv för omgiften. Änkornas ekonomiska handlingsutrymme, deras sociala nätverk och behov av manligt stöd analyseras och slutligen diskuteras frågan huruvida omgifte kan ses som en medveten strategi. De ekonomiska fördelar som ett äktenskap kunde innebära tas sedan upp i kapitel 5. Här beskrivs förekomsten av ekonomiskt engagemang makar emellan. Det var ett ömsesidigt engagemang som tog sig uttryck i inbördes testamenten och andra typer av egendomsöverföringar mellan makar. Avslutningsvis diskuteras ekonomiska engagemang som en del av kompanjonskap.

I kapitel 6 ges så en fördjupad bild av kompanjonskap mellan makar. Här visas att det, trots knappheten på information, går att se ekonomiskt kompan-

⁵⁹ <http://193.184.161.234/DF/df.php>.

⁶⁰ T.ex. Svenska medeltidsregister (SMR), (red.) Tunberg (1934). Regest är en förteckning över urkunder där innehållet sammanfattats och person- och ortnamn anges.

jonskap utifrån olika typer av källmaterial och att det gifta paret uppfattades som en ekonomisk enhet

En genomgång av de salu- och fastebrev där Beata Ivarsdotters make Arvid Trolle nämns som köpare åskådliggör hur en gift mans målsmanansvar visserligen skymde hustruns deltagande i de flesta köp han gjorde, men också att säljarna såg mannen som en företrädare för sig själv och för sin hustru. Dessutom diskuteras kompanjonskap utifrån ett fastebrev där en gift kvinnas besök på tinget utan sin make beskrivs. Sammantaget ger de empiriska kapitlen en nyanserad bild av frälseäktenskap.

I det sjunde och avslutande kapitlet ges korta sammanfattningar av de empiriska resultaten följt av en analytisk diskussion kring äktenskapets ekonomiska betydelse för kvinnor. Här knyts an till de teoretiska utgångspunkterna som diskuterats ovan, det vill säga det gifta paret som kompanjoner och omgifte som anpassning till det patriarkala systemet. Här diskuteras också hur kvinnors strategier kom att befästa det patriarkala systemet och om, och i så fall hur, det hade inverkan på det medeltida samhället i stort.

2. Frälsets demografi

Syftet med detta kapitel är att ge en demografisk bild av frälset och deras familjebildningsmönster. Den här demografiska översikten bygger på den ovan nämnda kvantitativa undersökningen som påvisade frälsekvinnors höga omgiftesfrekvens.⁶¹ Kapitlet inleds med en beskrivning av den databas som legat till grund för både den kvantitativa studien och varifrån även urvalet av frälsekvinnor vilkas äktenskap och livshistorier denna avhandling bygger på, har gjorts. Dessutom diskuteras de beaktanden som gjorts då information från ättartavlor standardiserats och lagts in i databasen. Därefter redogörs för hur stor andel av frälset som ingick äktenskap, hur länge dessa äktenskap varade och hur många barn som föddes i dessa äktenskap. Kapitlet avslutas med en översikt av familjebildningsmönstret hos en grupp kusiner tillhörande släkten Tott.

Från genealogi till statistik

Underlaget för den kvantitativa studien var det genealogiska arbetet *Äldre svenska frälseväxlar (ÄSF)* vars förtjänster och svagheter som källmaterial diskuterades i föregående kapitel. För att få en överblick av frälsets demografi och för att kunna göra statistiska beräkningar överfördes information om individer och deras relationer från släktavlorna i *ÄSF* till en databas.

Databasens uppbyggnad och struktur

Databasen byggdes upp kring *kärnfamiljer*, en post i databasen utgör en *familj*. En familj består av flera individer och en individ kunde under sin livstid ingå i flera familjer. Först som barn i en familj, sedan som maka/make i så många familjer som motsvarade det antal äktenskap de ingick (även utomäktenskapliga relationer har beaktats i den mån de är kända).

En familj är en komplex och en över tiden föränderlig enhet men detta synliggörs inte i databasen. De familjer som finns rekonstruerade i databasen, drygt niohundra, visar inte hur familjerna och själva familjehushållet var sammansatt vid en viss tid. Inte heller blir förändringen över tid i hushållssammansättningen synliggjord då information som födelseår, åldersan-

⁶¹ Andersson Raeder (2007).

givelser eller datering av dödsfall är mycket sällsynta. Databasen ger en sammanfattande bild av de olika familjeenheterna.

Syftet med databasen var att få fram demografiska data som barnantal, avkommans könskvot det vill säga andelen pojkar och flickor samt äktenskapsfrekvens. Det är kärnfamiljen, den enkla familjegruppen med grundval i gifta (och i några enstaka fall ogifta) par, som registrerats i databasen. Eventuella halvsyskon och fosterbarn har inte tagits med i familjen, även om de i praktiken mycket väl kan ha levt som familjemedlemmar. När en änka eller änklings gifte om sig bildades det ytterligare en familj och det är rimligt att anta att minderåriga barn följde med sin förälder in i den nya familjen. Dessa barn har inte registrerats som avkomma i förälderns nya relation utan anges endast i sin biologiska familj. Den angivna avkomman i databasen utgör helt enkelt de barn som avlats av det par som utgör grunden för *familjen*.

Tablå 2.1. Exempel på hur en *familj* registrerats i databasen.

Familj nr:	43
År	1426
Källhänvisning:	ÅSF band I, s. 236-237 samt band II, s. 22.
Godsinnehav:	spritt över flera landskap. Äktenskap
Maka	Katarina Knutsdöter (Grip) 1 av 2
Make	Nils Erensisleson (Hammerstaätten) 2 av 2
Avkomma	Anna Nilsdöter Civilstatus Bo Nilsson uppgift saknas Gift
Kommentar:	äktenskapet ingicks 1426 och varade i fjorton år till aug. 1440 då Nils dog. Katarina gifte om sig 1444-1445. Sonen Bo tog sin mors vapen (Grip).

Ann: Om Katarina Knutsdöters andra äktenskap med Ragvald Gustavsson (Tre rosor av Horshaga) och deras eventuella barn finns inga uppgifter i ÅSF. Nils Erensislesons första äktenskap tillsammans med Märta Magnusdöter och deras fem barn utgör familj nummer 236. För deras äktenskap saknas närmare information om när de gifte sig och hur länge det varade. 1423 nämns Nils som änking efter Märta.

Det är följaktligen kärnfamiljen, vare sig den utgår från ett gift eller ogift par, som utgör grunden i databasen. Det faktiska frälsehushållet som förutom tjänstefolk kunde innehålla släktingar och/eller andra närstående har inte undersökts. Anledningen är helt enkelt att den typen av detaljerad information saknas i det fragmentariska och oprecisa medeltida källmaterialet.

Tillförlitlighet

Att bygga en databas utifrån medeltida information kräver ett visst mått av konvertering av den ursprungliga och i vissa fall oprecisa informationen. I många fall har jag fått göra uppskattningar och antaganden utifrån fragmentariska uppgifter. Antaganden baserad på ofullständig information påverkar självklart hur pass tillförlitlig uppgiften kan anses vara. Därför har graden av tillförlitlighet värderats på en femgradig skala. När en familj baserades på en enstaka uppgift bedömdes den ha låg tillförlitlighet. Familjer som kunde beläggas genom ett flertal händelser fick ett högre tillförlitlighetsvärde.

Dessutom förändras brevmaterialet över tid, de skriftliga källorna ökar både i kvantitet och i kvalitet under medeltidens gång. Ojämnheter i databasen har fordrat att olika urval gjorts för att besvara olika frågeställningar.

Den demografiska informationen

I databasen dateras familjerna genom att de knyts till det decennium då familjeenheten bildades. Uppgifter om när ett äktenskap ingåtts kan ofta vara vaga om inte morgongåvobrevet finns bevarat. Som exempel kan makarna riddaren Magnus Gislason (Sparre av Aspnäs) och Birgitta Knutsdotter (Algotssonernas ätt) nämnas, vid vilken tidpunkt deras äktenskap ingicks finns det inga närmare uppgifter om. Tidpunkten får uppskattas utifrån uppgiften "...Gift senast 1346 (DS, nr 4056) med Birgitta Knutsdotter...".⁶² Hänvisningen går till ett brev angående ett jordabyte utfärdat av Magnus Gislason daterat detta år och där utfärdarens hustru finns med som en av sigillanterna.⁶³ Utifrån detta gjordes uppskattningen att Magnus och Birgitta ingick äktenskap under 1340-talet. När det funnits mer exakta uppgifter, till exempel ett morgongåvobrev utfärdat på "rättom hindersdag", det vill säga dagen efter bröllopsnatten, har året då äktenskapet ingicks kunnat anges.⁶⁴

⁶² ÄSF band I, häfte 2, s. 190.

⁶³ SDHK 5292 (1346 03 29). "...vxoris mee birgitte...", min hustru Birgitta.

⁶⁴ Morgongåvan skulle ges morgonen efter bröllopet men själva morgongåvobrevet kan ibland vara utfärdat vid ett annat tillfälle.

Familjernas sociala status är också markerad. Eftersom källmaterialet behandlar frälset var det framför allt två grupper som var aktuella, låg- och högfrälse. Likafullt finns det ett fåtal exempel på frälседöttrar som gifte sig med borgare. I den mån det har varit möjligt anges det landskap som familjen kan knytas till. När det gäller högfrälset, som till viss del kan särskiljas från lågfrälset genom sitt geografiskt spridda godsinnhav, markeras det om de har ett spritt innehav men inte vilka landskap som omfattas. För dessa högfrälse familjer finns det däremot ofta uppgifter om vilka gårdar ur deras godsinnhav som nyttjades som sätesgårdar.

Familjens äktenskapliga status, det vill säga om familjen baseras på ett gift eller ogift par, uppges. Dessutom förekommer en kategori som kallas ofullständig. Drygt en tredjedel av familjerna har kategoriserats som ofullständiga. Det har till största delen att göra med otillräcklig information om den matrilineära härstamningen, det vill säga att det saknas uppgifter om dottrarnas avkomma. En annan del av alla ofullständiga familjer, fast en betydligt mindre del, är då det saknas uppgifter om hustrun/modern.

Huruvida maka eller make varit gift förut eller om någon av dem senare kom att ingå ytterligare äktenskap finns angivet. Likaså anges avkommans ”framtida” civilstånd.

Med hjälp av detta underlag kan vi få en bild av frälsets demografi. I tabell 2.1 visas antalet individer som finns i databasen.

Tabell 2.1. Antalet individer i databasen.

	Totalt antal personer
Män	1225
Kvinnor	1090
Individer av okänt kön	23
Summa	2338
Könskvot	112

Källa: Databas utifrån *ÅSF* band I-II.

Databasen består av totalt 941 familjeenheter och 2 338 individer. Utifrån dessa har sedan olika urval gjorts för statistiska beräkningar.

Äktenskapsfrekvens

Äktenskapets ekonomiska betydelse står i fokus för denna studie och då är det viktigt att veta hur stor andel av frälset som gifte sig. För att undersöka äktenskapsfrekvensen kartlades avkommans civilstånd. Det innebär att jag inte behövt utesluta några familjer, på grund av låg trovärdighet, eftersom informationen är knuten till individ och inte till familj.

Av de 1 488⁶⁵ barn som uppnådde vuxen ålder är civilståndet okänt för 23 procent. I den här gruppen vars civilstånd inte kan fastställas kan det även finnas en del som dött i tidig ålder. Då informationen i *ÅSF* inte utesluter att individen överlevde barndomen har jag valt att kategorisera individen som vuxen. Till exempel gifte sig riksrådet Magnus Karlsson (Eka) och Sigrid Eskilsdotter (Banér) 1475 och fick tillsammans åtminstone sex barn innan Magnus dog, någon gång mellan 1484 och 1487. För tre av deras barn, två söner och en dotter, anges endast att de: "[D]ogo efter fadern men före modern."⁶⁶ Eftersom deras mor, Sigrid, levde i fyrtio år efter Magnus död är det omöjligt att utifrån dessa ofullständiga uppgifter avgöra huruvida de tre barnen överlevde barndomen eller inte. De har i databasen kategoriserats som vuxna individer med okänt civilstånd istället för som individer som dog unga.

Andelen med okänt civilstånd är högre för söner (32 %) än för döttrarna (12 %). Skillnaden mellan könen kan förklaras av källmaterialet som i sin tur belyser den patriarkala medeltida samhällsstrukturen. När kvinnor omnämns i brevmaterialet hänvisas det oftast till deras relation till en man, som till exempel vems dotter, syster, hustru eller efterleverska de är.⁶⁷

Kvinnor uppträder endast undantagsvis i brevmaterialet utan någon hänvisning till sitt civilstånd. Männens kunde däremot vara involverade i transaktioner i egenskap av myndig man eller utifrån sitt ämbete utan att deras civilstånd angavs.

I tabell 2.2 och 2.3 redovisas döttrars och söners civilstånd för perioden 1280-1520.

⁶⁵ I databasen finns 23 individer av okänt kön, och av dessa dog arton som barn. De resterande fem överlevde till vuxen ålder men deras civilstånd är okänt då de endast är kända genom sin avkomma eller ospecificerade uppgifter som inte direkt utesluter att individen överlevde barndomen. Bland dem finns till exempel personen som fått id-numret 600140, och beskrivs i *ÅSF* band II s. 52-53 som: "Till namnet okänd son eller dotter till Likvid" och finns angiven i ättelängden som förälder till två söner vid namn Laurens Germundsson och Likvid Germundsson.

⁶⁶ *ÅSF* band I häfte 3 s. 226. Magnus och Sigrid fick totalt sex barn, två döttrar och fyra söner. En dotter och en son, Cecilia Månsdotter och Trotte Månsson, gifte sig.

⁶⁷ Att kvinnor oftast benämns utifrån sin relation till en manlig släkting i medeltida källor är inte speciellt för just svenska förhållanden. Se t ex Goldberg (1992), s. 3. "The marital status of female deponents is often implicit in the way they are named, viz. Alice, wife of Thomas Etardby or Isabel, daughter of Alan de Belyngham."

Tabell 2.2. Döttrarnas civilstånd för hela undersökningsperioden.

	Högfrälse	Lågfrälse	Summa (%)
Ogift	48	15	63 (10 %)
Gift	370	139	509 (78 %)
Civilstånd okänt	56	23	79 (12 %)
Summa	474	177	651 (100 %)

Källa: Databas utifrån ÅSF band I-II.

Tabell 2.3. Sönernas civilstånd för hela undersökningsperioden.

	Högfrälse	Lågfrälse	Summa (%)
Ogift	79	35	114 (14 %)
Gift	301	158	459 (55 %)
Civilstånd okänt	193	71	264 (32 %)
Summa	573	264	837 (100 %)

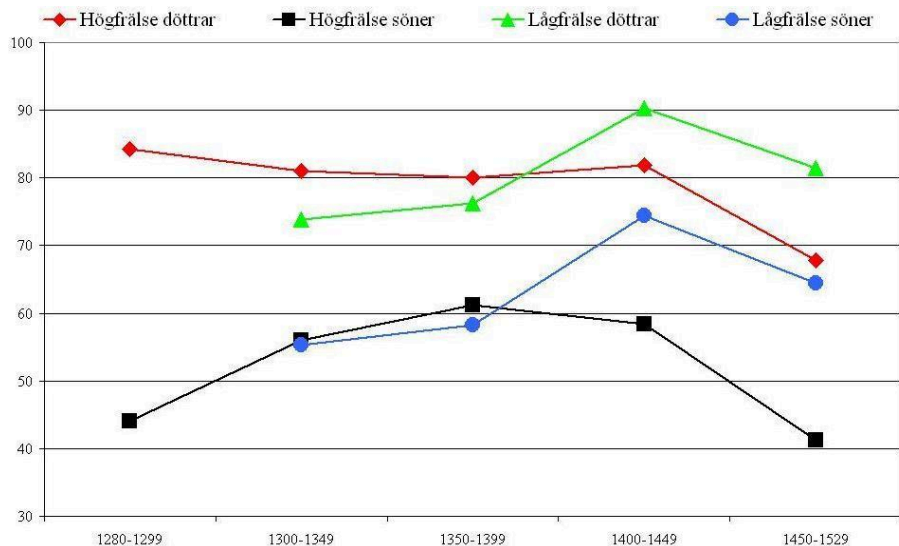
Källa: Databas utifrån ÅSF band I-II.

Döttrarnas äktenskapsfrekvens för hela perioden är hög, 78 procent, och det föreligger ingen skillnad mellan hög- och lågfrälset (uppdelat på hög- respektive lågfrälse är procenttalen densamma, 78 % respektive 78,5 %).

Sönernas äktenskapsfrekvens är lägre, 55 procent, och här finns det en urskiljbar skillnad mellan hög- och lågfrälset. Lågfrälset har en äktenskapsfrekvens på 60 procent, emedan högfrälset uppvisar en något lägre frekvens på 53 procent. Beaktat att civilståndet är okänt för en tredjedel av männen och att det i denna grupp kan förekomma ett flertal gifta män, kan sönernas äktenskapsfrekvens ha varit högre än vad som framgår av tabellen ovan.

Förändringen över tid av äktenskapsfrekvensen framgår av diagrammet nedan.

Diagram 2.1. Äktenskapsfrekvens för frälsets avkomma i Sverige 1280-1529.

Källa: Databas utifrån *ÄSF* band I-II.

Anm. Lågfrälsets äktenskapsfrekvens för perioden 1280-1299 finns inte med i diagrammet p g a för få fall, endast en dotter och elva söner. I detta diagram har den avslutande perioden förlängts då underlaget för de fyra grupperna för perioden 1500-1529 är relativt litet. Dateringen är baserad på det årtal eller decennium då avkommans föräldrar ingick äktenskap.

Diagrammet visar en högre äktenskapsfrekvens för kvinnor än för män. Dessutom framgår det att andelen gifta sjönk för båda könen inom frälset som helhet efter 1400. För lågfrälsets söner och döttrar syns en betydande ökning av äktenskapsfrekvensen bland dem som föddes under andra hälften av trettonhundratalet. Andelen lågfrälse söner som ingick äktenskap ökade under ett sekel från 55 till 74 procent. Döttrarnas äktenskapsfrekvens låg från början på 74 procent för att stiga till 90. Under samma tid ligger äktenskapsfrekvensen för högrälset, både för söner och för döttrar, på en konstant nivå.

Det mest avvikande beteendet står de högrälse sönerna för med sin över hela perioden låga andel gifta som i början och slutet av perioden endast är dryga 40 procent. Dessa två perioder uppvisar emellertid även den högsta andelen söner med okänt civilstånd, 47 respektive 45 procent,⁶⁸ vilket gör det troligt att det här kan dölja sig söner som dog vid unga år eller som ingick äktenskap som det saknas information om.

Uppgifterna om döttrarnas civilstånd i detta urval tyder ändå på att majoriteten av frälsets medlemmar kom att ingå äktenskap.

⁶⁸ För perioderna däremellan är andelen med okänt civilstånd, 32, 30 och 24 procent.

Barnantal

Vad blev resultatet av dessa frälseäktenskap räknat i antalet barn? Trots att en stor del av familjerna i databasen, en tredjedel, klassats som ofullständiga finns det tillräckligt med underlag för att göra beräkningar av barnantalet per familj. 565 familjeenheter ingår i denna beräkning av antal barn per familj, av dessa tillhörde en fjärdedel lågfrälset. Familjeenheter med den lägsta trovärdighetsklassningen har inte tagits med i underlaget. I tabell 2.4 anges fördelningen av familjerna över perioden och andelen barnlösa av dessa.

Tabell 2.4. Antal familjer utifrån gifta par och antal barnlösa familjer av dessa.

Period	Högfrälse		Lågfrälse	
	Familjer	Barnlösa (%)	Familjer	Barnlösa (%)
1250-1299	48	4 (8)	2	1
1300-1349	101	24 (24)	36	4 (11)
1350-1399	91	22 (24)	37	8 (22)
1400-1449	94	23 (24)	26	3 (12)
1450-1499	78	14 (18)	23	3 (13)
1500-1529	18	4 (22)	11	3 (27)
Summa	430	91 (21)	135	22 (16)

Källa: Databas uppbyggd utifrån *ÅSF* band I-II.

Att en femtedel av frälsefamiljerna var barnlösa kan antagligen ses som något anmärkningsvärt. För dessa familjer saknas det helt uppgifter om någon avkomma. Är det verkligen troligt att vart femte äktenskap blev barnlöst? Ett sätt att uppskatta trovärdigheten och materialets representativitet är att jämföra med andra studier utifrån liknande källmaterial. I Frankrike har andelen barnlösa familjer i stads- och landsbefolkning oavsett social status under perioden 1300-1475 uppmätts till 10 procent.⁶⁹ Det är dock inte jämförbart med det svenska frälset eftersom frälset var en privilegierad men också sluten grupp. Den engelska aristokratin är då en bättre grupp att jämföra med.

Inom den engelska aristokratin var andelen barnlösa högre än för den franska stads- och landsbefolkningen, uppemot samma nivå, 17 %, som för de svenska familjerna. De engelska siffrorna är beräknade utifrån en födelsekohort med kvinnor (döttrar till hertigar) vars (första) äktenskap varade under hela deras fertila period. Andelen barnlösa stiger till 23 procent när även kvinnor som var gifta mer än en gång och de som inte var gifta hela den fertila perioden tas med i beräkningen. Kohorten består av kvinnor födda mellan åren 1330-1679 och det är troligt att andelen barnlösa fluktuerade under perioden.⁷⁰ Att andelen barnlösa inom det svenska frälset överens-

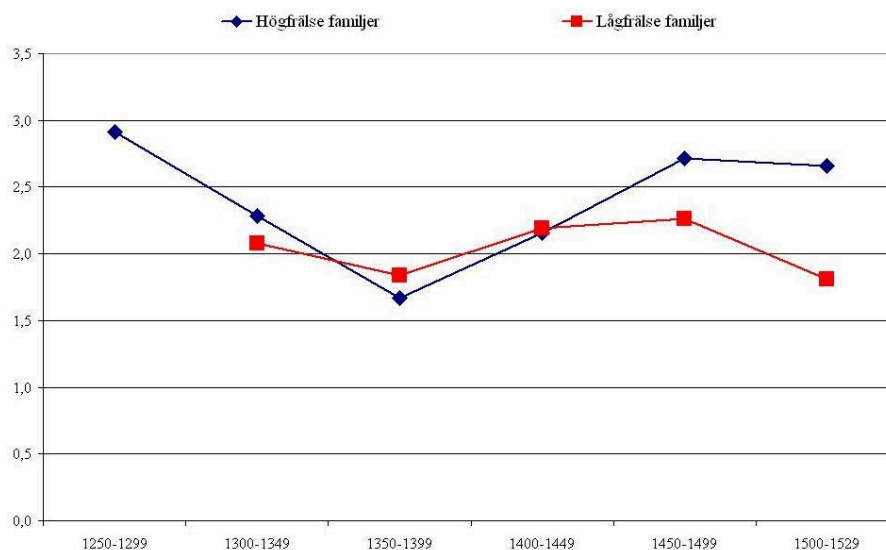
⁶⁹ Iregren (1992), s. 66.

⁷⁰ Hollingsworth (1957), s. 371.

stämmer med andelen barnlösa hos den engelska aristokratin ger stöd åt mina siffror.

Enligt de uppgifter om barn som finns i *ÄSF* var barnantalet lågt över hela undersökningsperioden. I diagram 2.2 visar barnantalet per familj under perioden 1250-1529 utifrån 50-årsperioder.

Diagram 2.2. Barnantal per familj i Sverige, 1250-1529.

Källa: Databas utifrån *ÄSF* band I-II.

Anm: Det saknas underlag för barnantal inom lågfrälset för perioden 1250-1299.

Diagrammet visar att barnantalet minskade redan före digerdöden år 1350. Detta skiljer sig från övriga Västeuropa där en minskning av barnantalet per familj till synes börjar vid mitten av 1300-talet och varar i hundra år framöver.⁷¹

Först i slutet av undersökningsperioden är skillnaden mellan de två grupperna markant då högfrälset har ett barnantal på 2,7 och lågfrälset 1,8. Sammantaget över hela undersökningsperioden har högfrälset ett barnantal på 2,3 och motsvarande siffra för lågfrälset är 2,0.

Dessa låga siffror ger en bild av låg fertilitet som det finns anledning att källkritiskt ifrågasätta. Vid ytterligare en jämförelse med de engelska hertig-

⁷¹ Youngs (2006), s. 31. I en studie (Lorcin 1974, s. 259) av testamenten från Lyon med omnejd från perioden 1340-1510 uppvisas en mer drastisk minskning av barnantalet under perioden 1340-1510. Barnantalet sjönk från knappt fyra barn före digerdöden till en fluktuerande nivå kring ett barn fram till 1420 då barnantalet sakta steg igen. Studierna är inte helt jämförbara. Underlaget skiljer sig åt då de franska uppgifterna redovisar antalet barn som överlevde sin eller sina föräldrar medan diagram 2.2 visar det totala antalet barn som finns registrerade i databasen.

familjerna finner vi återigen likheter. Hertigarnas döttrar födda mellan 1330 och 1479 fick i genomsnitt 2,8 barn.⁷² Det vill säga något högre men ändå jämförbart med siffrorna för det svenska högfrälset. Hur kunde barnantalet vara så lågt i en tid då få preventiva metoder fanns att tillgå och de metoder som fanns stred mot kyrkans bud? Fertilitet och reproduktionsnivå hos en befolkning brukar beräknas utifrån antalet barn per kvinna. Ovan beräknades barnantalet på alla gifta familjer vilket innebär att både första och efterföljande äktenskap har tagits med i uträkningen. Påverkar det resultatet så att det blir missvisande? För att kontrollera beräknades också antalet barn födda i högfrälse kvinnors första äktenskap (diagram 2.3). Att barnantalet inledningsvis är högre än i det tidigare diagrammet beror på att de inledande perioderna är olika långa. Annars överensstämmer de båda kurvorna med varandra.

Diagram 2.3. Barnantal per familj födda i högfrälse kvinnors första äktenskap.

Källa: Databas utifrån *ÅSF* band I-II.

Jag prövade även om barnantalet ökade genom en justering av könskvoten. Detta gjordes utifrån ett antagande om eventuell underregistrering av flickbarn. Men detta gav endast en försumbar effekt.

Den höga andelen barnlösa familjer och det låga barnantalet kan sannolikt förklaras av underregistrering av barn som dött tidigt i sin levnad. Spädbarns- och barnadödligheten var hög under medeltiden. Från spridda håll i England och Frankrike har skriftliga källor gett information om dödlighets-

⁷² Hollingsworth (1965), s. 370, tabell 27. Uppgiften avser totalt antal barn i första och efterföljande äktenskap.

frekvenser för barn under sju år på tjugo-trettio och ända upp till femtio procent. Även barn födda inom aristokratin drabbades av den höga dödligheten trots en högre levnadsstandard än övriga samhällsskikt. En tredjedel av barnen tillhörande Englands hertigfamiljer dog innan de hann fylla fem år. Det finns även uppgifter från samtida krönikörer att de återkommande pesterna drabbade barnen hårdare än andra.⁷³

Det barnantal som redovisas i diagram 2.2 och 2.3 visar det totala antalet barn som nämns i *ÄSF*, det vill säga både barn som överlevt till vuxen ålder och barn som anges dött tidigt. De barn som enligt uppgift dött i tidig ålder utgör endast en liten del av det totala antalet barn. Att barn som dog i en tidig ålder inte nämns i källmaterialet kan till dels förklaras av de skriftliga källornas innehåll och syftet med dem. Till största delen består diplommaterialet av ekonomiska handlingar, bekräftelser på olika sorters transaktioner. Det är främst utifrån köpebrev, arvshandlingar, morgongåvobrev och liknande handlingar som den demografiska informationen erhålls. Barn som dog innan de till exempel kom att ärva nämns inte i dessa källor.

Äktenskapens varaktighet

Det låga barnantalet har här förklarats av att det med stor sannolikhet finns ett stort mörkertal, det vill säga att det fanns en hög barnadödlighet och att betydligt fler barn föddes. Här prövades också om den höga dödligheten även drabbade vuxna i den utsträckningen att äktenskapen inte varade tillräckligt länge för att generera ett högre barnantal.

För 200 familjer finns det ungefärliga uppgifter om äktenskapens varaktighet. För de allra flesta av dessa äktenskap rör det sig om den lägsta möjliga varaktigheten. Ofta finns det en uppgift om när äktenskapet senast ingicks, det vill säga den första gången som makarna nämns som makar, vilket innebär att de kunde ha varit gifta en tid innan dess. Sedan finns en uppgift om när äktenskapet upplöstes av att någon av makarna dog. Informationen om när någon dog kan ofta vara ungefärlig och består ofta av två uppgifter, en som anger när personen senast nämns i livet och en uppgift om när personen nämns som död till exempel i ett arvskitte eller, om den överlevande parten är maken, att hon nämns som änka.

För femtiosex stycken av dessa 200 äktenskap finns det information om vilket år som äktenskapet ingicks utifrån bevarade morgongåvobrev och även ett fåtal bröllopsdatum. För några få familjer finns det angivet både datum för bröllop och när den ena maken/makan dog. Men till största delen är den angivna varaktigheten i tabell 2.5 en uppskattning av den lägsta möjliga varaktigheten.

⁷³ Youngs (2006), s. 24-26. Hon hänvisar till siffror från Hanawalt, Benedictow, Hollingsworth, Razi m fl. För Sverige se Myrdal (2003), s. 38-41, där pesten som härjade år 1360 i källorna benämns *Barnadöden*.

Tabell 2.5. Äktenskapets varaktighet och barnantal för 200 familjer i Sverige, 1280-1529.

Period	Familjer	Totalt antal äktenskapsår	Medeltal äktenskapens varaktighet	Totalt barnantal	Barnantal per familj
1280-1349	48	665	13,9	110	2,3
1350-1399	40	528	13,2	64	1,6
1400-1449	52	873	16,8	105	2,0
1450-1499	46	635	13,8	142	3,1
1500-1529	14	105	7,5	33	2,4
Summa	200	2806	14,0	454	2,3

Källa: Databas utifrån *ÅSF* band I-II.

Äktenskapens varaktighet varierar från inte ens ett år till fyrtiotvå år. Det kortaste äktenskapet var mellan Iliana Ivarsdotter (Gren) och Nils Gregerson (Bielke), som endast varade i åtta veckor innan Iliana blev änka.⁷⁴

I genomsnitt varade äktenskapen, sammantaget över hela perioden, i fjorton år. Jag antydde tidigare att en möjlig förklaring till det låga antalet barn per familj kan ha varit korta äktenskap vilket borde ha påverkat fruktsamheten negativt. Det går dock inte att finna något stöd för detta i tabellen. Beträffande antalet barn per familj överensstämmer dessa siffror med diagram 2.2 ovan där antalet barn är beräknat utifrån samtliga familjer i databasen. Äktenskap som varade i mer än tio år bör kunna ha resulterat i fler än 2,3 barn även om man tar hänsyn till att kvinnors fruktsamhet avtar med åren. Genom att fördubbla barnantalet framstår det som mer rimligt. Detta tyder på att det även här, utifrån ett urval bestående av familjer som vi har relativt sett gott om information om, ändå tycks förekomma en omfattande underregistrering av barn.

Det kan även tänkas att barnantalet till viss del begränsades genom preventiva metoder som avhållsamhet, avbrutet samlag och aborter. Att dessa metoder var kända under medeltiden förstås bland annat av den livliga diskussion som fördes av kyrkans män om detta i kyrkans ögon förkastliga handlande.⁷⁵ Däremot har jag svårt att se en rimlig förklaring till att samhällets högsta skikt skulle se sig nödgade att begränsa sin avkomma när den var så pass liten att de knappt klarade att reproducera sig.

Fyrtio procent av äktenskapen varade i femton år eller mer. Eftersom fruktsamheten minskar under äktenskapets gång kan den höga andelen långa äktenskap i urvalet ha påverkat det slutgiltiga barnantalet negativt.

⁷⁴ *ÅSF* band I, s. 60.

⁷⁵ KL band 17 spalt 461-462 artikel *Svangerskap*. Se även till exempel Herlihy & Klapisch-Zuber (1978), s. 250-253, Hanawalt (1986), s. 100-102, Youngs (2006), s. 145.

Av sammanställningen framgår att familjerna under 1300-talets andra hälft, när Digerdöden med efterföljande två epidemier drabbade Sverige,⁷⁶ har det lägsta barnantalet per familj. Minskningen i barnantal (per familj) från den föregående perioden, 1280-1349, är 30 procent.⁷⁷ Då äktenskapens varaktighet inte förkortats i motsvarande grad (minskningen är endast fem procentenheter) tycks det som om barnen var de som drabbades hårdast av pesternas härjningar och att vuxna medlemmar av frälset i hög grad undgått att dö.

Den längsta varaktigheten återfinns under perioden 1400-1449, nästan sju-tio år, men barnantalet är fortfarande lågt, inte mer än två barn. Att barnantalet inte ökar mer än med 0,4 från perioden 1350-1399 till perioden 1400-1449 trots den markanta ökningen i äktenskapens varaktighet tolkar jag som en indikation på att barnadödligheten även här är förhöjd. Då pester drabbade befolkningen även under fjortonhundratalet kan även detta tyda på att barnen var de som drabbades hårdast av dessa epidemier.⁷⁸ Under slutet av fjortonhundratalet, då en allmän befolkningsökning är synlig, ökar också frälsets barnantal.⁷⁹

Frälsekvinnors omgiftesfrekvens

Ett av den kvantitativa undersökningens resultat var frälsekvinnornas höga omgiftesfrekvens. Uppskattningsvis kom många av frälsekvinnorna att förlora sin första make och bli änkor. Men hur stor andel av det totala antalet hustrur i databasen som blev änkor går inte att beräkna då den typen av information ofta saknas. För att kunna beräkna omgiftesfrekvens krävs det tämligen utförlig information. Det krävs att samma kvinna förekommer vid flera tillfällen i källmaterialet, något som är ganska sällsynt. Det bör finnas information om det första äktenskapets varaktighet, det vill säga när äktenskapet ingicks och när det upplöstes. Dessutom måste det finnas uppgifter om vad kvinnan gjorde efter makens död. Av de 706 kvinnor som finns registrerade som hustrur i databasen finns sådana uppgifter för 140 personer. Trettiosex av dessa kvinnor har inte tagits med i beräkningen då de hade varit gifta i 25 år eller mer när de blev änkor.⁸⁰ Omgiftesfrekvensen som

⁷⁶ Myrdal (2003), s. 154-159. Under åren 1350, 1360 och 1369 härjade pesten, dessutom ev. 1370 och 1389 för att sedan återkomma i början av 1400-talet. Men det var framför allt de tre första epidemierna som drastiskt ökade dödligheten.

⁷⁷ Vilket kan jämföras med en minskning av barnantalet per familj med 25 procent efter pestens drabbningar för staden Halsowen i England. Razi (1980), s. 143-144.

⁷⁸ Myrdal (2003), s. 248-249.

⁷⁹ Andersson Palm (2001), s. 46.

⁸⁰ De har troligtvis uppnått en relativt hög ålder och jag gjorde här ett antagande om att de kanske inte hade samma önskan eller möjlighet att ingå ett nytt äktenskap. Som exempel kan Märta Bengtsdotter nämnas, när hon blev änka år 1477 hade hon varit gift i minst 42 år. Märta förblev änka fram till sin död några år senare. *ÅSF* band I, s. 167.

redovisas i tabell 2.6 nedan är följaktligen beräknad utifrån en grupp om 104 kvinnor.

Tabell 2.6 Frälseänkors omgiftesfrekvens i Sverige 1280-1529.

Period	Förblev änkor	Gifte om sig	Omgiftesfrekvens %
1280-1349	6	18	75
1350-1399	7	13	65
1400-1449	6	10	63
1450-1529	16	28	64
Summa	35	69	66

Källa: Databas utifrån *ÅSF* band I-II.

Anm: Urvalet består av kvinnor vars första äktenskap varade i högst 24 år. Omgiftesfrekvensen för de kvinnor vars första äktenskap varade i 25 år eller mer var betydligt lägre.

Här framgår det att majoriteten av dessa kvinnor kom att ingå ytterligare ett äktenskap. Jag prövade om förekomsten av barn från första äktenskapet kom att påverka ankans möjligheter att gifta om sig men någon sådan påverkan kunde inte upptäckas. Den enda variabel som hade någon signifikant påverkan på om änkorna förblev änkor eller gifte om sig var det första äktenskapets varaktighet. Frälsekvinnor vars första äktenskap varat i 25 år eller längre visade en lägre benägenhet till omgifte.

Översiktlig bild

Den kvantitativa undersökningen visar en hög äktenskapsfrekvens, framför allt för kvinnor. Här kan vi på sannolika grunder anta att andelen män som ingick äktenskap var något högre än vad som framkommit här eftersom mäns civilstånd oftast inte skrevs ut i källmaterialet. För kvinnor var det tvärtom, deras civilstånd framkommer ofta genom hur de tituleras, det vill säga som jungfru, hustru eller någons efterleverska.

Äktenskapets varaktighet var i genomsnitt cirka 14 år, vilket bör anses som relativt långt då vi vet att dödligheten var hög under medeltiden. Antalet barn per äktenskap var däremot inte högt, endast 2,3 barn. Det är troligt att det föddes fler barn men att spädbarns- och barnadödligheten var hög och att en stor andel barn som dog i späda ålder inte kom att nämnas i källmaterialet. Majoriteten av de kvinnor som förlorade sin make när de fortfarande var relativt unga kom att gifta om sig.

En grupp kusiner och deras familjebildningsmönster: Exemplet Tott

Hög giftermålsfrekvens, relativt långa äktenskap, få barn som överlevde till vuxen ålder och ytterligare ett äktenskap om första maken/makan dog är den

bild som också framträder om vi undersöker familjebildningsmönster på individnivå. Frälset hade svårt att reproducera sig och det gällde även för de mest inflytelserika ätterna. För att illustrera detta ges här en översikt av en grupp kusiner tillhörande släkten Tott och deras äktenskap.

Släkten Tott kom under senare delen av 1400-talet att bli en betydande maktfaktor i både Sverige och Danmark. Flera av släktens manliga medlemmar ingick i de båda rikenas riksråd. Erik Axelsson (Tott) var tillförordnad riksföreståndare i Sverige vid två tillfällen. Likaså kom några av släktens kvinnor att nå framstående positioner. Ingeborg Åkesdotter (Tott) var gift med Sten Sture d.ä. som var Sveriges riksföreståndare under lång tid, 1470-1497 och 1501-1503. Ingeborg Åkesdotter stod vid sin makes sida som rikets ”första dam”. Släkten hade flera inflytelserika medlemmar och de tillhörde rikets allra högsta skikt. Deras gods innehav och de förläningar de besatt var också betydande och spridda över Sverige och Danmark.⁸¹

Tottarnas samhällsställning och deras välstånd innebär att flera av dem förekommer ofta i diplommaterialet. Släkten, dess medlemmar, deras relationer till varandra och till andra inom högfrälset är tämligen väl kartlagda. Ursprungligen kom släkten från Danmark och hade ett starkt fäste i Skåne men tycks ha haft som en strategi att sprida sitt ägande runt om i både Sverige (inkl. Finland) och Danmark.⁸² Släkten Totts inflytande över svensk politik kan framför allt tillskrivas bröderna Erik, Ivar och Lars Axelsson vilka i historieskrivningen fått beteckningen Axelssönerna.⁸³ Axelssönerna var involverade i den politiska maktkampen om Sveriges krona mellan Karl Knutsson (Bonde) och unionskungen Kristian I. Axelssönerna stödde Karl Knutsson och efter hans död Sten Sture d. ä.⁸⁴ Axelssönerna hade flera syskon och syskongruppens avkomma har här studerats närmare.

⁸¹ *ÄSF* band I s. 270-295.

⁸² Lönnroth (1938), s. 166 ff.

⁸³ Skoglund (1903).

⁸⁴ Lönnroth (1938) och Larsson (1997).

Tablå 2.2 Översikt av Axel Pederssons (Tott) söner som ingick äktenskap och deras avkomma. *ÅSF* band I s. 271-295. Inom parentes anges antalet äktenskap som personen ingick. De kursiverade namnen anger individer som dött innan de hunnit ingå äktenskap.

Olof Axelsson (3)	Åke Axelsson (1)	Erik Axelsson (2)	Ivar Axelsson (3)	Filip Axelsson (1)	Lars Axelsson (2)
<p>Birgitta Olofsdotter (1)</p> <p><i>Olivia Olofsdotter</i></p> <p><i>Axel Olofsson</i></p> <p><i>Margareta Olofsdotter</i></p> <p><i>Lauritz Olofsson</i></p> <p>Cecilia Olofsdotter (1)</p> <p>Birgitta Olofsdotter (1)</p> <p>Jörgen Olofsson</p>	<p>Iliana Åkesdotter (1)</p> <p>Erik Åkesson (1)</p> <p>Hans Åkesson (1)</p> <p>Ingeborg Åkesdotter (1)</p> <p>Jöran Åkesson (1)</p> <p>Bengt Åkesson (2)</p> <p>Claus Åkesson (1)</p> <p><i>Axel Åkesson</i></p>	<p><i>Olof Eriksson</i></p>	<p><i>Olof Ivarsson</i></p> <p><i>Ingeborg Ivarsdotter</i></p> <p><i>Elisabeth Ivarsdotter</i></p> <p>Beata Ivarsdotter (2)</p> <p>Agneta Ivarsdotter</p> <p><i>Dotter namn okänt</i></p> <p><i>Margareta Ivarsdotter</i></p>	<p><i>Anna Filipdotter</i></p> <p><i>Olof Filipsson</i></p> <p>Ingeborg Filipdotter (2)</p>	<p><i>Son namn okänt</i></p> <p>Anna Larsdotter (1)</p> <p>Axel Larsson (1)</p> <p>Margareta Larsdotter (1)</p> <p>Ingeborg Larsdotter (2)</p>

Anm. Axel Pedersson var gift två gånger och hade, förutom de ovan nämnda sönerna, två döttrar som kom att gifta sig, men vidare uppgifter om deras äktenskap och eventuella avkomma saknas i *ÅSF*. Dessutom hade Axel ytterligare fyra söner varav två dog i späad ålder, och en gifte sig eventuellt med en dansk kvinna men där uppgifterna är synnerligen vaga. Vidare fanns en son, Peder Axelsson, som var prästvigd.

Källa: *ÅSF* band I s. 271-277 och 290-295.

Äktenskap

I början av denna avhandling nämndes änkan Ingeborg Filipdotter (Tott) som tillsammans med sin blivande make ansökte om dispens av kyrkan för att få gifta sig. Ingeborgs far, Filip Axelsson (Tott), var som framgår av tabblån ovan en av de beryktade Axelssönerna. På modernet tillhörde Ingeborg den danska frälseläkten Frille. Ingeborg och hennes kusiner får här utgöra en kohort.⁸⁵ Av de arton kvinnliga kusiner som finns upptagna i *ÄSF* kom nio att uppnå vuxen ålder och ingå äktenskap. Av de tretton manliga kusinerna var det sex som gifte sig.⁸⁶ Dessa kusiners äktenskap ingicks under tiden från 1440-talet till början av 1500-talet.

Fyra av kusinerna Tott, Birgitta Olofsdotter, hennes yngre halvsyster som också hette Birgitta, Ingeborg Åkesdotter samt hennes bror Hans Åkesson levde i långa äktenskap. De tre kvinnorna kom att överleva sina män och levde därefter som änkor.

Tabell 2.7 Kvinnliga kusiner tillhörande släkten Tott och deras äktenskap och barnantal.

Namn	Antal år äktenskapen varade	Barn som överlevde till vuxen ålder	Efter äktenskap/en
Birgitta Olofsdotter	23	0	Änka
Birgitta Olofsdotter	31	Okänt	Änka
Iliana Åkesdotter	1	1	Änka
Ingeborg Åkesdotter	37	0	Änka
Beata Ivarsdotter	5/21	1/5	Dog före sin make
Ingeborg Filipdotter	10/12	0/1	Dog före sin make
Anna Laurensdotter	2	Okänt	Dog före sin make
Margareta Larsdotter	8	Okänt	Dog före sin make
Ingeborg Larsdotter	5/14	Okänt	Änka

Källa: *ÄSF* band I, s. 271-295.

Anm. Längden på Beata Ivarsdotters och Ingeborg Larsdotters första äktenskap är en uppskattning, därav kursiveringen.

När Birgitta Olofsdotter (Tott) blev änka i januari 1469 efter drygt tjugo år som Erengisle Nilssons (Hammerstaätten) hustru var hon barnlös. Birgitta gifte inte om sig utan levde som änka i nästan trettio år innan hon dog.⁸⁷

Hennes halvsyster Birgitta Olofsdotter (Tott) var betydligt yngre, född i Olof Axelssons tredje äktenskap. Hon gifte sig med ett danskt riksråd någon

⁸⁵ Axelssönerna hade även en syster, Ellen Axelsdotter, som levde till vuxen ålder och ingick äktenskap med Olof Stigsson Krognos. Hennes eventuella avkomma är inte upptagen i *ÄSF* men det framgår av SDHK 19736, utfärdat 1421 10 28 (efter det att Ellen dött), att hon i detta äktenskap fått barn.

⁸⁶ Eventuellt var det två som överlevde till vuxen ålder men som aldrig gifte sig (Jörgen Olofsson, utomäktenskaplig son till Olof Axelsson och Axel Åkesson, son till Åke Axelsson, *ÄSF* band I, s 275-276 och 277).

⁸⁷ *ÄSF* band I, s. 275.

gång mellan oktober 1483 och maj 1485. Hennes äktenskap kom att vara i drygt trettio år. Efter makens död levde hon som änka i tolv år fram till sin död.⁸⁸

Ingeborg Åkesdotters äktenskap med Sten Sture d.ä. varade i drygt trettio-fem år. Äktenskapet var barnlöst och efter Sten Stures död i december 1503 levde Ingeborg som änka i fyra år.⁸⁹ Både Sten Sture och Ingeborg hade varit trolovade innan de gifte sig med varandra. Sten var trolovad med Agneta Ivarsdotter som var Ingeborgs kusin. Agneta dog innan de hann gifta sig. Ingeborg var trolovad med Hans Sigurdsson från Norge som liksom Sten Stures trolovade dog innan bröllopet ägt rum.⁹⁰

Tabell 2.8 Manliga kusiner tillhörande släkten Tott och äktenskap och barnantal

Namn	Antal år äktenskapen varade	Barn som överlevde till vuxen ålder	Efter äktenskap/en
Erik Åkesson	>15	5	Okänt
Hans Åkesson	19	6	Dog före sin maka
Jöran Åkesson	Okänt	1	Okänt
Bengt Åkesson	Okänt/11	0/0	Dog ett par mån. efter sin hustru
Claus Åkesson	12	4	Dog före sin maka
Axel Larsson	6	1	Dog före sin maka

Källa: *ÅSF* band I, s. 271-295.

Det saknas uppgift om när Erik Åkessons äktenskap ingicks men eftersom hans barn förekommer som vuxna i källorna från 1480-talet torde han ha gift sig någon gång under 1460- eller 1470-talet. Erik dog 1494 och det saknas uppgift om huruvida hans hustru kom att överleva honom.⁹¹

Eriks bror Hans Åkesson gifte sig i oktober 1473 med Kristina Eriksdotter (Gyllenstierna). Deras äktenskap upphörde efter nitton år, i december 1492, när Hans mördades.⁹² Kristina gifte inte om sig utan levde som änka i minst sju år. Hon var bosatt på sätesgården Bjurum i Gudhems härad i Västergötland som paret hade fått i sin ägo året innan Hans dog.⁹³ Kristina var eko-

⁸⁸ Det fanns ytterligare en syster, Cecilia, men det saknas uppgifter om hennes äktenskap. Hon efterlämnade en änking.

⁸⁹ *ÅSF* band I, s. 276-277.

⁹⁰ SDHK 28264 (1464 03 11). (Hela brevtextern i *Diplomatarium Norvegicum* nr 219 utfärdat i Varberg.). Hans Sigurdssons mor, fru Filippa, agerar tillsammans med sin son (?). Filippa ger sedan delar av den utlovade morgongåvan till Ingeborg. SDHK 28656, 28657, 28658 (1466 12 30). (*Diplomatarium Norvegicum* nr 87 utfärdat i Oslo.)

⁹¹ *ÅSF* band I, s. 277-278.

⁹² *ÅSF* band I, s. 282.

⁹³ Magdalena Karlsdotter hade överlåtut Bjurum åt sin systerdotter Kristina Eriksdotter och hennes make Hans Åkesson (Bjurum hade tidigare varit Karl Ormssons (Magdalenas morfar) sätesgård). I gengäld skulle de se till att mässor lästes för Magdalena och hennes familj. Se SDHK 32627 (1491 07 02). Bjurum hade ingått i Magdalena Karlsdotters arv efter Gustav Karlsson Gumsehuvud, se *ÅSF* band I, s. 63 och SDHK 32620 (1491 06 30). Hans Åkessons

nomiskt aktiv som änka. Tre salubrev finns bevarade som visar att hon köpte gårdar och en ödetomt.⁹⁴

Omgiften

Fem kusiner, fyra kvinnor och en man, överlevde sin första make/maka. Av dessa gifte fyra om sig och endast en, Iliana Åkesdotter, förblev änka livet ut.⁹⁵ Bengt Åkessons första hustru Märta Erengisledotter (Gädda) dog 1475, sannolikt efter bara några års äktenskap. Här saknas uppgifter om när äktenskapet ingicks men enligt *ÅSF* var Bengt född omkring 1449 och Märtas föräldrar gifte sig tidigast 1454.⁹⁶ Märta kan alltså tidigast ha varit född 1455. Det tog några år innan Bengt gifte sig en andra gång. Någon gång efter 1481 och före 1490 gifte sig Bengt med Karin Turesdotter (Svarte Skåning). Båda makarna och deras två gemensamma barn, en son och en dotter, dog 1500.⁹⁷ Kusin Ingeborg Larsdotter blev änka två gånger. Hennes andra make avrättades 1520 och efter det levde hon som änka fram till sin död som inträffade någon gång mellan 1528 och 1537. Ingeborg var född någon gång mellan 1475 och 1483 och var således i fyrtioårsåldern när hon blev änka för andra gången.⁹⁸ Även Ingeborg Filipdotter och Beata Ivarsdotter kom att gifta om sig efter kortare äktenskap och deras omgiften kommer att diskuteras mer ingående i kapitel 6.

De kvinnor som blev änkor efter ett längre äktenskap gifte inte om sig. Det gjorde däremot de kvinnor vars första äktenskap inte varat mer än tio år. En kvinna, Iliana Åkesdotter, avviker från detta mönster. Hennes äktenskap med Tord Karlsson (Bonde) varade endast i ett år men efter makens död gifte hon aldrig om sig utan levde som änka i mer än trettio år. Varför Iliana inte gifte om sig går inte att utläsa ur källmaterialet. Hennes make hade stått på sin kusin Karl Knutssons (Bonde) sida i kampen mot danskarna. Men detta borde inte ha påverkat Ilianas chanser på äktenskapsmarknaden. Iliana hade flera manliga släktingar i livet då hon blev änka. Hennes far Åke Axelsson levde fram till sommaren 1477, dessutom hade hon flera bröder i livet. Iliana hade kanske inte behov av att gifta sig då hennes far kunde agera

änka Kristina Erikdotter (Gyllenstierna) skrev sig till Bjurum och levde där som änka fram till sin död någon gång mellan feb. 1509 och jan. 1514. Se även Munktel (1982), s. 70-72.

⁹⁴ SDHK 33204 (1495 03 10), 33220 (1495 03 29), 33344 (1496 02 10), 34905 (1504 08 15), 38799 (1528 utan ang. dag). Kristina och Hans hade flera barn tillsammans, två söner och fyra döttrar. Den äldste sonen, Åke Hansson, kan ha varit myndig (dvs. minst femton år gammal) då fadern dog. Han blev sannolikt dubbad till riddare 1497, några år senare var han riksråd och sedermera hövitsman i Västergötland. *ÅSF* band I, s. 282. Åke utfärdar ett brev daterat den 1 december 1501 från sin mors sätesgård, SDHK 34457. Förutom sina barn hade Kristina också flera bröder i livet då hon blev änka. Se t ex. SDHK 33718 (1499 03 01), 33102 (1494 06 20), 34367 (1501 03 23).

⁹⁵ *ÅSF* band I, s. 276.

⁹⁶ *ÅSF* band I, s. 238.

⁹⁷ *ÅSF* band I, s. 286.

⁹⁸ *ÅSF* band I, s. 294-295.

som hennes förmyndare om det skulle behövas. Iliana levde på sin sätesgård Stensholm i Småland och när hon blev äldre och hennes dotter var bortgift förekommer hon i källmaterialet som ekonomiskt aktiv vid några tillfällen. Hon köpte en del av en gård och skiftade jord.⁹⁹

Ilianas kusin Beata Ivarsdotter hade också sin far i livet då hon blev änka. Men det hindrade inte Beata från att bli omgift. Beata gifte sig för andra gången i september 1466 med Arvid Trolle. Själva bröllopet var ett dubbelbröllop där det andra brudparet var Beatas far Ivar Axelsson som gifte sig för tredje gången, denna gång med Magdalena Karlsdotter (Bonde).

Sammanfattning

Äktenskapsfrekvens, äktenskapens varaktighet, omgiftesfrekvens och barnantal för dessa kusiner överensstämmer väl med den översiktliga bilden av frälset som grupp. De allra flesta ingick äktenskap och flera av dem som blev änkor och änklingar kom att gifta om sig. När det gäller barnantal per familj saknas det uppgifter om huruvida några av de kvinnliga kusinernas äktenskap kom att ge någon avkomma. Baserat på de övriga elva kusiner där information om barn finns blir barnantalet 2,3 per familj. Det är ett lågt barnantal (samma som för de 200 familjerna i tabell 2.5 ovan) men tillräckligt för att trygga släktens fortlevnad i ytterligare en generation.

⁹⁹ Iliana Åkesdotter förekommer som aktiv i källmaterialet men först på 1480-talet efter drygt tjugofem år som änka. Se SDHK 30642 (datum okänt men uppskattat till 1480-talet), 31124 utfärdat 1482 06 23 och 31433 från 1484 03 19.

3. Utgångsläget för frälsekvinnors ekonomiska agerande

Syftet med detta kapitel är att ge en översikt av de rättsliga ramarna för kvinnors, särskilt änkors, ekonomiska handlingsutrymme. Valda exempel ges också på hur kvinnors ekonomiska handlingsutrymme kunde te sig i praktiken. Kapitlet är upplagt på följande sätt. Först sammanfattas landslagens regler för kvinnors ägande och myndighet. Här beskrivs också de rättsregler som gällde för hemgift och morgongåva samt för de två typerna av fast egendom, arvejord och avlingejord. Det följande avsnittet behandlar änkors befogenheter att råda över sig och sina omyndiga barn, med tyngdpunkt på målsmanansvar och förvaltningsrätt. Därefter redogörs kort för hur egendomsfördelningen kunde påverkas genom arv och gåvor. Kapitlet avslutas med en diskussion kring frälseänkors tänkbara motiv för omgifte.

Kvinnors ägande och myndighet enligt landslagen

Från tiden runt år 1350 kom Magnus Erikssons landslag (MEL) att vara den rådande lagen för hela riket. Innan dess hade de olika landskapen varit egna juridiska områden med egna lagar. Landslagen gällde för landsbygden och hade ett tillägg i form av en stadslag, Magnus Erikssons stadslag (MES).¹⁰⁰ År 1442 kom en omarbetad version, Kristoffers landslag, som kom att gälla fram till 1734. Kristoffers landslag skiljer sig inte nämnvärt från MEL vad gäller kvinnors arvsrätt och kvinnligt ägande.

Enligt landslagen ärvde döttrar halv broderslott, det vill säga döttrar ärvde hälften av vad söner ärvde.¹⁰¹ Här skiljer sig stadslagen från landslagen som ger söner och döttrar lika arvedel. Men frälset som grupp och dess arvssystem måste studeras utifrån landslagen. Frälsets samhälliga maktposition grundade sig i dess betydande jordinnehav runt om i riket, vilket innebar att få av dem berördes av stadslagen.

Även om landslagen erkände döttrar som mottagare och innehavare av egendom var söner klart gynnade. Vid femton års ålder blev pojkar myndiga

¹⁰⁰ Här har jag använt mig av Åke Holmbäcks och Elias Wesséns (1962) översättning av Magnus Erikssons Landslag (MEL) till nusvenska.

¹⁰¹ MEL ärvdabalken flock 1.

och erhöll förvaltningsrätten till sin privata egendom. Deras myndighet innebar också skyldigheter, som att från femton års ålder utföra rusttjänst eller ansvara för att någon utförde den i ens ställe.¹⁰² Kvinnors myndighet var avhängig av deras civilstånd och inte deras ålder, något som förändrades först under 1800-talet.¹⁰³ Först som gift betraktades kvinnan som myndig, men kvinnors myndighet innebar inte detsamma som mäns myndighet då den gifta kvinnan stod under sin makes målsmanskap. Förvaltningsrätten till kvinnans egendom övergick från hennes far (eller annan närstående manlig släkting om fadern inte var i livet) till hennes make.

Vad hade då den gifta kvinnans myndighet för betydelse? Även om det var maken i egenskap av målsman som hade det juridiska och ekonomiska ansvaret för både hustru och hushåll kunde hon axla denna roll i händelse av makens frånvaro. Detta finns också uttalat i lagen: ”Det som hustru gör skall stå lika fullt och fast som det som mannen gör...”¹⁰⁴

Den gifta kvinnan var följaktligen en myndig kvinna som stod under sin makes målsmanskap. Hennes myndighet innebar att hon kunde ta på sig ansvaret som husfru. Den ogifta kvinnan förblev omyndig eftersom det endast var genom äktenskap och rollen som hustru som kvinnor erhöll myndighet. Klosterväsendet kan ses som ett undantag från detta, åtminstone för det fåtal kvinnor som blev abbedissor. Abbedissan erhöll myndighet då hon som föreståndare för klostret hade det administrativa och ekonomiska ansvaret. Dessutom hade abbedissan myndighet över sina klostersystrar.¹⁰⁵

Hade då civilstånd någon betydelse för män? Ja, det äkta ståndet var eftertraktat både för kvinnor och för män.¹⁰⁶ Mäns civilstånd påverkade inte deras myndighet i rättsligt hänseende. Men ställningen som hushållsföreståndare och målsman för andra, det vill säga hustru och eventuella barn, gav män auktoritet. Mäns civilstånd diskuteras inte i lagen annat än att den gifte mannen åläggs att ta målsmannans ansvar för sin hustru, ”han äger att söka och svara för henne.”¹⁰⁷

Ekonomiska transaktioner kopplade till äktenskapet

Ett giftermål var förknippat med ett flertal ekonomiska transaktioner, främst egendomsöverföring i form av hemgift och morgongåva.¹⁰⁸

¹⁰² MEL konungsbalken flock XX.

¹⁰³ Ang. kvinnors myndighet se t ex. Ighe (2007). Från år 1858 gavs ogifta kvinnor möjlighet att vid 25 års ålder ansöka om myndighet.

¹⁰⁴ MEL jordabalken, flock XIX ”Om barn tarvar föda.”

¹⁰⁵ KL band I spalt 1-2, artikel ”abbedissa”. Se vidare Andersson (2007), s. 220-222 och 229-230, där förmyndarskap över nunnor diskuteras.

¹⁰⁶ Bjarne Larsson (2008), s. 227.

¹⁰⁷ MEL giftermålsbalken, flock IX.

¹⁰⁸ Redan vid trolovning utbyttes gåvor. Se t ex KL band 20 spalt 303, artikel ”vängåva”. Korpiola (2004), s. 69.

I det medeltida brevmaterialet finns endast ett fåtal dokument som innehåller information om hemgifter. Morgongåvor å andra sidan är relativt väldokumenterade. Anledningen till denna skevhet har att göra med de två gåvornas olika karaktär.

Hemgift, eller hemföljd som det heter i lagen, överfördes inom samma släktled mellan generationer. Under medeltiden gavs hemgift till både son och dotter inför deras stundande äktenskap. Lagen krävde inte att hemgift skulle ges, utan stipulerade hur hemgiften skulle hanteras *om* den gavs. Avkomman fick hemgift att föra med sig som sin enskilda egendom in i äktenskapet. För döttrar innebar detta att deras hemgift kom att förvaltas av den blivande maken. Hemgiften sågs som ett förskott på arv och skulle som sådan återbördas vid föräldrarnas arvskifte för en rättvis fördelning bland alla arvtagare.¹⁰⁹

Morgongåvan å andra sidan gavs av maken till hustrun dagen efter bröllopet för att bli hennes egendom, det vill säga gåvan överfördes från en släkt till en annan släkt. Men det fanns förbehåll: om äktenskapet blev barnlöst skulle den av makarna som överlevde den andra behålla morgongåvan. I de fall där hustrun överlevde sin make kom hon att som änka själv förvalta sin morgongåva. Om hustrun dog före maken och det inte fanns några bröstarvingar hade hennes släktingar inte rätt att göra anspråk på morgongåvan. Fick makarna barn skulle morgongåvan räknas som barnens modernearv.¹¹⁰

Överföringen av egendom mellan brud och brudgums släkt krävde en mer omsorgsfull dokumentation än förskott på arv inom en och samma släkt. Detta syftade till att förhindra framtida äganderättsliga tvister.

Morgongåvans storlek var reglerad i landslagen och det var givarens sociala ställning, till exempel som riddare eller vanlig frälseman, som avgjorde hur stor morgongåva han fick ge. Men detta efterlevdes inte, tvärtom var det vanligt inom frälset att ge morgongåvor som var betydligt större än vad lagen föreskrev. Varför frälset inte följde denna reglering kan delvis förklaras av att lagen skiljde sig från tidigare praxis. I landskapslagarna som föregick Magnus Erikssons landslag fanns inte någon motsvarande bestämmelse angående morgongåvan. Frälset fortsatte, trots den nya förordningen, att precis som de gjort förut komma överens om morgongåvans storlek utifrån sina tillgångar och inte med hänsyn till huruvida givaren var väpnare eller dubbad till riddare.¹¹¹

Arvejord och avlingejord

I både lagtext och rättslig praxis gjordes en viktig åtskillnad mellan två typer av fast egendom, arvejord och avlingejord. Förvaltandet och ägandet av

¹⁰⁹ MEL giftermålsbalken flock XII.

¹¹⁰ MEL giftermålsbalken flock X.

¹¹¹ Petersson (1973), s. 73, 84-87.

arvejord var underställt bördsrätten. Arvejord kunde inte säljas fritt utan att de släktingar som stod närmast i börd först erbjöds att köpa. Bördsrätten gav dessa släktingar förköpsrätt till arvejorden och det var först när de erbjudits att köpa men avstått som arvejorden fick säljas till utomstående.¹¹² Det här innebar att släktingar inom samma generation, syskon till säljaren, kunde gynnas tack vare sina bördsrättigheter. Om arvejord inte såldes under innehavarens levnad kom den att skiftas efter hans/hennes död enligt arvsrätten vilken främjade avkomman, dvs. nästa generation framåt i släktledet.

I Norden fanns ett bilateralt släktskapssystem vilket innebar att släktskap räknades både på modernet och på fädernet.¹¹³ Arvejord från modernet skulle följaktligen erbjudas släktingar på modernet och fädernaärvd jord skulle erbjudas till släktingar på fädernet.

Avlingejord, det vill säga jord som ägaren själv förvärvat, fick däremot säljas, bytas och doneras fritt.¹¹⁴ Avlingejorden omvandlades till arvingarnas arvejord vid innehavarens död, och det var under sin livstid som innehavaren fritt kunde sälja eller ge bort sin avlingejord. I praktiken kan alltså arvingar ha haft ett intresse av hur innehavaren förvaltade sin avlingejord men de hade ingen laglig rätt att göra anspråk på den.¹¹⁵

Slakten och familjehushållet

Rättshistorikern Anu Pylkkänen tonar ner äktenskapets betydelse, både dess rättsliga och dess ekonomiska. Pylkkänen menar att makars respektive släkttillhörighet var av större vikt och att den familj (kärnfamilj) som de bildade inte gav upphov till någon gemensam familjeförmögenhet. Äktenskapet sågs enligt Pylkkänen som en temporär enhet, där släkters egendom förvaltades för att vid äktenskapets upplösning återgå till slakten.¹¹⁶

Den här synen på familj och släkt har nyanserats något av senare forskning. Att det gifta paret och det hushåll som de representerade hade ett egenvärde och ekonomisk betydelse under medeltid i norra Europa har flera forskare visat. Agnes S. Arnórsdóttir konstaterar utifrån de många isländska medeltida äktenskapskontrakt som finns bevarade att två skilda strategier för egendomsfördelning var i bruk samtidigt. Antingen hölls makarnas egendom isär till släktens fördel eller så slogs den ihop för att utgöra gemensam egendom.¹¹⁷ För Sveriges vidkommande finns inte den typen av dokument, det vill säga äktenskapskontrakt. Men att det existerade två skilda strategier,

¹¹² MEL jordabalken flock II, KL band 2, spalt 509, artikel "Bördsrätt", samt Bjarne Larsson (2003), s. 87.

¹¹³ Winberg (1985), s. 25.

¹¹⁴ MEL jordabalken flock XI.

¹¹⁵ Bjarne Larsson (2010), s. 106.

¹¹⁶ Pylkkänen (1996), s. 14-15.

¹¹⁷ Arnórsdóttir (2005), s. 207-211. Se även Howell (1998).

isärhållandet av makars respektive arvejord och deras gemensamma innehav av avlingejord, går att utläsa av lagen.¹¹⁸

De dokument som upprättades i samband med giftermål i Sverige var morgongåvobrev. Förekomsten av gåvor mellan makar och inbördes testamenten tyder på att äktenskap även i andra avseenden kunde ha ekonomisk betydelse för individen. Dessutom visar det att de berörda parterna, makarna, tyckte sig ha en ekonomisk förpliktelse gentemot varandra på bekostnad av sina respektive släkter.

Maria Sjöberg har i sin forskning rörande makt- och egendomsfördelning i det tidigmoderna samhället bland annat pekat på skillnaden mellan kvinnors och mäns förhållande till släkt. Eftersom maken hade förvaltningsrätten över sin hustrus egendom, det vill säga hustruns del av släktens egendom, hade han därigenom en tydlig koppling till hustruns släkt. Hustrun däremot hade inte någon motsvarande förbindelse till mannens släkt. En gift man fick alltså fördela genom både sin egen fädernesläkt och från sin hustrus släkt.¹¹⁹ Den ekonomiska och sociala maktposition som han upprätthöll genom förvaltandet av egendom var grundad i två släkter.

Enligt min mening kan lagen tolkas som att äktenskapet påverkade kvinnans förhållande till sin släkt på ett motsatt sätt. Då målsmanskapet över kvinnan gick från blodsband till maken försvagades banden mellan kvinnan och hennes släkt. Detta blev än mer tydligt i händelse av att hon blev änka. Som änka hade hon vissa befogenheter och hon var inte tvungen enligt lag att ställa sig under någon manlig släktings målsmanskap, även om den möjligheten fanns. Det innebar också att släkten inte hade något försörjningsansvar gentemot henne. Släktingar hade inte befogenhet att invända mot en änkas sätt att förvalta sin egendom så länge hon respekterade deras bordsrätt.

Giftorätt

En kvinnas lagstadgade giftorätt utgjordes av en tredjedel av den under äktenskapet förvärvade avlinge i både lös och fast egendom.¹²⁰ Mannens rätt (och skyldighet) att förvalta hustruns egendom var reglerad. Det krävdes både hustruns och hennes närstående släktingars medgivande, det vill säga de släktingar som stod henne närmast i börd, för att sälja eller byta hennes egendom. Dessutom kunde en make inte sälja delar av sin hustrus egendom utan att sälja dubbelt så mycket från sitt eget innehav. Undantag gavs i lagen för svåra omständigheter som krig eller hungersnöd vilka kunde tvinga ma-

¹¹⁸ MEL giftermålsbalken flock XIX tar upp fördelningen av makarnas gemensamma egendom och i nästföljande flock XX stadgas att maken inte får byta bort sin hustrus egendom utan hennes och hennes arvingars samtycke. Se även jordabalken flock V.

¹¹⁹ Sjöberg (2001), s. 112-128.

¹²⁰ MEL giftermålsbalken, flock V, XIX. Även här skiljer sig stadslagen från landslagen och den förvärvade egendomen delas lika mellan man och hustru.

kar att sälja utan att ta hänsyn till sina respektive släkters anspråk.¹²¹ Det var alltså mannen, i egenskap av husbonde och målsman, som hade ansvaret för makarnas egendom, den gemensamma och deras respektive enskilda egendom.

Änkornas befogenhet att råda över sig och sina omyndiga barn

Att bli änklings hade inte samma innebörd för män som det hade för kvinnor att bli änka. En mans rättsliga ställning påverkades inte av att han förlorade sin hustru. För kvinnor däremot innebar makens bortgång en stor förändring eftersom hon som änka för första gången i juridisk mening stod utan målsman. Den myndighet som kvinnan erhållit vid sitt giftermål togs inte ifrån henne och till skillnad från kvinnor som aldrig ingick äktenskap var änkan en myndig kvinna som formellt sätt inte behövde en målsman. Detta gällde även om hennes far fortfarande fanns i livet då hon förlorade sin make.

Besuttna kvinnor med omyndiga barn hade rätt att sitta kvar i oskiftat bo som barnens förmyndare under visst överinseende från barnens fädernesläkt.¹²² Lagen var egentligen inte formulerad för att värna om änkan utan snarare de faderlösa omyndiga barnen. De rättigheter som erbjöds änkor med omyndiga barn för att de skulle kunna förvalta och vårda barnens ekonomiska intressen, kom emellertid också barnlösa änkor till del.¹²³

I praktiken var möjligheten att ha målsmannaansvaret för en omyndig person och dennes egendom inte begränsad till att enbart gälla ens egen avkomma. Om det inte fanns en manlig närstående släkting kunde en änka tilldelas ansvaret för omyndiga syskon. Änkan Birgitta Hansdotter (Tott) agerade förmyndare för sin yngre ogifta syster, Karin Hansdotter (Tott), fram till dennas giftermål. Jungfru Karin, som hon kallas i Birgittas bevarade räkenskapsbok, var då uppskattningsvis i tjugoårsåldern.¹²⁴

En ogift kvinna förblev omyndig oavsett ålder. Hon hade inte behörighet att ta på sig förvaltningsansvaret för sin egen egendom i händelse av faderns

¹²¹ MEL jordabalken, flock V och XXXII.

¹²² MEL giftermålsbalken flock XV.

¹²³ Se Bjarne Larsson (2008) s. 230-231 om hur begreppet "Änkia" bör tolkas.

¹²⁴ Alvered (2000), s. 44 ff. *ÄSF* band I, s. 282-283. Systrarna saknade närstående manliga släktingar. Vid denna tid, runt 1510, var systrarnas far, Hans Åkesson, död sedan många år. Deras storebror, Åke Hansson, stupade sommaren 1510 i det pågående kriget mot danskarna. Eftersom varken far eller (myndig) bror fanns i livet och Birgitta var änka kunde ansvaret för Karin ges till Birgitta. Troligen agerade Birgitta även som sin systers giftoman. Karin gifte sig någon gång efter den 10 augusti 1513 (SDHK 37453) och före den 20 januari 1514 (SDHK 37526 och 37527). Av breven framgår det att Karin bodde hos Birgitta på hennes sätesgård Åkerö. Birgitta bad riksföreståndaren Sten Sture d. y. att uttala sig om huruvida Karins friare var lämplig (SDHK 34049, utfärdandedatum saknas). Frågor kring äldre aldrig gifta kvinnors situation i senmedeltidens Sverige är i dagsläget ett så gott som outforskat ämne.

och bröders bortgång. Som exemplet med systrarna Tott ovan visar fick Karin tas om hand av den myndiga systemen, hon som varit gift. Men detta exempel är något av ett undantag, vanligast var att ogifta kvinnor (och deras egendom) togs om hand av en bror eller annan manlig släkting.

Sammanfattningsvis kan det sägas att lagen erkände kvinnor som innehavare av fast egendom och lösöre. Genom arv och giftermål erhöll kvinnor både arvejord och avlingejord. Mäns ägande var dock gynnat då deras arvedel och giftorätt genomgående var dubbelt så stor som kvinnors. Den viktigaste skillnaden mellan mäns och kvinnors ägande utgjordes av förvaltningsrätten. Mäns förvaltningsrätt var självklar. Ogifta kvinnor saknade förvaltningsrätt och för gifta kvinnor var den villkorad. Rätten att förvalta kvinnans egendom tillkom hennes målsman, det vill säga hennes far och vid giftermål hennes make. Den gifta kvinnan kunde tillfälligt ges förvaltningsansvaret i händelse av att maken var borta eller att maken avstod från att nyttja sin förvaltningsrätt och istället tillät hustrun att själv förvalta sin egendom.¹²⁵ Den makt och det inflytande som var förbundet med egendom tillkom den som hade förvaltningsrätten.¹²⁶ För kvinnan var det först i händelse av att hon blev änka som hon gavs möjlighet att själv förvalta sitt gods utan att en man först sanktionerat detta.

Utifrån lagen går det inte att utläsa varför unga änkor i så hög utsträckning gifte om sig. Om lagen hade följts borde en frälsekvinnas som förlorat sin make ha kommit att förfoga över både arvejord och avlingejord, förutsatt att inte hennes och makens tillgångar gått förlorade under deras äktenskap. Från ekonomisk utgångspunkt skulle kvinnor i sådana fall ha förlorat sitt inflytande över den egna ekonomin vid omgifte. Det finns inte heller några belegg för att änkor som förekommer i denna undersökning skulle ha varit utblottade, snarare tvärtom.

Det finns alltså anledning att ställa sig frågor om kvinnors ekonomiska handlingsutrymme: Kunde änkor få makt och inflytande när de själva förfogade över och administrerade sin egendom i samma utsträckning som män? Räckte ställningen som änka i praktiken till för att kvinnor skulle kunna agera ekonomiskt och även komma att få den maktposition som tillkom förvaltaren av egendom? Dessa frågor kommer att diskuteras längre fram, i kap. 4, där kvinnors behov av att ha en målsman vid sin sida undersöks.

Arv och gåvor – från lag till praktik

Den lagstadgade fördelningen av egendom utifrån kön kunde kringgås genom testamente eller annan gåva. Hedda Gunneng har gjort en studie av det medeltida brevmaterialet som bland annat syftade till att ta reda på om lagen

¹²⁵ Bjarne Larsson (2010), s. 209.

¹²⁶ Se t. ex. Gunneng (1987), Sjöberg (1996), Sjöberg (2001).

frångicks i praktiken. Genomgången av testamenten visade inte något tecken på att en sådan praxis funnits. Däremot fann Gunneng fall där män avsade sig antingen hela eller en del av sitt arv till systemens fördel. Gunneng menar att detta bör tolkas som en strategi där brodern ville förbättra sin systems möjlighet till ett fördelaktigt giftermål. Detta var även till hans egen fördel då viktiga sociala kontakter och nätverk mellan män kunde upprättas genom systrars giftermål.¹²⁷

Ett exempel på detta är när Bo Knutsson (Grip) år 1426 agerade som sin systems, Katarina Knutsdotters, målsman och giftoman. Enligt regesten intygas att "Bo Knutsson givit sin syster Katarina Knutsdotter åt Nils Erengislesson (Hammerstaätten) till hustru med full brorslott".¹²⁸ Systemens giftermål var fördelaktigt för Bo som vid denna tid var en ung man som ännu inte uppnått riddarstatus. Nils Erengislesson hade varit riksråd och var sedan länge lagman i Södermanland och hövitsman över hela Östergötland. Då syskonens båda föräldrar var döda kan bildandet av en nära relation med denna väletablerade och inflytelserika äldre man ses som ett strategiskt beslut. Morgongåvan som Katarina tog emot motsvarade den lagstadgade nivån, det vill säga den var inte större än vad lagen föreskrev vilket annars var vanligt förekommande.¹²⁹ Troligt är att Nils Erengislessons position som riksråd med ett stort socialt nätverk gott och väl kompenserade för den inte alltför storslagna morgongåvan. Gunneng påpekar att när en bror avstod en del av sin brorslott till sin syster kom det inte systemen till del utan hennes blivande make.

Äganderätten till ett visst stycke jord flyttades från brodern till systemen, men den makt som härrörde från ägandet flyttades från brodern till svågern, alltså från en man ur en släkt till en man ur en annan släkt.¹³⁰

Detta stämmer, men att se giftermålet mellan Katarina Knutsdotter och Nils Erengislesson som främst en manlig angelägenhet, där den blivande maken fick en ekonomisk fördel och brodern en social fördel genom att bli släkt med en inflytelserik man, är dock en alltför ensidig tolkning av den här typen av äktenskapsarrangemang. Det fanns förvisso en tydlig patriarkal samhällsstruktur och kvinnor var underordnade män, något som framkommer med tydlighet i lagtexter och samhällsnormer. Trots detta bör även äktenskapets betydelse för Katarina och kvinnor i liknande situationer diskuteras. Den makt och det inflytande som kom med ägandet av jord var kvinnor till största delen utestängda ifrån. Men i äktenskapet kunde kvinnor få fördelar av den makt och det handlingsutrymme som deras män hade.

¹²⁷ Gunneng (1987), s. 81 ff.

¹²⁸ SDHK 20745, 1426 09 08.

¹²⁹ SDHK 20741, 1426 08 20. Petersson (1973), s. 370.

¹³⁰ Gunneng (1987), s. 87.

Skäl för respektive emot omgifte

Det finns självklart ett antal rimliga anledningar till att frälskvinnor gifte sig både en andra och en tredje gång. De uppfostrades till att bli maka och mor. Den medeltida uppfattningen om en fullkomlig kvinna var en kvinna som omfamnade rollen både som maka och mor. Att leva i ett äktenskap var det samma som att uppfylla dessa förväntningar. Släkten kan också ha begärt ett omgifte då det gav möjlighet till att skapa fördelaktiga förbindelser.

Ytterligare en anledning kan ha varit att ett giftermål innebar en möjlig ekonomisk vinning i form av morgongåva och den lagstadgade tredjedelen av förvärvad egendom. Det kan heller inte uteslutas att äktenskap ingicks på grund av kärlek och tillgivenhet. Dessutom kan det ha varit svårt för kvinnor, trots de rättigheter som deras änkestatus gav, att verka på egen hand i det patriarkala medeltida samhället. Hursomhelst är det rimligt att anta att fler än en anledning låg bakom beslutet att gifta sig än en gång.

När Katarina Knutsdotter som nämndes ovan efter ett fjorton år långt äktenskap blev änka bör hon ha haft en betydande förmögenhet i sin ägo.¹³¹ Hennes son, Bo Nilsson, var än så länge omyndig men Katarinas bror fanns i livet under hennes två första år som änka.¹³² Efter cirka 4-5 år som änka gifte Katarina om sig. Då hade Katarina och hennes vuxna styvbarn tvistat om arvet. En rimlig förklaring till Katarinas omgifte är att hennes änkestatus inte gett henne det handlingsutrymme som hon behövde för att ta tillvara sin sons och sina egna ekonomiska intressen. I nästa kapitel återkommer vi till Katarina och hennes motiv för omgifte såsom det kan utläsas ur källmaterialet.

Hoppet om att få barn och säkra släktens fortlevnad måste också ha varit ett starkt skäl till att gifta sig än en gång. Birgitta Haraldsdotter (Ängaätten) överlevde två äkta män. Uppskattningsvis var Birgitta minst 55 år gammal när hennes andra make dog något av åren mellan 1471 och 1475. Från hennes båda äktenskap finns morgongåvobreven bevarade. Dessutom finns ytterligare ett gåvobrev från den förste maken.¹³³ Fru Birgitta hade inga barn i livet när hon blev änka men hon hade fött åtminstone en dotter. Detta framkommer av ett gåvobrev där Birgitta skänker en gård för bland andra sin dotter Kerstins själ.¹³⁴

Efter det att Birgitta blev änka förekommer hon vid ett flertal tillfällen i diplommaterialet. Hennes bror Lars Haraldsson ger vid några tillfällen sitt samtycke när hon donerar till religiösa institutioner. Ytterligare en man förekommer flera gånger vid Birgittas transaktioner, nämligen Arvid Trolle.

¹³¹ Katarinas förmögenhet återkommer vi till i kap. 4.

¹³² Brodern Bo Knutsson fängslades och dog 1442. Han lämnade efter sig sin hustru Ramborg Mattsdotter men ingen avkomma. *ÅSF* band II, s. 21-22.

¹³³ SDHK 22363, 24778, 23015 (1435 05 10, 1445 07 26, 1438 07 01).

¹³⁴ SDHK 31567 (1485 02 20).

Även här finns det en nära anknytning. Arvid Trolles syster var sedan lång tid tillbaka gift med Birgittas bror.¹³⁵

Varför gifte Birgitta om sig efter sitt första äktenskap? Till skillnad från förut nämnda Katarina Knutsdotter, som blev änka vid ungefär samma tid som Birgitta, hade Birgitta en bror som vid behov kunde agera målsman. Däremot hade inget av syskonen vid denna tid någon avkomma. I Birgittas fall är det troligt att det var behovet av avkomma som låg bakom omgiften.¹³⁶

I Birgittas och Katarinas skilda situationer som änkor går det att urskilja olika faktorer som var och en för sig var ett rimligt motiv till omgifte. Båda kvinnorna var i fertil ålder vilket erbjöd dem möjlighet till ett fördelaktigt äktenskap och därigenom möjlighet att utöka sin förmögenhet. En relativt ung änka med ett innehav av både arvejord och avlingejord var sannolikt attraktiv på äktenskapsmarknaden.

Katarina hade förmyndaransvaret för sin son, en viktig uppgift där hon kan ha upplevt ett behov av stöd och tillgång till manligt nätverk. Dessutom kan hon för egen del ha haft behov av att stöttas och företräddas av en man, till exempel i sin relation till makens vuxna barn från hans första äktenskap. Eftersom Katarina varken hade far eller bror i livet var giftermål ett sätt att skaffa sig en närstående manlig släkting. För Birgittas del innebar omgiften en chans att reproducera sig och på så sätt säkra släktens fortsatta existens.

Omgifte innebar att änkan avstod från sin lagstadgade rätt att ”åtnjuta frälse” och sitta kvar på sin makes förlänningar.¹³⁷ Men det är svårt att utläsa ur diplommaterialen om detta verkligen var ett skäl för änkor att inte ingå ytterligare ett gifte. Däremot finns det exempel på änkor som fick förlänningar av kronan. Märta Ulfsdotter (Sparre av Hjulsta och Ängsö), änka efter riddaren och riksrådet Gustav Algotsson (Sture), fick bland annat staden Strängnäs i förläning år 1448. Denna förläning hade inte varit makens under hans livstid. Det är tänkbart att det var en bytesaffär och att Märta Ulfsdotter avsåg sig rätten till de gods som hennes make besuttit i utbyte mot dem som hon erhöll av kung Karl Knutsson.¹³⁸

Ur en medeltida visa får vi ett exempel på skäl emot omgifte:

Vi läser om en som hette Anna. Hon fick som ung en god man. Hon kom litet senare i det bekymret att hennes gode make han dog. Hennes vänner rådde henne att hon skulle i en annan få tag. Hon svarade så: Den man jag hade gav allt det som mitt liv önskade. Får jag en elak, sörjer jag mig till döds för att jag efter det goda skall lida nöd. Därför vill jag hellre i renhet sluta.¹³⁹

¹³⁵ *ÅSF* band II, s. 116-117.

¹³⁶ Trots att både Birgitta och hennes bror Lars var gifta under lång tid fick ingen av dem några överlevande barn och släkten dog ut.

¹³⁷ MEL konungsbalken, flock XXI.

¹³⁸ SDHK 25398, 1448 10 18. *ÅSF* band I, s. 193 och 204.

¹³⁹ Wiktorsson (2007), s. 20-21. I två bevarade handskrifter från fjortonhundratalet återfinns denna visa, *Äktenskapsvisan, en lustig visa om samgåendets vedermödor*. En av dessa handskrifter ägdes av Elin Gustavsson (Sture, sjöbladsätten), dotter till den ovan nämnda Märta Ulfsdotter (Sparre av Hjulsta och Ängsö).

Visan handlar om änkan Anna som inte ville gifta om sig då hon inte trodde att hon kunde finna man lika god som hennes make varit. Genom att förbli änka riskerade man inte att hamna i ett dåligt äktenskap med en elak man.

Sammanfattande diskussion

Kvinnor hade inte samma rätt som män att förvalta sin egendom. Den ogifta kvinnan var omyndig och hennes målsman (hennes fader, broder eller annan närstående släkting) hade rätten och skyldigheten att ta hand om och ansvara för hennes egendom. När hon gifte sig blev hon myndig men stod fortfarande under målsmanskap och målsmanansvaret gick i och med giftermålet över från fadern till hennes make. Målsmanskapet innebar inte att en man fritt kunde hantera sin hustrus egendom, men det betonade att man och hustru inte var jämbördiga och att mannen var den överordnade.

Om den gifta kvinnan förlorade sin make stod hon för första gången i livet utan målsman. Änkan var en myndig kvinna utan någon formell målsman. Men innebar det att änkan kunde agera i sin egen rätt eller var änkors befogenheter endast till för att underlätta hantering av godsinnahav och egendomsöverföring i de fall där kvinnan saknade manliga närstående släktingar? Den myndighet och de befogenheter som gavs kvinnor tycks ha varit sanktionerade av män. Änkan hade befogenheter vars betydelse kunde förminska om hon till exempel hamnade i en rättstvist med en man. Då var andra faktorer, som starkt socialt nätverk och samhällsposition, minst lika viktiga som det rent rättsliga.

När frälskvinnors ekonomiska handlingsutrymme ska studeras måste den patriarkala samhällsstrukturen och kvinnors underordning vara en utgångspunkt. Ekonomiskt handlingsutrymme såg annorlunda ut för kvinnor än för män. För gifta män medförde ägandet av jord och förvaltningsrätten till hustruns jord en ekonomisk och social maktposition. Det i sig gynnade män genom att ge dem större ekonomiskt handlingsutrymme. När kvinnor som änkor erhöll förvaltningsrätten över sin och sina omyndiga barns egendom begränsades både den ekonomiska och den sociala maktpositionen som ägande och förvaltningsrätt medförde av att de var kvinnor. Omgifte kan då ses som en rationell handling där förbundet med en ny man indirekt kunde öka kvinnans handlingsutrymme. Positionen som hustru behövde inte öka kvinnans personliga handlingsutrymme men indirekt ökades hennes ekonomiska handlingsutrymme på grund av att hon som gift var en del av en större ekonomisk enhet. Denna ekonomiska enhet förestods av en man som hade tillträde till ekonomiska och politiska nätverk. Går det då att finna stöd för denna tes i källorna? I följande kapitel undersöks närmare olika tänkbara skäl för änkors omgifte.

4. En man vid sin sida: änkors motiv för omgiften

Då hustrun ofta var betydligt yngre än sin make och döden var alltså närvarande var det inte ovanligt att en kvinna blev änka då hon fortfarande var relativt ung. För kvinnor som blev änkor då de fortfarande var i fertil ålder var sannolikheten hög att de skulle ingå ett nytt äktenskap.¹⁴⁰ Om änkan hade barn, omyndiga barn vars fadersarv hon skulle förvalta, eller om hon var barnlös tycks inte ha påverkat beslutet. Det enda sambandet som visar statistisk signifikans är när det första äktenskapet varade i mindre än tio år, då var sannolikheten hög att kvinnan ingick ett andra äktenskap.¹⁴¹ Varför gifte de om sig?

Syftet med detta kapitel är att visa tänkbara ekonomiska motiv bakom frälseänkors omgiften. I fokus står kvinnors potentiella handlingsutrymme, som änka och som hustru. Jag kommer att diskutera huruvida omgifte kan ses som en ekonomisk strategi och om denna strategi medverkade till att upprätthålla den patriarkala strukturen. Kapitlet är uppbyggt på följande sätt. Först ges en översiktlig bild av änkors möjlighet att agera. Sedan redogörs för vilka typer av ekonomiska transaktioner änkor förekom i och vilka personer som genom att sätta sitt sigill gav sitt stöd åt änkors agerande. Därefter diskuteras motiv för omgiften utifrån några frälsekvinnors levnadshistorier såsom de går att utläsa i diplommaterialen. Avslutningsvis analyseras dessa frälsekvinnors handlanden utifrån Kandiyotis teori om ”*patriarchal bargain*”.

Änkornas ekonomiska handlingsutrymme

Jag diskuterade inledningsvis huruvida den allmänt kända bilden av medeltida änkor som självrådande kvinnor överensstämde med verkligheten eller om änkors möjligheter har övervärderats. Att ta fasta på rätten för änkor att agera som sin egen målsman utan att ta hänsyn till hur det medeltida sam-

¹⁴⁰ Att de fortfarande var i fertil ålder är ett antagande baserat på att det första äktenskapet varat mindre än tio år. Information om födelseår eller ålder är mycket ovanligt i källmaterialet men att frälsekvinnor vanligtvis ingick sitt första äktenskap i tonåren eller i tjugoförårsåldern är sannolikt.

¹⁴¹ Se kapitel 2.

hället fungerade ger en skev bild. De möjligheter som kvinnor erhöll när de blev änkor kan inte värderas utan att den patriarkala samhällsstrukturen beaktas. Vad betydde det i praktiken för en kvinna att kunna agera i eget namn?

Änkor kunde få ett visst mått av handlingsutrymme utan att för den sakens skull riskera att rubba det patriarkala systemet. Den möjlighet som gavs änkan att agera på egen hand i ekonomiska och rättsliga ärenden betydde i själva verket inte att hon gavs samma handlingsutrymme som en man, förändringen av kvinnors rättsliga ställning vid makens död innebar inte att deras underordning gentemot män förändrades. Änkans rätt att själva administrera sin och sina omyndiga barns egendom bör främst ses som en praktisk lösning. Eftersom änkan hade dessa befogenheter behövde hon och hennes barn inte ligga någon manlig släkting till last.

Änkors ekonomiska förehavanden, så som de framträder i brevmaterialet, syftade till att bevara och hushålla med de befintliga tillgångarna, inte till att utöka godsinnehavet. Änkor är sällsynta i materialet och när de figurerar är det oftast i rollen som donator. De kunde också förekomma som säljare men endast undantagsvis som köpare.¹⁴²

Hustrur kunde anförtros ansvaret att efter makens död betala skulder som stod i hans namn och se till att testamentet följdes. Det kunde vara ett omfattande arbete, vilket till exempel de bevarade dokumenten rörande Lucia Olofsdotters (Djäkn, Ingasöernas ätt) agerande vittnar om.¹⁴³ Lucia var aktiv under flera decennier och dokumenten tyder på att hon var en högst kompetent godsinnehavarska och förvaltare. Förutom att betala de skulder som uppkommit under äktenskapet och som stod i maken Henriks namn var Lucia inblandad i en långdragen tvist som hon till slut gick segrande ur.¹⁴⁴ Hon bytte, sålde och donerade gods men det finns inget bevarat brev där hon agerade som köpare.¹⁴⁵

Att det kunde vara svårt för änkor att hävda sin rättsliga ställning framkommer bland annat av formuleringar i testamenten. Giftna män ber däri fränder och goda män att efter deras frånfälle agera målsman och försvarare åt hustrun. Dessa män tycks varit medvetna om att risken var stor att deras hustru skulle stöta på problem om hon utan manligt beskydd försökte driva hushållet vidare. Henrik Klasson (Djäkn, Lydekasöernas ätt), ovan nämnda Lucias make, bad biskopen i Åbo, sin bror och sin systerson som var domprost om hjälp:

¹⁴² Bjarne Larsson (2010), s. 188-201. Lahtinen (2004), s. 38-43.

¹⁴³ Lucia Olofsdotters (Djäkn, Ingasöernas ätt) ekonomiska förehavanden som änka diskuteras i följande kapitel.

¹⁴⁴ FMU 3494, 3657, 3658, 3660, 4283 (1472 03 08, 1473 datum saknas, 1476 11 06, 1490 02 21).

¹⁴⁵ Under äktenskapet agerade maken Henrik som köpare. De förvärvade godsens blev makarnas avlingejord och gemensamma egendom. FMU 2282, 2418, 2754 och ev. 4114.

... att de vilja göra väl för Guds skull och [för] min bön vara min husfrus förmyndare och förvarare, var [när] hon dem behöva kan efter min död, [en uppgift] som jag dem fullkomligt och helt [...] tilltror och hoppas, att de åtar sig...¹⁴⁶

Ett socialt nätverk var viktigt för en persons möjlighet att agera och detta gällde inte minst för kvinnor. Ett väl fungerande nätverk där det ingick inflytelserika män var avgörande för om en änka skulle kunna hävda sin auktoritet och erhålla visst handlingsutrymme. Barbara Hanawalt, som bland annat forskat om kvinnor i medeltidens London, skriver att "[f]reedom in the Middle Ages always came with a price, and for widows, the price could determine the limits of their freedom of choice."¹⁴⁷ Om en änka ville hävda sin frihet så var hon också tvungen att acceptera att hon var utestängd från arenor som män hade tillträde till.

Gifta sig för att få en målsmans beskydd och en kompanjon

Det tycks inte som om änkorna hade några svårigheter att finna män att gifta sig med. Som tidigare nämnts påverkade inte förekomsten av barn med första maken en kvinnas möjligheter till omgifte. Om det fanns omyndiga barn från kvinnans tidigare äktenskap kunde antagligen uppgiften att förvalta deras fädernearv ses som positiv för en blivande make. Lagen skyddade omyndiga barns fädernearv från att hamna i en styvfars ägo men rätten och ansvaret att förvalta egendomen kunde ändå komma att hamna hos honom. Modern hade enligt Magnus Erikssons landslag befogenhet att "hava vård om barnens egendom med närmaste fränders råd, så länge hon var ogift"¹⁴⁸. De närmaste fränder som åsyftades var representanter för barnens fädernesläkt. Om modern avsåg att gifta om sig skulle först barnens fädernearv skiftas eftersom: "Ingen har rätt att gifta sig till barns fädernearv, förr än det har blivit frånskiftat."¹⁴⁹ Faderns andel av den förvärvade egendomen, det vill säga två tredjedelar, skulle ges till barnen. Den nye makens målsmansansvar för hustrun kunde innefatta motsvarande ansvar för hennes omyndiga barn. Det här ansvaret medförde som redan nämnts förvaltningsrätten till hustruns egendom och kunde då även innebära rätt att förvalta hennes omyndiga barns egendom. En uppgift som med största sannolikt utfördes under tillsyn av barnens fädernesläkt. Detta finns inte reglerat i lagen men att det kunde fungera på detta sätt i praktiken framgår av brevmaterialet vilket kommer att diskuteras här nedan.

¹⁴⁶ FMU 2908 (1452 05 08), se även 2918 (1453 03 01).

¹⁴⁷ Hanawalt (2005). s. 136.

¹⁴⁸ MEL giftermålsbalken, flock XV.

¹⁴⁹ MEL giftermålsbalken, flock XVI.

Barbara Hanawalt beskriver änorna i medeltidens London som kassakor i männens ögon.¹⁵⁰ Änkor efter köpmän och hantverkare var attraktiva på äktenskapsmarknaden eftersom de hade egendom, en social ställning och en affärsrörelse som tillfallit dem genom deras första äktenskap. Även om dessa kvinnor också hade rätt att förvalta sin och barnens egendom och driva rörelsen vidare så var omgiften vanligt förekommande. Hanawalt pekar på det faktum att även om änorna enligt lag hade rätt att driva makarnas rörelse vidare på egen hand så fanns det hinder i praktiken. Ett sådant hinder var att kvinnor hade ett mindre handlingsutrymme än män. Handelsmän åkte till mässor och gjorde upp affärer; något som var otänkbart att en kvinna skulle kunna göra. Handelsmannens änka var tvungen att använda sig av ombud.¹⁵¹ Det här utgör ett talande exempel på situationer där kvinnans underordning kom att motverka de rättigheter som änkeståndet gav. Att änkor tillhörande det svenska frälset inte förekommer i större utsträckning som köpare av jord tyder på att dessa begränsningar gällde även för dem. Även om frälseänkorna inte var utestängda från att medverka vid tinget var de ändå beroende av att liksom handelsänkorna i London ha manliga ombud som kunde bevaka deras intressen.

Tillsammans med en ny make som i egenskap av målsman agerade offentligt för deras gemensamma bästa kunde den här typen av hinder kringgås. Att gifta om sig för att med hjälp av en makes stöd kunna ta tillvara sina ekonomiska intressen kan ses som en medveten strategi. Det är här som Deniz Kandiyotis teori om ”*patriarchal bargain*” kan appliceras. Men hur ska ”*patriarchal bargain*” översättas till svenska? Våra svenska uttryck köpslå och kohandla antyder att det rör sig om en förhandling och/eller kompromiss mellan två parter vilket passar bra i detta fall. Fördelar med denna kohandel och anpassningen till det patriarkala systemet kan skymta fram när man följer kvinnorna i källmaterialet.

Här kommer nu fyra frälsekvinnors änkestånd och omgiften att diskuteras utifrån det perspektivet. Dessa kvinnor är: Sigrig Bengtsdotter (Sparre av Hjulsta och Ängsö), Katarina Erengisledotter (Hammerstaätten), Katarina Knutsdotter (Grip) och Ingeborg Åkesdotter (Svarte Skåning). Deras historier skiljer sig åt men gemensamt är att det går att urskilja ekonomiska motiv bakom deras andra giftermål.

Änka med svag lokal förankring

Sigrig Bengtsdotters (Sparre av Hjulsta och Ängsö) historia så som den kan utläsas av medeltidsbrevens har flera luckor. Vi vet att hon gifte sig två gånger och att hon i första äktenskapet fick en son som kom att överleva och ärva henne. Första maken hette Tomas Pipa och de var gifta i februari 1378,

¹⁵⁰ Hanawalt (2005), s. 135.

¹⁵¹ Hanawalt (2005), s. 144.

men när äktenskapet ingicks och hur länge det varade saknas det uppgifter om.¹⁵² I februari 1397 var Sigrid omgift, då omnämns hon tillsammans med sin andra make Nils Guttormsson och sin son Bengt i tre brev utfärdade vid tinget i Skara.¹⁵³ Det gällde arvet efter Tomas Pipa, vilket bland andra biskopen i Skara hade gjort anspråk på. Vid detta tillfälle tilldömdes Nils arvet på Sigrids och Bengts vägnar. Nils agerade alltså målsman för sin hustru och hennes (vid denna tid omyndige) son.¹⁵⁴

Det här var sannolikt ett av Sigrids skäl till att gifta sig en andra gång, det vill säga att skaffa sig en make som kunde hjälpa henne att ta tillvara hennes och sonens intressen. De män som dömdes till deras förmån vid tinget var riddarna Heine Snakenborg och Erik Erlandsson vilka Nils uppträdde tillsammans med vid några tillfällen.¹⁵⁵

Det är tänkbart att den geografiska förankringen var viktig. Sigrid hade en bror i livet, Ulf Bengtsson, som bodde och verkade i Södermanland. De gårdar som Tomas Pipa lämnat efter sig låg i Västergötland och att gifta sig med en man med lokal förankring där var antagligen ett mer rationellt agerande än att be brodern om stöd.

I april 1426 gjorde Nils upp med sin fosterson Bengt om arvet efter Sigrid som tycks ha dött relativt kort tid innan.¹⁵⁶ Bengt hade då sedan dryga tjugo år varit myndig men av allt att döma inte fått tillgång till sitt fädernearv.¹⁵⁷ Bengt fick inte ut hela sitt arv efter modern och fadern vid detta tillfälle men antagligen den största delen. Nils kom att behålla några gårdar under sin livstid.¹⁵⁸ Kanhända hade Sigrid och Nils gjort en sådan överenskommelse men det vet vi inget om då det inte finns något sådant dokument bevarat.

Av det vi vet om Sigrid och hennes gods innehav så hade hon två gårdar i Småland som var hennes möderne- och fädernearv.¹⁵⁹ Dessutom hade hon sitt (och sonens) arv efter Tomas Pipa som det tvistades om.¹⁶⁰ Att gifta sig och bilda kompanjonskap med en man som Nils gav Sigrid en ekonomisk trygghet. I ett kompanjonskap mellan makar var inte man och hustru jämbördiga. Barbara Harris menar att hustrun kan ses som en ”*junior partner*” vilket är en passande benämning.¹⁶¹

Utsikten att som änka bli indragen i en långvarig arvstvist kan inte ha varit lockande. Nils blev med tiden fogde på Axevalla slott och häradshövding.

¹⁵² SDHK 11182 (1378 02 02).

¹⁵³ SDHK 14727, 14728, 14729 (1397 02 08).

¹⁵⁴ I SDHK 16529 (1405 09 18) och 17175 (1409 04 04) kallas han för Nils Djäkn.

¹⁵⁵ SDHK 15089 (1399 04 07), 27689 (1460 12 06) och 27911 (1462 02 13).

¹⁵⁶ SDHK 20655 (1426 04 09), 21413 (1430 07 02), och 22611 (1436 07 20).

¹⁵⁷ I ett gåvobrev utfärdat av Sigrid 1405 08 01, SDHK 16529, hänger Bengt sitt sigill vilket tyder på att han var myndig redan då.

¹⁵⁸ Nils Guttormsson dog 1431 i utlandet. Han hade företagit på en pilgrimsresa till Jerusalem och dog på hemvägen. *ÅSF* band I s. 192.

¹⁵⁹ *ÅSF* band I, s. 192. Dessa gårdar donerades till Vadstena kloster, SDHK 16529 (1405 08 01).

¹⁶⁰ Det bör också funnits en morgongåva men här saknas det uppgifter.

¹⁶¹ Harris (2002), s. 64 och 127.

Rent ekonomiskt var det fördelaktigare att vara slottsfogdens husfru än att sitta som änka i Småland och försöka få förfogande över sonens fädernearv.

Under Sigrid Bengtsdotters och Nils Guttormssons äktenskap utökades makarnas gemensamma jordinnehav. Det rörde sig bland annat om jord i Kolsäter i Björsätters socken, Östergötland. I maj 1399 pantsatte Lars Anundsson sitt modernegods Kolsäter till Nils.¹⁶² Femton år senare sålde makarna Dan Jonsson och Katarina Anundsdotter ”all vår ägolott i Kolsäter med åker och äng...” till Nils.¹⁶³ Flera reflektioner kan göras utifrån dessa två avtal. För det första är det troligt att det var hustru Katarinas jord som såldes. Hennes patronymikon, Anundsdotter, antyder att hon var syster till Lars Anundsson och liksom han fått jord i Kolsäter som sitt morsarv. I salubrevet görs inte den distinktionen, utan egendomen hänvisas till som makarnas gemensamma.

För det andra går det att finna en koppling mellan Nils Guttormsson och Lars Anundsson. Nils var häradshövding i Vadsbo härad i Västergötland där Lars ägde jord. De bör ha mötts om inte annat så ett flertal gånger på tinget. När Lars 1409 donerade egendom till Riseberga kloster i Närke var Nils en av två ”hederliga och ärliga män” som hängde sitt sigill på Lars brev.¹⁶⁴ Vad hade det då för betydelse att dessa män ingick i samma nätverk med anknytning till Vadsbo?

Nils ämbetsutövning gav honom kunskap om den lokala jordmarknaden. Som häradshövding var han väl informerad om lokalbefolkningens ekonomiska situation. Ämbetet gav status och inflytande vilket gjorde att han ombads att närvara vid upprättande av viktiga dokument och även hänga sitt sigill på dessa. Att Lars Anundsson vände sig till häradshövdingen Nils när han behövde lösgöra ekonomiska resurser ter sig därför högst naturligt. Pantsättningen verkar inte ha gett upphov till någon missämja parterna emellan då Nils ombads att bevittna Lars donationsbrev flera år senare. Köpet av makarna Dan Jonssons och Katarina Anundsdotters ägolott kan ses som en följd av den tidigare pantsättningen.¹⁶⁵

På samma sätt som en köpmannaänka i London, på grund av att hon var kvinna, inte kunde resa till mässor och ha affärskontakter på samma villkor som män, kunde inte en frälseänka inneha ett officiellt ämbete.¹⁶⁶ Änkan övertog sin makes ansvar för egendomen men det inflytande, till exempel representation vid tinget, som förvaltandet inneburit för hennes make överfördes inte till henne. Änkan hade inte samma tillgång till de nätverk där

¹⁶² SDHK 15112 (1399 05 21).

¹⁶³ SDHK 18447 (1414 12 12).

¹⁶⁴ SDHK 17217 (1409 07 21). Ev. kan det funnits tidigare kontakter se t ex SDHK 11483 (1379 06 17).

¹⁶⁵ Det finns inget mer brev rörande pantsättningen i sig men Lars Anundsson verkar ha haft svårt att behålla sina gårdar, se SDHK 16482, 1405 04 30 och SDHK 20460, 1425 03 25.

¹⁶⁶ Med undantag för ämbeten vid kloster.

eventuella köp och försäljningar diskuterades. Detta var en orsak till att änkor var sällsynta som köpare av jord.

Men hur var det nu med Sigrids och Nils gemensamma egendom? De förvärv (genom pantsättning och köp) som gjordes i Nils namn kom att räknas till makarnas avlingejord. Under äktenskapet var denna egendom gemensam och fördelades, utifrån principen två tredjedelar till maken och den resterande tredjedelen till maken, först när en av makarna avled. I detta fall var det, som tidigare nämnts, Sigrid som dog först. Att Sigrid och Nils under sitt äktenskap hanterade sin egendom som gemensam framgår av det ovan nämnda arvskaftsbrevet. Nils ger sin älskade fosterson en tredjedel av de ”goz oc löslica pænninga wi [Nils och Sigrid] at thenne dagh samman haftt”.¹⁶⁷ Vad som hände med jordlotterna i Kolsäter vet vi inte eftersom de inte tas upp i arvskaftet efter Sigrid. Efter Nils förvärv av lotterna så nämns Kolsäter inte mer i källmaterialet.

Genom sitt andra äktenskap fick Sigrid hjälp att få ut sitt arv från första maken. Dessutom fick hon som ’*juniorpartner*’ en tredjedel av den egendom som makarna förvärvade. Att avstå från sin rättsliga änkestatus och att än en gång underordna sig en mans målsman tycks ha varit ett, ur ett ekonomiskt hänseende, bra val. Även för Nils var detta äktenskap fördelaktigt. När han som målsman för Sigrid (och hennes omyndige son) fick förvaltningsansvaret för deras egendom förstärktes Nils ekonomiska och sociala maktposition, det var gynnsamt för Nils och för Nils och Sigrids gemensamma hushåll.

Fru Katarina på Tyresö

Sigrid Bengtsdotters historia visar att det inte behövde vara avsaknad av far eller bröder som låg bakom änkors omgifte. Sigrid hade en bror i livet men han levde och verkade inte i närheten av det område där hennes och sonens tillgångar fanns. Likaså hade Katarina Erengisledotters (Hammerstaätten) sin far Erengisle Nilsson och sin bror Nils Erengislesson i livet då hon blev änka första gången. Fadern och brodern, som båda var riddare, var verksamma i Södermanland där Katarina hade sin sätesgård, Tyresö.¹⁶⁸

Katarina förekommer ett flertal gånger i diplommaterialet och i tabell 4.1 nedan listas dessa brev. Det saknas uppgifter om Katarinas ålder, men hon bör ha varit minst 15 år gammal när hon i januari 1387 äktade Gregers Bengtsson (Aspenäsätten). Makarna fick två döttrar, Märta och Ingeborg, som kom att överleva sina föräldrar. Hur länge äktenskapet varade går inte att fastställa men i februari 1405 var Katarina omgift med Gustav Leksson

¹⁶⁷ SDHK 20655 (1426 04 09); ”gods och lösa penningar [som] vi till denna dag tillsammans haft”.

¹⁶⁸ *ÅSF* band I, s. 236.

(Lek Ofradssons ätt).¹⁶⁹ Det var först efter det att Katarina blivit änka för andra gången som hon började förekomma som brevutfärdare.

¹⁶⁹ I oktober 1401 donerade Gustav gods till Uppsala domkyrka för sin själ, sina föräldrars själar och alla kristna själar, någon hustru nämns inte. SDHK 15704 (1401 10 14). Sannolikt var de gifta 1404 (se nedan).

Tabell 4.1. Översikt av bevarade brev där Katarina Erengisledotter (Hammerståätten) förekommer.

Utfärdadatum	SDHK	Utfärdare	Ärende	Katarinas roll
1387 01 30	13238	Gregers Bengtsson	Morgongåva	Förmånstagare
1405 02 15	16413	Gustav Leksson	Testamentarisk gåva, allt lösöre*	Förmånstagare
1409 09 26	17337	Kungens domhavande	Räfstetingsbrev, där Katarinas besittning av frälsejord stadfäst	Förmånstagare
1411 03 25	17622	Katarina	Stadfästelse av makens testamentariska gåva	Test. exekutor
1411 10 07	17709	Katarina	Jordabyte	Förvaltare
1412 (odat.)	17752	Katarina	Lösning av pant	Förvaltare
1416 05 13	18738	Kristoffer och Peter Kruse	K vitto/salubrev	Köpare/pantlösare
1418 08 09	19134	Katarina	Stadfästelse av faders testamentariska gåva	Stadfästare
1419 06 15	19295	Sven Jönsson	Stadfästelse av panträtt	Förmånstagare
1420 05 26	19490	Katarina	Donation till kloster	Donator
1422 03 21	19819	Katarina	Själagift för dotter	Donator
1422 03 25	19832	Märta Gregersdotter	Donation	Sigillant
1429 04 03	21142	Lagman Nils Gustavsson	Domsbrev	Frändöms arvsrätt
1430 (odat.)	21280	Jon Bengtsson (Galle)	Salubrev, intyg om att en köpesumma om 48 mark betalats	Köpare
1431 10 25	21672	Härads hövding Holmsten	Tingsbrev, ang. fiskerättigheter	Förmånstagare
1432 09 16	21830	Johan Esbjörnsson	Salubrev	Köpare
1435 03 25	22336,	Katarina	Donation till Själakoret i Stockholm	Donator
1435 04 29	22357	Katarina	Donation till Vadstena kloster	Donator

Anm.* förbehållet att makarna ”åtskiljs barnlösa”.

Om Katarina var i tonåren när hon gifte sig första gången var hon närmare (eller redan fyllda) fyrtio då hon blev änka för andra gången. Hon hade då tre döttrar i livet, två med första maken och en med den andra maken. Märta och Ingeborg, de äldsta döttrarna, var eventuellt redan gifta.¹⁷⁰ Den yngsta dottern överlevde sin far men dog ung. Det innebär att hon ärvde sin far och att detta arv vid hennes död gick i bakarv till hennes mor, Katarina.

Från de två äktenskapen och den första änkeperioden finns endast tre bevarade brev där Katarina figurerar: en morgongåva från första maken, en testamentarisk gåva från andra maken och ett räfstetingsbrev.¹⁷¹ I dessa brev var Katarina inte en aktiv part utan omnämns som förmånstagare. I räfstetingsbrevet fastslogs det att Katarinas gods Tyresö, med underlydande gårdar, var ett frälsegods och därför befriat från skatt. I brevet hänvisas till att Katarinas make, ärlige man herr Gustav Leksson riddare, hade godset i värjo och frälse på sin frus vägnar.¹⁷² Vi vet inte huruvida Katarina fått behålla godset skattefritt om hon inte hade varit gift med en riddare. Men det är troligt att förekomsten av en make som dessutom var riddare var till Katarinas fördel. Dessutom var hennes bror Nils Erengisleson lagman i Södermanland och den som tillsammans med riddaren Sten Bosson höll i räfstetinget.

Det är sannolikt att det funnits fler brev från denna period, till exempel bör även Gustav Lekssons morgongåva till Katarina ha intygats med ett skriftligt dokument. Dessutom bör första makens död och det arvskifte som följde därpå ha stadfäst på något sätt. Avsaknaden av dessa dokument visar hur pass fragmentariskt källmaterialet är.

Det var alltså först när hon var äldre och hade blivit änka för andra gången som Katarina uppträdde som aktiv. Flera av breven kan kopplas till hennes ansvar som efterleverska. Hon stadfäste och genomförde den donation som maken utfäst i sitt testamente, för sin själs välgång och som betalning för gravplats. Flera välborna män, däribland brodern Nils, hängde sitt sigill jämte Katarinas.¹⁷³

Dessutom slutförde hon några affärer som hade påbörjats av maken. Drygt tjugofem år efter det att Gustav Leksson gjort upp med herr Johan Bengtsson och hans hustru Elin om att köpa ½ markland jord för 48 mark betalade Katarina ut summan. Då hade Gustav varit död i nitton år.¹⁷⁴

¹⁷⁰ De var i alla fall gifta två år senare då deras respektive makar donerade gods till Uppsala domkyrka för bland andra Märta och Ingeborgs faders själägagn. Se SDHK 17970 (1413 03 08).

¹⁷¹ Vid samma tillfälle stadfästes också Gustav Lekssons frälsebesittning i Orhem, SDHK 17338 (1409 09 26).

¹⁷² SDHK 17337 (1409 09 26). Katarina hade Tyresö som sin sätesgård när hon var änka. Hur Katarina fick Tyresö framgår inte av diplommaterialet. Eventuellt kom godset från hennes mors, Margareta Bengtsdotters (Bielke) släktled. Se SDHK 9466 (1369 06 24).

¹⁷³ SDHK 17622 (1411 03 25).

¹⁷⁴ Jorden låg i Gunsta, Funbo socken. SDHK 16240 (1404 02 16) och 21280 (1430 utan datum). Urkunderna finns inte bevarade, uppgifterna kommer från medeltida register. Det

Det jordabyte som Katarina gjorde 1411 kan också kopplas samman med maken Gustav. 1404 hade Gustav skiftat jord med Nils Botolfsson i Lunde, hans hustru Ingrid Magnusdotter och Magnus Olofsson. När sedan Katarina 1411 gjorde ett skifte var det med Nils i Lunde och hans hustru Ingrid, det vill säga samma personer (förutom Magnus). Jorden som skiftades låg i samma område, Gunsta i Funbo socken, Rasbo härad i Uppland.¹⁷⁵ I skiftesbrevet som Katarina utfärdat redogörs det inte för vad det är för typ av egendom, avlingejord eller arvejord, som hon skiftar bort. Inte heller hänvisas det till att det var en del av hennes morgongåva. Men utifrån hur Katarina presenterar sig själv i brevet, ”jag Katarina Erengisledotter som var välbördig mans herr Gustav Lekssons hustru” kan vi dra slutsatsen att det var avlingejord som kommit Katarina till del genom äktenskapet med Gustav. Enligt gängse normer uppgav Katarina i presentationen av sig själv att hon var Gustavs efterleverska och däri var det underförstått att hon hade rätt att skifta denna egendom. När hon flera år senare fastställde sin fars donation till Vadstena kloster presenterade hon sig som ”jag Katarina, herr Erengisle Nilssons dotter”.¹⁷⁶ Hennes anspråk på godset som donerats (och då också rätten att stadfästa donationen) framgår av hennes släktskap med donatorn. Därför var det viktigt att klargöra den relationen i det brevet, vems hustru hon varit behövde inte nämnas denna gång.

Gustav förekommer i tolv brev från perioden då han var gift med Katarina. Breven är utfärdade under åren 1404-1409.¹⁷⁷ Han köpte, sålde, skiftade och testamenterade egendom. Dessutom fick han sin besittningsrätt till frälsejord och sin ägorätt till annan fast egendom fastställd.¹⁷⁸ Av tabellen ovan framgår det att Katarina under samma period endast förekommer i två brev och då som förmånstagare, inte som utfärdare.

Att Katarina som änka genomförde sin makes testamentariska donation och fullföljde köp som påbörjats av honom visar att det fanns ett ekonomiskt kompanjonskap. De avtal och transaktioner som Gustav var inblandad i kom att beröra Katarina fast hon inte omnämns i breven. Om det alltid var positivt i meningen ekonomiskt fördelaktigt kan vara svårt att avgöra. Katarina var en förmögen kvinna, men det tog ändå nästan tjugo år innan hon slutligen betalade de erfordrade 48 mark för det halva marklandet jord i Gunsta. Varför affären drog ut på tiden får vi aldrig veta. Kanhända var Katarina motviljig till att slutföra affären för att den ur hennes synvinkel inte var fördelakt-

framkommer inte därav varför köpet inte slutfördes tidigare. Det är sannolikt att Gustav och Katarina var gifta redan i februari 1404 då Gustav påbörjade köpet av det halva marklandet.

¹⁷⁵ SDHK 16241 (1404 02 17) och 17709 (1411 10 07).

¹⁷⁶ SDHK 19134 (1418 08 09).

¹⁷⁷ Tretton stycken egentligen då han omnämns i egenskap av Katarinas make och förvaltare av hennes frälsejord i räfstetingsbrevet till Katarinas förmån från 1409.

¹⁷⁸ SDHK 16240 (1404 02 16), 16241 (1404 02 17), 16377 (1404 12 21), 16413 (1405 02 15), 16418 (1405 02 20), 16924 (1407 09 14), 17166 (1409 03 17), 17199 (1409 06 06) 17227 (1409 08 01), 17324 (1409 09 23), 17338 (1409 09 26), 17367 (1409 11 07).

ig? Oavsett det var hon tvungen att som Gustavs efterleverska fullfölja de avtal han ingått för bådas räkning.

Katarina Erengisledotters nätverk

Hur såg då Katarinas nätverk ut? Vilka män satte sina sigill jämte Katarinas? Katarina hade stort stöd av sin bror, Nils Erengislesson. Nils var riddare och uppträdde som medlem av riksrådet vid flera tillfällen. Dessutom var han lagman i Södermanland.¹⁷⁹ Som tidigare nämnts var han delaktig i domslutet som fastställde Katarinas föfoganderätt till frälsegodset Tyresö.¹⁸⁰ Som änka bad Katarina sin bror att hänga sitt sigill jämte hennes eget vid flera tillfällen. När hon i mars 1411 stadfäste Gustavs testamente bad hon

...välborna männen [...] herr Magnus Trottasson och min broder herr Nils Erengislesson, riddare Karl Störkarsson och min husbondes broder Gregers Magnusson besegla [tillsammans] med mitt eget [sigill] ...¹⁸¹

Dessa förnåma män var inte slumpvis valda, utan representerade de som skulle ha kunnat göra anspråk på de donerade gårdarna. De donerade gårdarna var sannolikt Gustavs morsarv och genom sin mor Katarina Olofsdotter var Gustav släkt med dessa män. Gregers Magnusson (Ekaätten) var Gustavs yngre halvbror, Magnus Trottasson (Ekaätten) var Gustavs fosterfar, och Karl Störkarsson var Gustavs och Gregers morbror.¹⁸² Ett godkännande från denna släktgren var nödvändigt för att donationens giltighet inte skulle kunna ifrågasättas i efterhand. Däremot var inte Nils Erengislessons samtycke och sigill på detta brev nödvändigt ur arvsrättslig synvinkel. Hans medverkan var dock betydelsefull ur ett socialt perspektiv.

Senare samma år skiftade Katarina jord med makarna Nils och Ingrid (se ovan). På detta skiftesbrev hängde brodern Nils och syskonens morbror, Ture Bengtsson (Bielke), sina sigill jämte Katarinas. Att ingen representant för Gustavs släktled gav sitt samtycke tyder på att jorden som skiftades var Katarinas enskilda egendom, det vill säga avlingejord som hon erhållit under äktenskapet med Gustav.

Katarinas mågar förekommer som vittnen på tre donationsbrev. De agerade målsmän åt Katarinas döttrar och gav samtycke till att hon skänkte bort delar av sin egendom. Döttrarna var de närmaste arvingarna och Katarinas enskilda egendom skulle vid hennes död komma att tillfalla dem. Även morgongåvan från Gustav (som inte var deras far) skulle komma att ingå i deras modernearv om den fanns kvar när Katarina dog.

¹⁷⁹ *ÄSF* band I, s. 236.

¹⁸⁰ Även svågern Gustav fick stöd av Nils.

¹⁸¹ SDHK 17622 (1411 03 25).

¹⁸² SDHK 15762 (1402 01 03) och även SDHK 16666 (1406 03 07). *ÄSF* band I, s. 224-225.

Katarina tog hänsyn till döttrarnas kommande arvsanspråk och bad mågarna att ge sitt samtycke samtidigt som hon betonade att egendomen som donerades var ”min rätta morgongåva, av vilken morgongåva jag må göra vad jag vill,..”.¹⁸³

I Katarinas relation till mågarna, Karl Ormsson (Gumsehuvud) och Mats Ödglissason (Lillie av Gregers Mattssons ätt) fanns ett ömsesidigt utbyte. Genom äktenskapen med Katarinas döttrar knöts släktskapsband med Hammerstaätten och döttrarnas fädernesläkt Aspenäsätten. Både dessa släkter tillhörde högfrälset.¹⁸⁴ Karl och Mats förekommer vid ett flertal tillfällen tillsammans med Nils Erengislesson och andra inflytelserika män. Över tid får de själva allt viktigare ämbeten. Karl nämns som riksråd från 1434 och dubbades till riddare 1441. Han blev den förste i sin släkt som kom in i riksrådet. Mats kom att bli lagman i Södermanland men han hann inte erhålla riddarstatus innan han dog i början 1440-talet.¹⁸⁵ Deras framgångar berodde till stor del på de sociala kontaktnät som de fått genom sina giftermål.

Det tycks som om Katarina hade ett stabilt socialt nätverk där framför allt hennes bror var en viktig tillgång. På grund av sättet på vilket de skriftliga dokumenten utformades går det inte att se om det fordrades uppbackning av till exempel brodern när Katarina köpte jord.¹⁸⁶

I september 1432 köpte Katarina ett stycke jord i Neglinge, Vantörs socken (senare Brännkyrka socken) där hon redan hade gods.¹⁸⁷ Det är säljarens, Johan Esbjörnssons, upplåtelse av jorden som finns bevarad, det vill säga det brev där nämnde Johan intygar att han ”unnat, sålt och upplåtit [till] välbördiga kvinna fru Katrine Erengisledotter i Tyresö två öresland jord...” för 60 mark svenska penningar. Förutom den erfordrade beskrivningen av vilken jord det handlade om och vad som ingick, såsom hus, torp, åker, äng och så vidare, redogjorde säljaren också för hur han fått jorden. I det här fallet var det ett arv efter Johans barn. Han avsåg sig sitt och sina arvingars anspråk på egendomen och kungjorde att den framöver skulle vara Katarinas och hennes arvingars. Som sig bör tillfrågades sedan två välbördiga män att bevittna brevet. Vilken relation säljaren Johan Esbjörnsson hade till dessa män framgår inte men de kan ha varit representanter för hans släkt.

Av ovan beskrivna brev framgår det alltså inte huruvida Katarina haft stöd av sin bror eller eventuellt mågarna för att få affären till stånd. Däremot vet vi att hennes bror Nils var en inflytelserik man i Södermanland där den

¹⁸³ SDHK nr 19490 (1420 05 26). Märta och Ingeborg förekommer som vittnen tillsammans med sina män, se SDHK 19819 (1422 03 21).

¹⁸⁴ *ÄSF* band I, s. 8-14, 234-239.

¹⁸⁵ *ÄSF* band I, s. 63. Se t ex. SDHK 24202 (1442 09 19).

¹⁸⁶ Försäljningar dokumenterades ur säljarens perspektiv och köparens namn anges. De vittnen som erfordrades skulle styrka säljarens rätt att sälja egendomen, inte köparens rätt att köpa. Se Larsson (2003), s. 116-123 för en beskrivning av den information som salubrev innehåller.

¹⁸⁷ SDHK 21830 (1432 09 16).

sålda jorden låg. Det kan ha haft betydelse men det går inte att utläsa ur vårt källmaterial.

För Katarina Erengisledotter var det ekonomiskt fördelaktigt att gifta om sig när hon blev änka första gången. När hon sedan blev änka för andra gången var hennes situation inte densamma. Denna gång var hon äldre och då hennes döttrar med första maken sannolikt var gifta kvinnor hade hon förutom sin bror även två mågar som kunde vara henne till stöd.

Egna barn och styvbarn

För Katarina Erengisledotters svägerska, Katarina Knutsdotter (Grip), var troligen förekomsten av vuxna styvbarn och avsaknaden av närstående manliga släktingar bidragande till att hon ingick ett andra äktenskap. Nils Erengislesson agerade som stöd för sin syster och han försökte också värna om sin unga hustrus ekonomiska situation i händelse av att hon skulle bli hans efterlevska. Katarina Knutsdotter har figurerat tidigare i denna studie. Hon gick tillsammans med sin make Nils Erengislesson till tinget och erhöll ett inbördes testamente.¹⁸⁸ Katarina var Nils andra hustru och hon var i tjuugoårsåldern när de i augusti 1426 gifte sig.¹⁸⁹ Nils som var betydligt äldre hade varit gift tidigare och hade flera vuxna barn.¹⁹⁰

Svägerskorna Katarina Erengisledotter och Katarina Knutsdotter fanns i varandras närhet. På grund av bådars nära relation till Nils och det faktum att de rent geografiskt bodde nära varandra (båda två bodde på sätesgårdar, Tyresö respektive Hammersta, i Sotholms härad i Södermanland) är det troligt att kvinnorna hade kontakt. Men det finns inget dokument bevarat där svägerskorna uppträder tillsammans. Anledningen till det är främst att de inte hade några personliga anspråk på varandras egendom. Det visar också kvinnornas sekundära roll i ekonomiska sammanhang. Det fanns ingen direkt anledning för svägerskorna att hänvisa till sitt släktskap eller sin eventuella vänskap i viktiga dokument så länge Nils fanns i livet.¹⁹¹

¹⁸⁸ SDHK 21007 (1428 05 29).

¹⁸⁹ Katarina Knutsdotters far, Knut Bosson (Grip), dog i oktober 1406 (ÅSF band II, s. 21). Katarina Knutsdotters bror Bo Knutsson agerade giftoman för sin syster då deras föräldrar ej fanns i livet. Själv gifte han sig (förmodligen vid samma tid) med en släkting till sin systers man. Hans hustru var Ramborg Mattsdotter (Lillie) som var Katarina Erengisledotters dotterdotter (ÅSF band II, s. 21-22).

¹⁹⁰ Se ÅSF band I, s. 237. Döttrarna Märta, Ingeborg och Birgitta var gifta vid denna tid. Det saknas uppgifter om när sonen Erengisle Nilsson ingick sitt första äktenskap. Sonen Karl Nilssons möderne är oklart.

¹⁹¹ Det inbördes testamente som makarna upprättade tyder på att de hade ett ekonomiskt kompanjonskap. Men det var Nils som hade den offentliga rollen och hans kompanjon (juniorpartner) behövde inte uppträda tillsammans med honom när han bevittnade sin systers donationer.

Det faktum att Nils hade barn från sitt tidigare äktenskap kom att försämra Katarinas möjligheter att ta tillvara sina egna och sina barns rättigheter när hon blev änka.¹⁹²

Efter ett fjorton år långt äktenskap och minst två barn tillsammans med Katarina dog Nils. Hennes ekonomiska situation som änka bör ha varit god. När hon gifte sig fick hon med sig ”en full brorslott” av arvet från föräldrarna. Som morgongåva hade hon tagit emot pengar eller jord till ett värde av 400 svenska mark. Katarina och Nils hade låtit upprätta inbördes testamenten vilket innebar att all lös egendom, alla eventuella panter som fanns efter Nils och en tiondel av hans arvejord skulle tillfalla Katarina. Strax innan Nils dog lät han utfärda ytterligare ett testamente där Katarinas arvedel utökades med ytterligare några gods.¹⁹³ Förutom detta hade hon som änka rätt att förvalta sina omyndiga barns fadersarv, ett fadersarv som dock skulle delas med deras halvsyskon.

Nils son från hans första äktenskap, Erengisle, var vid tiden för faderns död själv far till flera barn, av vilka åtminstone sonen Algot var vuxen.¹⁹⁴ Erengisle Nilsson innehade flera viktiga ämbeten och var, precis som fadern, en inflytelserik man. Döttrarna från första äktenskapet var gifta sedan länge och deras makar var också män med makt och inflytande.¹⁹⁵ Dessa övriga arvingar motsatte sig delar av Katarinas arvsanspråk. Erengisle och hans systrar (som i detta ärende företräddes av sina män) hävdade att deras mors morgongåva, det vill säga deras modernearv, aldrig hade betalats ut. Rådet tilldömde de kârlande morgongåvan à 100 nobler vilken skulle betalas ut från Nils kvarlåtenskap. Dessutom skulle Katarina (och hennes bröstarvingar) avstå en fjärdedel av lösöret till Nils barn från första giftet. Rådet gick därmed emot Nils testamentariska önskan men det tycks som om lagen följdes. Erengisle och hans systrar hade rätt att kräva sitt morsarv. Egentligen skulle det ha tillfallit dem långt tidigare, när deras far gifte sig en andra gång.¹⁹⁶ Att de dessutom fick en fjärdedel av lösöret kan eventuellt förklaras av att detta räknades som första hustruns del av Nils avlingeegendom. Men hur kom det sig att Nils inte nämnde något om detta i sitt utförliga testamente? I testamentet anger Nils bland annat hur och med vilka medel hans skulder skulle betalas. Här nämns inte något om att barnen från första äktenskapet hade sitt morsarv inestående.

¹⁹² Katarinas bror dog (barnlös) i fångenskap på Gotland 1442 (ÅSF band II, s. 21-22).

¹⁹³ SDHK 20745 (1426 09 08) , 20741 (1426 08 20), 21007, 21008 (1428 05 29), 23586 (1440 08 22).

¹⁹⁴ Algot nämns som riddare 1444 och var gift senast 1449 (ÅSF band I, s. 238).

¹⁹⁵ Riddare Peder Åkesson (Hegle) var gift med Märta Nilsson och riddare och riksrådet Otte Ulfsson (Björnram) var gift med Ingeborg Nilsson (ÅSF band I s. 20-21, 236-237). Det fanns ytterligare en dotter från detta äktenskap, Birgitta Nilsson, men hon hade efter faderns död gått i kloster. Hennes ingift var en av posterna i Nils Erengislessons testamente och några ytterligare anspråk på arvet kunde hon antagligen inte ha.

¹⁹⁶ MEL, giftermålsbalken flock XVII.

De knapphändiga uppgifter som finns bevarade ger ingen förklaring till varför denna fråga inte lösts tidigare medan Nils fortfarande var i livet. Kanske rådde det meningsskiljaktigheter kring huruvida de redan fått sitt morsarv eller ej. De män som dömde i denna tvist var riddare liksom Erengisle och medlemmar av riksrådet. De tillhörde ett gemensamt nätverk som Katarina, då hon saknade manliga närstående släktingar, var utestängd ifrån. För att trygga sin egen och sin sons förmögenhet kan det ha funnits ett behov av en man som hade en maktposition. Trots att änkestatus gav vissa befogenheter framgår det av diplomaterialet, som ju huvudsakligen avspeglar praktiken, att änkor behövde stöd av en man som kunde agera målsman. Bjarne Larsson menar att det ”i dåtidens samhälle [fanns] en oskriven lag som innebar att hon [änkan] måste få den närmaste manliga släktingen att godkänna de transaktioner hon ville genomföra.”¹⁹⁷ Domslutet var inte ensidigt negativt för Katarina. Till exempel fastslogs hennes rätt till en tiondel av sin makes arvejord. Men tvisten måste ändå ha tydliggjort för henne att hennes och (kanske framför allt) hennes barns rättigheter skulle kunna komma att ifrågasättas ytterligare.

Styvsonen Erengisle övertog sätesgården Hammersta efter faderns död. Katarina flyttade till Nynäs som var hennes fädernegård.¹⁹⁸ Hennes sons, Bo Nilssons, anspråk på släktgården Hammersta negligerades av storebror Erengisle som skänkte gården som morgongåva till sin andra hustru Birgitta Olofsdotter (Tott) utan att halvbrodern eller hans förmyndare tillfrågades om sitt medgivande.¹⁹⁹ Först flera år senare då Bo Nilsson själv var riddare avsåg han sig sitt anspråk på Hammersta.²⁰⁰ Bo Nilsson kom att ta sin mors släktvapen, Grip, och skrev sig till gården Vinäs i Eds socken i Småland som hade varit hans morfars sätesgård. Det tycks som om Hammerstaätten inte försökte knyta till sig Katarina och hennes barn.²⁰¹

Att Katarina saknade bundsförvanter efter makens död framkommer då hon stadfäste makens testamentariska gåva till Vadstena kloster. När Katarinas svägerska, Katarina Erengisledotter, flera år tidigare hade gjort samma sak för sin make hade hon flera högt uppsatta män som beseglade brevet tillsammans med henne, däribland hennes egen bror och makens bror.²⁰² Katarina Knutsdotter hade ingen representant varken för sin egen eller för sin makes släkt närvarande när gåvan stadfästes. Hon bad två ”goda män” som var rådmän i Vadstena att hänga sina sigill jämte sitt eget.²⁰³ Dessa rådmän, Lydeke Hansson och prästen Jakob Andersson, tillhörde inte högfrälset.

¹⁹⁷ Bjarne Larsson (2008), s. 236.

¹⁹⁸ SDHK 17712 (1411 10 21) och 24110 (1442 04 30).

¹⁹⁹ SDHK 24006 (1442 01 15).

²⁰⁰ SDHK 25986 (1451 10 27).

²⁰¹ *ÅSF* band I, s. 22-23.

²⁰² SDHK 17622 (1411 03 25). Se även kapitel 5.

²⁰³ SDHK 24551 (1444 06 15).

Strax efter detta ingick Katarina sitt andra äktenskap.²⁰⁴ Det är sannolikt att det var just avsaknaden av myndiga manliga släktingar som låg bakom Katarinas beslut att gifta om sig. För att trygga sin egen och sin sons förmögenhet fanns det behov av en man som redan hade eller som kunde nå en maktposition.

Ingeborg Åkesdotter och hennes far Svarte Åke

På individnivå är det alltså möjligt att urskilja möjliga motiv bakom omgiften. Jag nämnde dock i inledningen av detta kapitel att den avgörande faktorn tycks varit ankans ålder. Om en frälsekvinnas efter ett relativt kort äktenskap blev änka var sannolikheten hög att hon skulle gifta om sig.

Ingeborg Åkesdotter (Svarte skåning) var dotter till riddaren och lagmannen Svarte Åke Jönsson i hans första gifte. Hon utgör precis som Katarina Erengisledotter (Hammerstaätten) ett exempel på en ung änka som ingick ett andra äktenskap trots att manliga släktingar, däribland hennes far, fortfarande fanns i livet.²⁰⁵

Ingeborg gifte sig första gången 1463 och dog någon gång under åren 1477-1480 och lämnade då förutom sin andra make efter sig en dotter, Mechtild, från första äktenskapet.

Det finns sex brev bevarade som berör Ingeborg och hennes dotter. Där emot finns det inte något brev utfärdat av Ingeborg.

²⁰⁴ *ÄSF* band II, s. 22.

²⁰⁵ *ÄSF* band I, s. 260 ff.

Tabell 4.2. Brev rörande Ingeborg Åkesdotter (Svarte Skåning).

Datum	Brevtyp	Utfärdare	Kommentar
1463 01 17	morgongåvobrev	Staffan Bengtsson	Ingeborgs första äktenskap
1469 09 10	skyddsbrev	Kung Karl Knutsson	Ingeborg var gift med en av kungens motståndare.
1472 05 21	överlåtelse	Riksrådet	Ingeborgs omyndiga dotters fädernearv hanteras av Ingeborgs far.
1472 09 29	salubrev	Magnus Eriksson	Ingeborg var vid denna tid änka.
1473 02 07	anmodan	Sten Sture, riksförståndare	Riksförståndaren deklarerar att Ingeborgs egendom skall återlämnas till henne
1480 02 01	överlåtelse	Svarte Åke Jönsson	Efter Ingeborgs död.

Källa: SDHK 28083, 28986, 29420, 29486, 29550, 30673.

Det första brevet är bekräftelsen på morgongåvan från riddaren Staffan Bengtsson (Vinstorpaätten). Brevet är daterat den 17 januari 1463 och eftersom det uttryckligen står i brevet att det är utfärdat ”aa rætthom hindherts dhagh” bör bröllopet ha stått dagen innan.²⁰⁶ Då Ingeborgs föräldrar gifte sig endast arton år tidigare är det därför troligt att Ingeborg var en ung brud. Brudgummen var äldre men det saknas information om hur pass mycket äldre han var.²⁰⁷

Morgongåvan, som gavs med Staffans fränders samtycke och nåd, angavs som en penningsumma, 800 svenska mark stockholmsmynt, men den skulle inom ett år ersättas med fast egendom till samma värde. Ingeborgs och Staffans äktenskap varade i drygt åtta år. Staffan stred på kung Kristians sida och stupade i slaget vid Brunkeberg i oktober 1471. Från deras äktenskap finns det förutom morgongåvobrevet inget annat brev bevarat där makarna uppträder tillsammans. Staffan köpte fast egendom vid två tillfällen och fick en förläning under deras äktenskap.²⁰⁸

Ingeborgs make och hennes far stod inte på samma sida i den pågående maktkampen mellan kung Karl och danske kung Kristian om rikets styre. Ingeborg stod som gift kvinna under sin makes målsmanskap. Hennes far,

²⁰⁶ SDHK 28083. *Rättom hinderdag* innebär dagen efter bröllopet. Morgongåvan skulle ges på morgonen dagen efter brudparets första natt tillsammans. Se även *morgongåva*, KL band 11: 695-696.

²⁰⁷ *ÅSF* band I, s. 104. Staffan Bengtssons föräldrar var gifta i februari 1418 (ev. redan 1407) och fram till vintern 1436-1437 då fadern Bengt Uddson blev dödad.

²⁰⁸ SDHK 28380 (1465 02 21), 28603 (1466 08 16) , 28686 (1467 02 17).

Svarte Åke, var försiktig i sitt politiska engagemang men hans lojalitet låg hos kung Karl, vid vars kröning han blivit dubbad till riddare, och sedermera hos Sten Sture. Svarte Åke var gudfar till Sten Sture.²⁰⁹

Staffan Bengtsson hade tagit parti för den danske kungen Kristian. Staffans ställningstagande i den pågående konflikten gjorde Staffan och hans brodern Karl Bengtsson till en motståndare. Bröderna kom att vara delaktiga på var sin sida i förhandlingarna mellan Kristian och Sten Sture.²¹⁰

Ett skydds brev finns bevarat som antyder att Ingeborg kom att påverkas av de politiska turerna. Kung Karl lät i september 1469 utfärda ett skydds brev där han tog Ingeborg, hennes gods, tjänare och hjon ”i sitt hägn”.²¹¹ Ingeborg benämns i brevet som ”welborne quinne herr Staffan Bengtssons hustru fru Ingeborg”. Ingeborg stod som gift kvinna under sin makes målsmanskap. Vad gäller hennes enskilda egendom hade, som utretts tidigare, hennes make rätten (och skyldigheten) att förvalta denna. I kung Karls brev nämns inte någon orsak till att Ingeborg och hennes egendom togs i konungsligt skydd. Detta var inte i sig något konstigt för den här typen av skydds brev brukade inte innehålla någon förklaring till varför de utfärdats.²¹² Vad som är märkligt i detta fall var att Ingeborg och hennes enskilda egendom åtskiljdes från hennes make och deras gemensamma gods innehav. Vilka Ingeborgs gods var anges inte. Det behövdes sannolikt inte för det var känt för Ingeborg och människor i hennes närhet vilka gods som avsågs. Ingeborgs enskilda egendom var hennes morgongåva som enligt morgongåvobrevet skulle vara fast egendom till ett värde av 800 svenska mark penningar och dessutom hennes möderne. Att Ingeborgs mor Mechtild var död vid denna tid vet vi genom att fadern hade gift om sig ett år tidigare.²¹³

Varför togs då Ingeborg (och inte hennes make) i konungsligt beskydd? Här saknas det ytterligare information om vad som hände under denna tid i början av hösten 1469. Eftersom det är känt att Staffan Bengtsson deltog aktivt i den politiska turbulensen²¹⁴ är det rimligt att anta att han gjorde det även vid denna tid. Dessutom vet vi att han lierat sig med Kristian och tillhörde kung Karls motståndare. Skydds brevet skulle kunna vara en del i ett politiskt spel eller så ville kung Karl ge Ingeborg sitt skydd trots hennes makes gärningar på grund av hennes fars lojalitet.

Alldeles oavsett anledningarna till detta brev utfärdande var dess konsekvens att Ingeborgs enskilda egendom var skyddad. Under våren 1471, när

²⁰⁹ SDHK 33063 (1494 01 27). Se t ex. KL om andligt släktskap. band 4: 133. Munktel (1982). s. 48.

²¹⁰ Kraft (1944), s. 139 ff.

²¹¹ SDHK 28986 (1469 09 10). Tack till docent Birgitta Fritz som transkriberat detta för mig alltför svårtydda brev (RA dec. 2008).

²¹² Skydds brev se KL band 16: 36-41.

²¹³ SDHK 28885 (1468 10 24). Svarte Åke Jönsson ger morgongåva till Birgitta Gregersdotter.

²¹⁴ Kraft (1944).

kung Karl hade dött och Sten Sture d.ä. blivit riksföreståndare, framtogs Staffan den fäderneärvda sätesgården Vinstorpa.²¹⁵

Ingeborg blev änka efter ett åtta år långt äktenskap. Hon var fortfarande ung och hon hade en dotter, Mechtild, i livet. Ingeborg kom inte att agera förmyndare åt sin omyndiga dotter. Svarte Åke, Ingeborgs far och lilla Mechtilds morfar tog på sig den uppgiften.²¹⁶

Fru Ingeborg fordom herr Staffan Bengtssons hustru

Som Staffan Bengtssons efterleverska förekommer Ingeborg i två brev. Det första av dessa är utfärdat av en Magnus Eriksson och är en bekräftelse på att denne Magnus sålt en gård liggandes i Västergötland till Ingeborg.²¹⁷ Samme Magnus hade några år tidigare sålt egendom till Staffan Bengtsson.²¹⁸ Ingeborgs farbror Svarte Ture Jönsson, lagman i Västergötland, har satt sitt sigill på brevet tillsammans med utfärdaren.

Från februari 1473 finns ett brev utfärdat av riksföreståndaren Sten Sture d. ä. där de som har gods tillhörande Ingeborg uppmanas att återlämna dessa till henne.²¹⁹

Som änka var Ingeborg således ekonomiskt aktiv om än inte i någon större skala. Hon köpte en gård av samme man som tidigare sålt flera gårdar till hennes nu avlidne make. Om Ingeborg på något sätt varit delaktig i det tidigare köpet, år 1465, vet vi inte. Att hon inte nämns som medverkande är inte konstigt då Staffan som man hade det ekonomiska och juridiska ansvaret för familjen.

Dessutom fick Ingeborg riksföreståndarens hjälp med att återfå sina gods som kommit i orätta händer. Vilka gods som åsyftades och om hon faktiskt fick tillbaka något saknas det uppgifter om. Det troligt att när Staffan Bengtssons gods innehav togs ifrån honom, på grund av hans delaktighet i kampen mot Karl Knutsson och Sten Sture, kom även Ingeborgs andel av deras gemensamma innehav, eller delar av hennes andel, att beslagtas. Dock är det tydligt att Ingeborgs makes aktiva deltagande på förlorarnas sida i maktkampen om riket, i slutändan inte kom att påverka Ingeborg och hennes barn negativt. Faderns goda kontakter med både Karl Knutsson och Sten Sture verkar ha borgat för att Ingeborgs och hennes dotters egendom kom att skyddas.

I det bevarade materialet finns det inte något brev där Ingeborg, vare sig ensam eller tillsammans med någon annan, förekommer som utfärdare. När

²¹⁵ SDHK 29204 (1471 01 10). Staffans gods fråntas honom och ges till hans broder Karl.

²¹⁶ SDHK 29420 (1472 05 01). Staffans och Ingeborgs dotter Mechtild får rätten till faderns "arvegods, köpegods och pantgods". I denna fråga var det Mechtilds morfar, Svarte Åke, som förde hennes talan, inte hennes mor Ingeborg. Se även SDHK 30674 (1480 02 02).

²¹⁷ SDHK 29486 (1472 09 29).

²¹⁸ SDHK 28380 (1465 02 21).

²¹⁹ SDHK 29550 (1473 02 07).

hon återfinns som köpare har hennes farbror verkat som vittne till transaktionen. Ingeborgs far agerade som förmyndare för sin dotterdotter då Ingeborg enligt lag skulle ha kunnat ta det ansvaret själv. Sammantaget verkar det som om Ingeborg inte agerade självständigt utan snarare som att hennes ekonomiska situation och spelrum var beroende av och tryggades av faderns och fädernesläktens stöd.

Ingeborg gifter sig en andra gång

Ingeborg gifte sedermera om sig. Make nummer två var Erik Gustavsson (Ängaätten). Vid vilken tidpunkt Ingeborg stod brud för andra gången är inte känt och något morgongåvobrev från detta äktenskap finns inte bevarat. I ett brev utfärdat den 6 februari 1477 av Eriks kusin, Birgitta Haraldsdotter, omtalas Ingeborg som Eriks hustru.²²⁰ Brevet behandlar Ingeborgs morgongåva utan att för den skull ge besked om när äktenskapet inleddes. Eriks kusin ger gården Nygård till Erik för att Erik i sin tur ska ge den till Ingeborg som morgongåva.

Gåvan gavs med förbehåll om att den skulle återgäldas bland annat i form av avkastningen från gården Näs. Näs var Ingeborgs egendom då den tillhörde hennes morsarv. Eftersom det saknas både morgongåvobrev och andra eventuella uppgörelser mellan makarna kan vi inte veta om den ovan nämnda gården skulle utgöra hela Ingeborgs morgongåva. Troligt är dock att Ingeborg på något sätt skulle ersättas för avkastningen från gården Näs.

Ingeborg och Erik fick barn tillsammans, men hur många är inte känt. Inget barn från detta äktenskap kom att överleva fadern. I februari 1480 var både Ingeborg och hennes barn med Erik döda. Svarte Åke lät då utfärda två brev varav han i det ena överlät jordagods till sin svärson då dessa skulle utgöra Eriks arv efter hustrun och bakarv efter deras avkomma.²²¹ Det andra brevet är en uppgörelse mellan Svarte Åke och Erik rörande Mechtilds fädernearv, Ingeborgs dotter från hennes första äktenskap. Brevet tyder på att Mechtilds egendom under moderns levnad hade förvaltats av hennes styvfar Erik. Mechtilds farbror och närmaste frände på faderns sida, Karl Bengtsson, fanns i livet men han omnämns inte i breven rörande hennes egendom. Han bytte dock till sig gården Vinstorpa som Mechtild ärvt efter sin far men något övrigt intresse i hennes fädernearv syns inte.²²²

Vad kan då ha varit Ingeborgs motiv för att ingå ett andra äktenskap? Ingeborg hade sin far i livet och dessutom hade hennes farbror varit henne behjälplig. En möjlig förklaring är naturligtvis den ekonomiska, närmare bestämt ytterligare en morgongåva och utsikten att ingå i ett ekonomiskt kompanjonskap. Dessutom kan förmyndarskapet över lilla dottern, Mechtild,

²²⁰ SDHK 30208 (1477 02 06).

²²¹ SDHK 30673 och 30674 (1480 02 01 och ev. 1480 02 02).

²²² *ÄSF* band I, s. 105.

ha haft betydelse. Ingeborgs far, som uppträdde som dotterns förmyndare, hade nyligen ingått ett andra äktenskap.²²³ Han och hans unga hustru hade egna småbarn att värna om. Ingeborg och hennes dotter kanske inte kunde få samma stöd som de tidigare fått då Svarte Åke själv hade ingått ett nytt äktenskap, det vill säga ett nytt ekonomiskt kompanjonskap.

I förhandling med patriarkatet

Den övergripande frågan som ställdes inledningsvis var: varför gifte frälsekvinnorna om sig? Jag har här försökt visa på tänkbara ekonomiska motiv för omgifte. Att gifta sig för att representeras av en man i till exempel arvs-tvister, när ankans (eller hennes barns) egendomsinnehav ifrågasattes, tycks ha varit ett motiv för omgifte. Det faktum att en ny make och ett nytt äktenskap erbjöd möjligheten att ingå i ännu ett ekonomiskt kompanjonskap utgör också ett rimligt motiv för omgifte.

Kan vi då se de vanligt förekommande omgiftena som frälseänkornas strategi? Kan deras villighet att ge upp sin rättsliga status ses som en kompromiss gentemot den patriarkala strukturen? Ja, det menar jag att vi kan och bör göra. Att ge upp sin rättsliga självständighet, och underordna sig en mans målsmanskap, var i många fall ett lågt pris att betala. Ett nytt äktenskap innebar ytterligare en morgongåva och även utsikten att ingå ett ekonomiskt kompanjonskap. Ett ekonomiskt kompanjonskap med en make erbjöd möjligheter och handlingsutrymme som en änka oftast inte fick tillgång till. Till exempel förekommer änkor endast undantagsvis som köpare av fast egendom. Den låga andelen ensamma kvinnliga köpare av jord tyder på att det fanns hinder för ankornas ekonomiska agerande. Frälsemän innehade ofta offentliga ämbeten, till exempel som häradshövding, vilket gav dem kunskap om den lokala jordmarknaden. Till skillnad från männen var kvinnorna utestängda från flera offentliga arenor, inte så till vida att de nekades tillträde till häradstinget, men kvinnor kunde inte vara aktiva deltagare och ingå i nämnden vid häradstinget såsom män kunde. De kontakter och den information som män fick del av genom sitt deltagande var änkor utestängda ifrån. Kvinnors underordnade roll gentemot män gällde även änkor. Trots att änkan hade rätt att förvalta sitt gods, föra sin egen talan och agera målsman över sina omyndiga barn sågs hon inte som likvärdig en man. I grunden var det kvinnans underordnade roll som var anledningen till den höga omgiftesfrekvensen. Det var i äktenskapet som dessa frälsekvinnor kunde utöka sin egendom och befästa sin sociala position. Som änka begränsades hennes handlande till att försöka bevara det som erhållits under äktenskapet. För unga änkor var omgifte både en eftergift till den patriarkala ordningen då de ställdes under manligt målsmanskap och ett sätt att öka det ekonomiska

²²³ *ÅSF* band I, s. 264-265.

handlingsutrymmet. Den gifta kvinnan kunde genom sitt samarbete med maken utöka sin enskilda egendom. Änkor kunde dessutom ha ordentligt med lösöre, panter och avlingejord från första äktenskapet att investera i det nya hushållet. Tillgång till eget kapital och den tidigare erfarenheten som husfru kunde antagligen i viss mån påverka arbetsdelningen och maktrelationen mellan makarna.

Samtidigt som det går att se det ekonomiskt fördelaktiga i att gifta sig än en gång så bidrog frälseänkornas omgiften till att den patriarkala ordningen vidmakthölls.

Förändring över livscykeln

För de kvinnor som blev änkor senare i livet såg det annorlunda ut, för kvinnors begränsade handlingsutrymme var inte statistiskt. Katarina Erengisledotter liv som det framstår i källmaterialet illustrerar väl hur förutsättningarna för ekonomiskt agerande kunde förändras under livets gång.

Det gavs vissa möjligheter att tänja på eller överträda genusgränserna och av allt att döma hade det praktiska orsaker. En kvinnas ålder påverkade hennes möjligheter att agera. En ung änka hade inte samma möjligheter som en äldre änka. En äldre kvinnas mognad och erfarenhet kunde ge utökat handlingsutrymme. När den fertila perioden var över minskade sannolikt behovet av insyn från släktens sida. Bördsrätten och kravet på samtycke från arvingar vid ekonomiska transaktioner rörande arvejord skyddade släktens intressen.

Under livscykeln förändrades den nära släktkretsen. Fäder och ibland även bröder fanns inte längre i livet. I den mån det fanns avkomma utgjordes den närmaste släktkretsen av söner, döttrar och mågar. Ålderskillnaden och det faktum att änkan hade förvaltningsansvar gav henne en annan position i relationen till sina barn än hon haft i relationen till sin far och eventuella bröder. Fadern hade haft målsmansansvar för sin dotter fram till hennes giftermål. Änkans ansvar för hennes omyndiga barn påverkade antagligen deras relation även då barnen nått vuxen ålder. Hennes ställning var starkare i förhållande till den yngre generationen än till sin egen föräldrageneration.

En kvinnas ålder kunde ha betydelse på flera sätt. Om hon gifte sig i unga år med en man som tidigare varit gift och redan hade barn kom hon att bli dessa barns styvmor. Eftersom ålderskillnaden mellan makar ibland var betydande kunde den unga styvmodern vara yngre än sina styvbarn.²²⁴ Att som änka försöka hävda sin rätt att till exempel sitta kvar på makens frälsejord måste ha varit svårt om det fanns barn från makens tidigare äktenskap som var myndiga och kanske rent av hade riddarstatus.

²²⁴ Katarina Knutsdotter (Grip) som förekommit tidigare i avhandlingen kan sannolikt ha varit yngre än några av makens, Nils Erengislasson (Hammerstaätten), barn från hans första äktenskap. Nils dotter Märta hade själv varit gift i åtminstone tre år när hennes far äktade Katarina (ÅSF band I, s. 236-237 och band II, s. 21-22).

5. Gåvor mellan makar, i livet och efter

I detta kapitel kommer makars ekonomiska engagemang gentemot varandra att undersökas. Testamenten och andra gåvobrev mellan makar kommer att studeras utifrån flera frågeställningar. Vilka typer av egendomsöverföringar gjordes mellan makar? Finns det något samband mellan inbördes gåvor och förekomst av barn från tidigare äktenskap? Det vill säga, var det när en av makarna eller eventuellt båda makarna hade bröstarvingar från tidigare äktenskap som det uppstod ett behov att främja sin äkta maka/make? Är det möjligt att urskilja en förändring över tid i makars ekonomiska engagemang gentemot varandra?

Det patriarkala systemet innebar, bland annat, att förvaltningsansvaret för all egendom som ingick i hushållet tillkom mannen, husbonden. Målsmanskapet över hustru och avkomma betydde att mannen hade det juridiska och ekonomiska ansvaret utåt. Att utse sin hustru till verkställare av ens sista vilja kan tolkas som att det fanns ett förtroende för hennes ekonomiska kompetens och att hustrun var förtrogen med och delaktig i hushållets ekonomi. Därför kommer även testators val av testamentsexekutor att diskuteras.

Innan dessa frågor behandlas kommer tidigare forskning som på olika sätt rör de ekonomiska aspekterna av äktenskapet att diskuteras. Därefter följer en kort redogörelse för hur arv skulle fördelas enligt lag.

Fanns det utrymme för kompanjonskap i de arrangerade äktenskapen inom det svenska frälset? Med kompanjonskap menas här att de inblandade parterna, makarna, upplevde att de hade ett ekonomiskt åtagande till varandra och till deras gemensamma hushåll. Det innebar att det gifta paret gemensamma ekonomi prioriterades på bekostnad av deras respektive släkters intressen. Finns det exempel i källorna där makar försökte sörja för sin maka/make på släktens bekostnad? Det ska undersökas i detta kapitel.

Tidigare forskning om äktenskap, egendom och kompanjonskap

Någon studie utifrån vårt svenska medeltida källmaterial med sikte på just förekomsten av kompanjonskap mellan makar har inte tidigare gjorts. Anu Lahtinens avhandling om kvinnor tillhörande släktens Flemings agerande och nätverksbyggande från slutet av 1400-talet och fram till 1600-talets bör-

jan, diskuterar dock angränsande frågor.²²⁵ Lahtinen visar det handlingsutrymme som kvinnor kunde skaffa sig och de strategier som kvinnor använde för att befästa och upprätthålla sin sociala position.

Äktenskap har oftast analyserats utifrån andra perspektiv än kvinnors som till exempel släktens intresse eller mäns nätverksbyggande. Även maktrelationen inom äktenskapet, det vill säga kvinnors underordning gentemot män, och målsmanskapet har behandlats av flera forskare.²²⁶ Maria Sjöberg har som tidigare berörts betonat den gifta kvinnans underordning och hennes egendomsinnehav som villkorat. Sjöberg påpekar att mäns ekonomiska och sociala maktposition förstärktes genom rätten att förvalta hustruns egendom förutom sin egen. Nyttan av kvinnors egendomsinnehav tillkom inte kvinnorna själva utan istället de män som hade rätten att förvalta egendomen.²²⁷ Kvinnans roll begränsades till att vara förmedlare av dispositionsrätten, från fadern till mågen. Sjöberg behandlar egendomsförhållanden under tidigmodern tid men lagstiftningen som diskuteras var gällande från 1300-talets mitt. Sjöberg går även i diskussion med forskare (bland andra Gudrun Andersson och Maria Ågren) som ställt sig frågande till huruvida ”kvinnor själva upplevde sig som underordnade”.

Det förefaller alltså som om den omvärdering av kvinnans villkor i det äldre samhället, vilken forskningen inlett på sistone, finner det svårt att förena den i lagen formellt underordnade kvinnan med den kvinna som samtidigt kunde leva och arbeta under relativt drägliga förhållanden. Underordning är dock inte detsamma som förtryck och lidande; i det här fallet anger termen blott att kvinnans maktutövning och verksamhetsfält var begränsat jämfört med mannens – och kvinnans befogenheter var alltid relaterade till den man kvinnan var närmast underordnad.²²⁸

Det kan sägas vara ett av målen med denna avhandling att analysera de ekonomiska möjligheter som äktenskapet kunde innebära för kvinnor utan att förminska betydelsen av den strukturella underordningen av kvinnor.

I inledningskapitlet diskuterades den i äldre forskningen vanligt förekommande bilden av den passiva hustrun och aktiva änkan.²²⁹ Ing-Marie Munktells beskrivning av äktenskapet där kvinnan inte var delaktig i godsdriften togs som exempel. Senare forskning framför allt på engelsk grund förmedlar dock en annan bild.

Historikern Barbara Hanawalt, som bland annat studerat just gifta kvinnors roll för den expansiva ekonomi som var betecknande för senmedeltidens London, menar att äktenskapet sågs som ett ”*partnership*”. Hanawalt

²²⁵ Lahtinen (2009). Här hänvisar jag till den svenska översättningen, som är en något omarbetad version av Lahtinens doktorsavhandling som publicerades 2007.

²²⁶ Se t. ex. Sjögren (1944), Carlsson (1965), Sjöberg (1997) & (2001), Lamberg (2001), Småberg (2004).

²²⁷ Sjöberg (2001), s. 116-117.

²²⁸ Sjöberg (1997), s. 166-167 jfr Andersson & Ågren (1996).

²²⁹ Se t. ex. Munktell (1982).

betonar också att det inte var en jämlik relation eftersom kvinnan stod under sin makes målsmanskap.²³⁰ Det var med hänsyn till de begränsningar som det patriarkala systemet innebar för relationen mellan könen som äktenskapet var tänkt att fungera som ett kompanjonskap. Ett gift par bildade en hushållsekonomi där båda parter tillförde kompetens utifrån den rådande könsarbetsdelningen. Det lade grunden för ett utbyte mellan makar och ett kompanjonskap.

En förändring av äktenskapsmönster, från det traditionella till det västeuropeiska, äger rum under senmedeltiden. Den här förändringen var synlig hos de lägre samhällsklasserna. Städerna blev både större och fler under denna period, med en växande arbetsmarknad som följd. Lönearbete gav unga människor ett visst mått av ekonomisk självständighet. Möjligheten att själva tjäna ihop nödvändigt startkapital för att kunna bilda familj innebar också möjlighet att själv välja make/maka. Konsensus mellan de blivande makarna blev utgångspunkten för giftermål. Släktens och föräldragenerationens inflytande över familjebildningen minskade i takt med att de unga flyttade in till städerna och deras lönearbete ökade.²³¹

När aristokratin diskuteras framhålls ofta att dessa förändringar inte hade någon motsvarighet inom samhällets övre skikt. Detta på grund av att giftermål hade ekonomiska och politiska konsekvenser som påverkade släktens/ättens fortlevnad. Martha Howell menar att äktenskapen inom aristokratin inte kan definieras som kompanjonäktenskap.

These marriages were by and large arranged by parents and kin (although the consent of bride and groom was technically given); wives were typically much younger than their husbands; the married couple shared only limited social spaces outside the home; and even within the home the respective domains of husband and wife tended to be distinct. Compared to the 'classic' companionate marriage, these fell rather short of the ideal.²³²

Enligt Howell bör inte uttryck för tillgivenhet eller ömsesidig omsorg om varandra tolkas som kompanjonskap när det handlar om makar tillhörande samhällets övre skikt. Snarare bör det ses som ett tecken på att kompanjonäktenskap hade blivit ett ideal som eftersträvades även i dessa kretsar där grundförutsättningen, att äktenskap byggde på en gemensam överenskommelse mellan blivande makar och utan inblandning av föräldrar eller släkt, inte uppfylldes. Här är Howell alltför strikt i sin distinktion av hur grunderna för kompanjonskap ska preciseras och även i hur aristokratiska äktenskap beskrivs. Att äktenskap arrangerades av representanter för brud och brudgums släkter behöver inte utesluta att kompanjonskap kunde uppstå. Dessutom är Howells beskrivning av typiska äktenskap inom aristokratin alldeles

²³⁰ Hanawalt (2007), s. 212.

²³¹ Äktenskapsmönster och förändring av dessa diskuteras i kap. 2.

²³² Howell (2003), s. 28.

för generell. De vanligt förekommande omgifterna ryms inte i denna beskrivning. Frälskvinnors andra (och tredje) äktenskap kunde, som visats tidigare i denna avhandling, ingås under helt andra omständigheter än deras första. I dessa äktenskap kunde ålderskillnaden vara obetydlig och kvinnans tidigare erfarenhet av rollen som hustru påverkade med all sannolikhet relationen mellan makar.

Att det gifta paret levde och verkade i olika sociala sfärer både inom och utanför det egna hushållet kan inte begränsas till att bara beröra aristokratin. De lägre samhällsklasserna var inte på något sätt undantagna från den patriarkala samhällsordningen.

Joel T. Rosenthals studie av äktenskapsrelationer inom den engelska aristokratin under perioden 1350-1500 visar att kompanjonskap mellan makar både eftersträvades och också skapades inom arrangerade äktenskap.

Though there is no question that marriage at first was more business than pleasure, qualitative data show that it often became a satisfactory personal relationship and that it offered considerable scope for sentiment and cooperation.²³³

De kvalitativa data som Rosenthal hänvisar till är framförallt testamenten.²³⁴ Det var vanligt förekommande i England att män testamenterade betydande delar av sin egendom till hustrun. Dessutom valdes ofta hustrun till exekutor av makens sista vilja. Att hustrun gavs detta uppdrag tyder både på ett förtroende för hennes förmåga och på att hustrun var insatt i hushållets ekonomiska förhållanden.²³⁵

Enligt engelsk lag var det maken som var innehavare av den egendom som förvärvats under ett äktenskap. Här skiljde sig engelsk lag från den i Norden och i övriga Europa där makarnas respektive egendomsinnehav hölls isär men där maken förvaltade sin egen, sin makas och deras gemensamma egendom. I England tillföll en kvinnas egendom hennes make vid deras giftermål.²³⁶ ”Whereas in the rest of Europe the husband *managed* all of the marital estate, in Britain he enjoyed sole *ownership* of the marital estate.”²³⁷ Vid makens frånfalle fick hustrun rätt att under sin återstående livstid förfoga över en tredjedel av makens egendom. Vid hennes död skulle sedan denna egendom gå till makens arvingar.²³⁸ Dessa bestämmelser kunde kring-

²³³ Rosenthal (1984), s. 181.

²³⁴ Om engelsk arvsstiftning se tex Ågren & Erickson (2005).

²³⁵ Hanawalt (2007), s. 120. Hanawalts studie rör stadsbefolkning i London, dvs köpmän, hantverkare och fattiga lönearbetare och även bland dessa grupper var det vanligt att gifta män utsåg sin hustru till testamentsexekutor.

²³⁶ Undantaget från detta var en kvinnas eventuella innehav av såkallad ”freehold land” vilket kan liknas vid avlingejord. Det var egendom som innehavaren hade rätt att under sin livstid sälja eller avyttra på annat sätt. Det innebar att om en kvinna t ex. ärvt jord eller fastighet som var ”freehold land” så förblev det hennes enskilda egendom.

²³⁷ Ågren & Erickson (2005), s. 10-14.

²³⁸ Ågren & Erickson (2005), s. 10-14. Hanawalt (2007), s. 61-65.

gås genom särskilda kontrakt eller testamenten. En hustru kunde vid makens frånfälle få full äganderätt till en del av *"the marital estate"* förutsatt att det hade skrivits ett kontrakt eller testamente. I det engelska källmaterialet är den typen av dokument inte ovanlig. Rosenthal menar att släkttillhörighet och värnande av släktens fortlevnad inte behövde reducera betydelsen av det enkla familjehushållet, kärnfamiljen.²³⁹ De två, släkt och kärnfamilj, var båda betydelsefulla sociala och ekonomiska enheter.

I Barbara J. Harris grundliga och omfattande studie av de engelska aristokratiska kvinnorna tas också änkoras ekonomiska situation upp. Hela 84 % av 523 män som avled före sin hustru sörjde i sitt testamente för att hennes arvedel skulle bli större än vad lagen föreskrev. Det gjordes framförallt med hjälp av lös egendom, i 11 % av fallen var det fast egendom, jord, som gavs till hustrun. Det tycks också ha varit viktigt att se till att änkan (och deras eventuella minderåriga barn) fick bo kvar på det gods som makarna haft som sin huvudsakliga bostad.

Dessa testamentariska gåvor innebar inte att egendomen blev änkans enskilda egendom utan endast att hon fick nyttjanderätt till godsen under sin livstid. De arvingar som genom släktskap med maken hade anspråk på egendomen fick vänta tills änkan dog innan de fick ta del av sitt arv. Detta tyder enligt Harris på lojalitet gentemot hustru och deras eventuella avkomma, kärnfamiljen, snarare än lojalitet mot släkten.

In practice, however, as these samples suggests, some husbands placed greater weight on their relationships with and their responsibilities to their wives and younger children than on their heirs' immediate possession of their inheritances.²⁴⁰

Harris framhåller också, liksom Hanawalt, att det kompanjonskap mellan makar som tydligt framträder i hennes studie inte hotade det patriarkala systemet. Kvinnors underordning var självklar och ifrågasattes inte. Synen på kvinnor som både moraliskt och intellektuellt underordnade män var genom kyrkans och vetenskapens försorg väl etablerad. Inom det rådande patriarkala systemet fanns det ändå utrymme för kvinnor att via äktenskap uppnå makt och betydande rikedom.

Att ha en erfaren och kunnig hustru som ansvarade för hushållet och hjälpte till att förvalta de gemensamma tillgångarna var nästintill en nödvändighet för de högadliga männen. Män delegerade ansvarsfulla sysslor till sina hustrur då de själva var tvungna att under långa perioder vara hemifrån, antingen ute i fält eller vid hovet för politiska uppdrag. Harris använder, precis som Hanawalt, termen *"partnership"* när hon beskriver makars förhållande till varandra, med förbehållet att hustrun inte var en jämbördig partner

²³⁹ Rosenthal (1984), s. 191-192.

²⁴⁰ Harris (2002), s. 131-132.

utan en ”*junior partner*”.²⁴¹ För hur framgångsrik hustrun än var så var hon alltid, i egenskap av kvinna, underordnad sin make och andra män tillhörande samma samhällsskikt som hon själv.

Arvsrätt och testamenten

Enligt gällande medeltida svensk lagstiftning som den formulerades i Magnus Erikssons landslag (MEL) och från 1400-talets mitt i Kristoffers landslag (KL), ärvde inte makar varandra. Som tidigare nämnts hölls makars respektive egendom och arvejord isär. Den äktenskapliga gemensamma egendomen utgjordes av avlingejord, vilken fördelades enligt samma princip som bröstarvingars arv. Det vill säga två tredjedelar tillkom mannen och den resterande tredjedelen tillkom hustrun.

Om inget testamente fanns, fördelades arv efter regelverket i ärvdabalken. Det innebar att den överlevande parten fick ut sin andel av deras gemensamma egendom, avlingejorden, och att det resterande sedan skulle fördelas mellan den dödes arvingar. De som stod närmast till arv var bröstarvingar. Om det inte fanns någon arvinge framåt i släktledet, barn eller barnbarn, gick arvet tillbaka till fädernesläkten i bakarv.²⁴²

Att genom testamente fördela egendom efter egen vilja var förenligt med lagen, i den mening att varken testamente eller fördelning av avlinge diskuteras i ärvdabalken. Det är främst bordsrätt och arvejord som tas upp i lagen och här lämnas utrymme för testamentariska gåvor. En förutsättning tycks ha varit att testatorn tog hänsyn till släktingars bordsrätt.²⁴³ Det betydde att det var lös egendom och avlingejord som genom testamente kunde skänkas.²⁴⁴ Det stod individen fritt att ge avlingejord till person, personer eller kyrklig institution även om det medförde att ens släktingars arvedel påverkades negativt.²⁴⁵ Om ett testamente inte skrivits skulle den avlingejord man hade i livet komma att omvandlas till arvejord och på så sätt komma släkten till del. Vid genomgång av testamentariska gåvor mellan makar finner man emellertid att det inte enbart var lös egendom och avlingejord som testamenterades. I de fall som kommer att beskrivas nedan finner vi att även delar av arvejorden, d v s den egendom som skulle behållas inom ens eget släktled och inte beblandas med ens partners egendom, testamenterades. Även om detta inte var förenligt med lagen verkar det inte ha varit ogörligt.

Barbara Hanawalt menar att testamenten ofta visar medeltida praxis, det vill säga att vi där ser hur arv verkligen fördelades, medan lagen endast visar

²⁴¹ Harris (2002), s. 17-26, 64.

²⁴² MEL ärvdabalken, flock I och II.

²⁴³ Förbisedd bordsrätt kunde leda till arvstvister. Mer om detta senare.

²⁴⁴ Att komma i besittning av jord genom arv var ett av fem lagliga sätt att förvärva jord. Se MEL jordabalken, flock I.

²⁴⁵ MEL jordabalken, flock XI. ”...Den som har förvärvat jord, han har rätt att göra med den vad han vill, giva bort den eller sälja den till den han vill...”

hur det var tänkt att fungera, om inte ett testamente fanns att tillgå.²⁴⁶ Om detta även kan sägas gälla för svenska medeltida förhållande kommer jag återkomma till senare. Tydligt är i alla fall att lagen, MEL och KL, lämnade utrymme för makar att sörja för varandra. Det faktum att många dog unga och att barnadödligheten var hög hade inverkan på släktskapsrelationer. Den närmaste arvtagaren med bordsrätt till arvejorden kunde visa sig vara en avlägsen släkting eller i bästa fall fanns ingen alls. Det förefaller troligt att möjligheten att testamentera i praktiken underlättade både överföring av och förvaltande av jordinnehav.

Olika sorters gåvor

Egendom kunde överföras mellan makar både som testamentarisk gåva och som gåva under livstid. I *Svenskt Diplomatariums Huvudkartotek* (SDHK) finns hänvisningar till 55 gåvobrev utfärdade under perioden 1350-1500 av män och kvinnor som ingår i underlaget.²⁴⁷ För att ge en bild, både av förändring över tid vad gäller vem eller vilka som var mottagare av gåvan och även hur pass vanligt förekommande det var med egendomsöverföring mellan makar, under livstid eller som testamentarisk gåva, har olika sorters gåvobrev tagits med i översikten. Däremot har inte gåvor som utbyttes i samband med trolövning och bröllop tagits med.

I tabell 5.1 finns det regelrätta testamenten, det vill säga relativt utförliga dokument där testatorn inte bara fördelar sin kvarlåtenskap bland arvingar utan också väljer sin gravplats och utser vem eller vilka som ska ansvara för att testamentet följs. Där finns också testamentariska gåvobrev där endast en förmånstagare nämns. Det gäller då ofta en specifik egendom såsom en viss gård eller något mer ospecificerat som till exempel allt lösöre (där det inte anges något värde). Från flera av utfärdarna i tabellen nedan finns båda sorternas brev bevarade. Dessutom finns det i tabellen gåvor som gavs och tillkom förmånstagaren under givarens livstid.

De personer som förekommer som givare i tabellen tillhörde, med några få undantag, högfrälset.²⁴⁸

²⁴⁶ Hanawalt (2007), s. 28.

²⁴⁷ Det är endast gåvor givna av personer som ingår i den för denna avhandling konstruerade databasen. Urvalet är alltså baserat på information om att givaren eller givarna vid tiden för utfärdandet av gåvobrevet levde i ett äktenskap. När det inte med säkerhet kunnat fastslås att utfärdarens maka/make levde när dokumentet skrevs har dokumentet inte tagits med. Som exempel kan nämnas Lidinward Haraldsson (Vinstorpaätten) och Katarina Magnusdotter (Bengt Bossons ätt). Katarina lät utfärda ett testamente i augusti 1369 där hon bl. a. gav sin make hennes tredjedel av deras avlinge (SDHK 9500). Drygt två veckor senare upprättar Lidinward sitt testamente där han väljer gravplats åt sig och sin hustru. Lidinwards testamente har inte tagits med i översikten eftersom det är oklart om Katarina fortfarande var i livet (SDHK 9512).

²⁴⁸ Nils Krumme, Gunnild Svendsdotter, Nils Guse och eventuellt Halsten Petersson och Katarina Svendsdotter har kategoriserats som lågfrälse då deras kända godsintehav var koncentrerat till ett landskap, se förklaring av databasen i kapitel 2.

Tabell 5.1. Översikt av gåvobrev och deras förmånstagare utfärdade av gifta personer, perioden 1350-1500.

Givare	Mottagare				
	SDHK(FMU)	Årtal	Kyrka/ kloster	Make/ maka	Båda
Nils Tyrgilsson (Färla)	6107	1351	X		
Nils Abjörnsson (Sparre av Tofta) och Bengta Abrahamsdotter	7512	1359	X		
Bengt Filipsson (Ulv) och Birgitta Karlsdotter (Natt och dag)	7611	1359	X		
Sigge Magnusson (Håkan Tunassons ätt)	7660	1360	X		
Ramborg Karlsdotter (Oxhuvud)	9427	1369	X		
Katarina Magnusdotter (Bengt Bossons ätt)	9500	1369			X
Margareta Siggedotter (Vinstorpaätten)	11311	1378			X
Tord Rörriksson (Bonde)	11301	1378		X	
Böghil van Hoo	11318	1378	X		
Peter Ribbing	11456	1379	X		
Ulf Jonsson (Aspenäsätten) och Gunhild Uddormsdotter (Raneke)	13913	1391	X		
Birgitta Magnusdotter (Aspenäsätten)	14979	1398		X	
Jakob Abrahamsson (Djäkn)	15627(1132)	1401			X
Gustav Leksson (Lek Ofradssons ätt)	16413	1405		X	
Gustav Leksson (Lek Ofradssons ätt)	16924	1407	X		
Gustav Leksson (Lek Ofradssons ätt)	17166	1409	X		
Margareta Lambrechtsdotter (Dume)	17286	1409	X*		
Nils Krumme och Gunnild Svensdotter	18392	1414	X		
Tord Rörriksson (Bonde)	18564	1415	X		
Halsten Petersson (båt) och Katarina Svensdotter (Sparre av Hjulsta och Ängsö) m fl.	18746	1416	X		
Halsten Petersson (båt)	19010	1417	X		
Nils Erengislesson (Hammerstaätten) och Katarina Knutsdotter (Grip)	21007-8	1428		X	
Jutta Valdemarsdotter	21924	1433		X	
Mats Ödgislasson (Lillie) och Ingeborg Gregersdotter (Aspenäsätten)	22811	1437	X		
Nils Nilsson (Guse)	23015	1438		X	
Nils Erengislesson	23586	1440			X
Henrik Klasson (Djäkn, Lydekasöner) och Lucia Olofsdotter (Djäkn, Ingasöner)	24128 (2469)	1442	X		
Henrik Klasson	24678 (2604)	1445		X	
Lucia Olofsdotter	24679 (2605)	1445		X	
Anna Jönsdotter	24848 (2776)	1446	X		
Greger Andersson (Garp)	25233 (2730)	1447			X
Henrik Klasson och Lucia Olofsdotter	(2754)	1448	X		
Greger Andersson (Garp)	25471 (2787)	1449	X		
Henrik Klasson	25610 (2817)	1449			X
Lucia Olofsdotter	25611 (2818)	1449			X

Lucia Olofsdotter	25898 (2886)	1451		X	
Henrik Klasson	26105 (2907)	1452		X	
Henrik Klasson	26110 (2908)	1452		X	
Henrik Klasson	26218 (2918)	1453		X	
Lucia Olofsdotter	26700 (2970)	1455		X	
Birgitta Nilsson	27737	1461		X	
Erengisle Nilsson (Hammerstaätten) och Birgitta Olofsdotter (Tott)	28630	1466		X	
Erengisle Nilsson (Hammerstaätten)	28733	1467		X	
Lars Haraldsson (Ångaätten)	28758	1467		X	
Magdalena Karlsdotter (Bonde)	29741	1474		X	
Lars Haraldsson (Ångaätten)	29881	1475	X		
Ivar Axelsson (Tott)	29962	1475		X**	
Ivar Axelsson (Tott)	29963	1475		X	
Birgitta Gustavsdotter (Sture, sjöbladsät- ten)	30434	1478		X	
Svarte Åke Jönsson (Svarte skåning)	32193	1489		X	
Svarte Åke Jönsson (Svarte skåning)	32629	1491		X	
Svarte Åke Jönsson (Svarte skåning)	33123	1494		X	
Knut Bidz	33067 (4538)	1494		X	
Knut Posse	33060 (4535)	1494	X		
Knut Posse	(4684)	1496	X		
Summa			23	21	11

Anm.* Margareta Lambrecht-dotter (Dume) testamenterar till förmån för kyrka och sin dotter.

** Egentligen ersättning för ej erlagd morgongåva.

Drygt hälften av breven är utfärdade av en ensam man och vissa män förekommer med fler än ett brev. Arton män har utfärdat 31 brev. En fjärdedel av breven har en ensam kvinna som utfärdare, det är tio kvinnor som står bakom dessa 14 brev. De resterande breven är utfärdade av man och hustru tillsammans.²⁴⁹

Som framkommer av tabellen var gåvor till kyrka eller kloster vanligt förekommande. Dessa gåvor gavs oftast med förbehåll om gentjänster. Gåvorna var då egentligen inte gåvor i strikt mening utan kan ses som betalning för att det skulle läsas själamässor, antingen för givaren själv och/eller andra personer. I sammanställningen ovan har det enbart tagits hänsyn till den ekonomiska nyttan när förmånstagare markerats vilket kan vara missvisande. Den andliga nyttan, att få mässor lästa för själens gagn, var minst lika viktig då religionen hade en stor plats i det medeltida samhället. Catharina Andersson som i sin avhandling studerat donationer till kloster, skriver:

²⁴⁹ SDHK 21007-8 (1428 05 29), utfärdades av en domare, Erik i Forsa, på uppdrag av makarna Nils Erengislasson och Katarina Knutsdotter och SDHK 18746 (1416 05 28), är utfärdat av det gifta paret Halsten Petersson och Katarina Svendsdotter tillsammans med deras två döttrar.

Det medeltida samhället var starkt religiöst präglat och att bryta ut religiösa motiv från övriga motiv till donationerna är i sig anakronistiskt. Den religiösa tanken var ständigt närvarande, väl integrerad också i vad vi väljer att definiera som ekonomiska eller politiska motiv till en donation.²⁵⁰

Andersson diskuterar motiv bakom donationer men samma sak kan sägas gälla för nyttan eller förmånen av donationer. Att renodla och särskilja den ekonomiska nyttan blir i viss mån anakronistiskt. Att ge till kyrka och kloster var viktigt av religiösa skäl och minst lika viktigt var det av politiska skäl. Kyrkan hade en central roll i det medeltida samhället och att ha nära och god relation med kyrkliga institutioner var en statusmarkör.²⁵¹ Den nyttan tillkom givaren och i viss mån även de som givaren inkluderade i de begärda förbönerna. Men den direkta ekonomiska nyttan tillkom den kyrkliga institutionen.

Av de 23 donationsbrev till kyrkliga institutioner hade 15 stycken en ensam utfärdare (de resterande 8 utfärdades av gifta par). I fem av dessa brev står det uttryckligen att gåvan bland annat var till förmån för hustruns själägagn.²⁵²

Tord Röriksson (Bonde) hade varit gift med sin hustru Ramborg Nilsdotter (Vasa) i nästan fyrtio år när han lät instifta ett prebende för ”mig och min hustru Ramborg och mina barn och flera [av] mina vänner och fränder, både för levande och döda.”²⁵³ Tord dog ett år och åtta månader efter det att han utfärdat brevet. Hustru Ramborg levde vidare i drygt tjugo år som änka alltmedan det lästes tre mässor i veckan till hennes (och alla kristnas) fromma.

Ofta var det dock redan döda närstående som blev ihågkomna. När Sigge Magnusson (Håkan Tunassons ätt) testamenterade fast egendom till sockenkyrkan i Vadsbro (i Södermanland där även hans sätesgård Lagmansö låg) där han valt att begravas, utökade han en tidigare donation till ett där instiftat prebende.²⁵⁴ Prebendet var inrättat till hans första hustrus och deras barns själägagn. Siggas dåvarande hustru, Ramborg Karlsdotter (Oxhuvad), gav sitt samtycke.²⁵⁵

Anna Jönsdotter använde morgongåvan från sin första make, Lasse Finne, som donation till Nådendals kloster. Hon gav ”alth mith fast godz iak æghir i Karyneme j Hwittis socken, ...”²⁵⁶. Eftersom godsens ursprungligen kommit från Lasse Finnes släkt bestämde Anna att donationen skulle utgöra ingift för

²⁵⁰ Andersson (2006), s. 73.

²⁵¹ Andersson (2006), s. 68-72.

²⁵² SDHK 16924 (1407 09 14), SDHK 17166 (1409 03 17), SDHK 18564, FMU 1415 (1415 07 03), SDHK 19010 (1417 10 28), FMU 4684 (1496 06 29).

²⁵³ SDHK 18564, FMU 1454 (1415 07 03). ÅSF band II, s. 103.

²⁵⁴ Ett prebende utgjorde omkostnader och betalning för en prästtjänst.

²⁵⁵ Makarna hade åtminstone tre döttrar i livet. De var antagligen minderåriga när Sigge lät skriva sitt testamente. ÅSF band I, s. 100-101.

²⁵⁶ FMU 2776, SDHK 24848; datum okänt men har av diplomatieredaktionen uppskattats vara utfärdat mellan 1446 04 00 och 1447 07 09.

en ”fattig syster” som skulle be för Lasses, hans mors och Annas själar. Annas ”kära husbonde” Gregers ger sitt samtycke och låter hänga sitt sigill på brevet.

Bengt Nilsson (Lejonansikte) fanns av allt att döma inte i sin hustrus närhet när hon låg för döden. Margareta Lambrecht-dotters (Dume) testamente saknar både hans samtycke och hans sigill som annars var brukligt.²⁵⁷

Margareta gav betydande summor till kyrkliga institutioner, bland annat 100 mark penningar till Vadstena kloster där hon ville begravas jämte sin före detta make, Bo Jonsson (Grip). Förutom själågavor till kyrka och kloster och enskilda gåvor till hennes förtrogna gynnades Margaretas vuxna dotter (från det tidigare äktenskapet) genom testamentet. Maken Bengt fick ingenting. Testamentet avslutas med att Margareta ber ”ödmjukt och kärleksfullt” sin make och alla andra kära arvingar att inte hindra hennes yttersta vilja.

I Margaretas testamente finns det inget tecken på partnerskap mellan henne och maken Bengt. Men det behöver inte betyda att det rådde osämja mellan makarna. Bengt var en av sin tids största godsägare och att gynna sin dotter (som enligt testamentet befann sig tillsammans med sin make vid moderns sjukbädd) istället för sin väldigt förmögne man kan antagligen ses som rimligt. Att sedan Bengt tolv år efter sin makas död bekräftar att han valt gravplats intill Margaretas (och hennes första makes) i Vadstena klosterkyrka tyder på att deras förhållande varit gott.²⁵⁸

Flera av donationerna till kyrkor och kloster gjordes av gifta par. I vissa fall framgår det att egendom som i strikt mening var den ena partens enskilda egendom användes som gemensam.

Nils Krumme och hans hustru Gunnild Svendsdotter låg båda i ”sotsäng” när de gav ”vårt gods Öckershult...” till Nydala kloster.²⁵⁹ Det framkommer i brevet att Öckershult egentligen var Gunnilds enskilda egendom som hon ärvt efter sin far. Men gåvan ges som deras gemensamma donation för ”våra själars eviga åminnelse och våra barns”.²⁶⁰ Det finns inget i brevet som tyder på att Nils hade kompenserat eller tänkte kompensera sin hustru (eller hennes arvingar) för avyttringen av hennes arvegods. Antagligen fanns det inga andra släktingar förutom sonen och dottern som kunde göra anspråk på arvet efter Gunnild. Det var fullt tillräckligt att de vuxna barnen, de som stod närmast att ärva, gav sina samtycken till sina föräldrars gåva (dottern endast indirekt då hon i brevet representeras av sin make).

²⁵⁷ Margareta bad tre av kyrkans män att fästa sitt sigill jämte hennes eget.

²⁵⁸ Bengt gifte aldrig om sig och efter fjorton år som änklings begravdes han enligt sin önskan i Vadstena. *ÅSF* band I, s. 71. *SDHK* 19729, 1421 10 18.

²⁵⁹ Nils Krumme och Gunnild Svendsdotter tillhörde lågfrälset. Släkten Krumme fick högfrälsestatus först på 1500-talet. *ÅSF* band I, s. 241-242.

²⁶⁰ *SDHK* 18392, 1414 07 25.

Förändring över tid

Efter mitten av 1400-talet minskade antalet gåvor till kyrkliga institutioner medan antalet gåvor till förmån för maka/make ökade. Det låg antagligen flera faktorer bakom denna förändring.

Tabell 5.2. Förmånstagare i svenska gåvobrev 1350-1500.

Period	Kyrka/kloster	Maka/make	Både kyrkl. inst. och maka/make
1350-1399	8	2	2
1400-1449	12	6	5
1450-1500	3	13	4
Summa	23	21	11

Förändringen i detta lilla material överensstämmer i stort med en allmän nedgång av donationer till kyrkliga institutioner.²⁶¹ Under kyrkans expansiva fas byggdes kyrkor och kloster vilket krävde stora ekonomiska resurser. Under 1400-talets andra hälft hade byggandet av kyrkor och kloster mattats av. Det kan tolkas som att viljan var hög att donera till själva uppförandet av kyrkor, byggande av högaltare och instiftande av prebendor då det innebar en viss prestige, men att det inte var lika prestigefullt med donationer för kyrkans eller klostrets allmänna drift och underhåll. Kyrkan hade under den expansiva perioden kommit att få ett betydande godsinnehav. Istället för att donera till kyrkan kunde goda relationer upprätthållas genom köp, försäljning och byten av egendom.

Men här kan det också finnas andra faktorer som spelade in, som en förändring av synen på det gifta paret och deras ekonomiska förpliktelser mot varandra.

Egendomsöverlåtelse mellan makar, i livet och efter

Eftersom syftet med denna undersökning är att söka efter tecken på kompanjonskap, eller annorlunda uttryckt (ekonomiskt) partnerskap, mellan makar är egendomsöverlåtelse mellan makar av intresse. I tabellen nedan ges en översikt av egendomsöverlåtelse mellan makar.

Här finns både testamenten, det vill säga utfärdarens sista vilja där hans/hennes kvarlåtenskap fördelas, och gåvobrev som endast innehåller en eller flera testamentariska gåvor. Dessutom förekommer gåvor som gavs under givarens livstid.

²⁶¹ Norborg (1958), s. 34 och s. 71-72. Dahlbäck (1977), s. 293- 296.

Tabell 5.3. Svenska gåvbrev, 1350-1500, där maka/make var ekonomisk förmånstagare.

Givare	År	SDHK	Testamente	Testamentarisk gåva	Gåva i livstid
Katarina Magnusdotter (Bengt Bossons ätt)	1369	9500	X		
Tord Rörriksson (Bonde)	1378	11301			X
Margareta Siggesdotter (Vinstorpa)	1378	11311	X		
Birgitta Magnusdotter (Aspenäsätten)	1398	14979	X		
Jakob Abrahamsson(Djåkn)	1401	15627	X		
Gustav Leksson(Lek Ofradssons ätt)	1405	16413		X	
Nils Erengisleson (Hammerståätten) och Katarina Knutsdotter (Grip)	1428	21007 (21008)		X	
Jutta Valdemarsdotter (Bydelsbach)	1433	21924		X	
Nils Nilsson (Guse)	1438	23015			X
Nils Erengisleson (Hammerståätten)	1440	23586	X		
Henrik Klasson (Djåkn, Lydekasönernas ätt)	1445	24678		X	
Lucia Olofsdotter (Djåkn, Ingasönernas ätt)	1445	24679		X	
Gregers Andersson (Garp)	1447	25233	X		
Henrik Klasson (Djåkn, Lydekasönernas ätt)	1449	25610	X		
Lucia Olofsdotter (Djåkn, Ingasönernas ätt)	1449	25611	X		
Lucia Olofsdotter (Djåkn, Ingasönernas ätt)	1451	25898	X		
Henrik Klasson (Djåkn, Lydekasönernas ätt)	1452	26110	X		
Henrik Klasson (Djåkn, Lydekasönernas ätt)	1453	26218	X		
Lucia Olofsdotter (Djåkn, Ingasönernas ätt)	1455	26700	X		

Givare	År	SDHK	Testamente	Testamentarisk gåva	Gåva i livstid
Birgitta Nilsdotter (tre horn)	1461	27737		X	
Erengisle Nilsson (Hammerstättan) och Birgitta Olofsdotter (Tot)	1466	28630		X	
Erengisle Nilsson (Hammerstättan)	1467	28733		X	
Lars Haraldsson (Ängaätten)	1467	28758			X
Magdalena Karlsdotter (Bonde)	1474	29741		X	
Ivar Axelsson (Tot)	1475	29962			X*
Ivar Axelsson (Tot)	1475	29963		X	
Birgitta Gustavsdotter (Sture, sjöbladsätten)	1478	30434		X	
Svarte Åke Jönsson (Svarte Skåning)	1489	32193			X
Svarte Åke Jönsson (Svarte Skåning)	1491	32629		X	
Knut Bidz	1494	33067		X	
Svarte Åke Jönsson (Svarte Skåning)	1494	33123		X	
Totalt			12	14	6

Källa: *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek.*

* Egentligen en ersättning för ej erlagd morgongåva.

Utfärdarna är tämligen jämnt fördelade efter kön, tio kvinnor och tolv män.²⁶² Några utfärdare i tabellen utgör tillsammans ett gift par och totalt representeras arton äktenskap.²⁶³ För tolv av utfärdarna var detta deras första äktenskap och de övriga hade varit gifta tidigare.

Underlaget låter sig inte sammanställas i en enkel översikt där ett eventuellt mönster kan framträda. Därtill är det alltför litet och olikartat. Men vid en grundlig genomgång av de olika gåvorna och givarnas förutsättningar vid tiden för utfärdandet framkommer ändå vissa gemensamma drag och även tecken på kompanjonskap mellan makar.

Att det medeltida källmaterialet är fragmentariskt har påpekats flera gånger tidigare. Det framkommer också av de bevarade breven. Efter Gustav Leksson (Lek Ofradssons ätt) finns det tre gåvobrev. Ett av dessa brev är vad jag har valt att kalla för en ”testamentarisk gåva”, det vill säga ett löfte om en gåva som ska utfalla efter givarens död men där inte hela kvarlåtenskapen avhandlas.

Det är troligt att Gustavs löfte från år 1405 om att ge sin hustru Katarina alla sina lösören ”i guld och silver”, förutsatt att hon överlevde honom och att de ej fick barn tillsammans, upprepades när han lät skriva sitt testamente. Något testamente finns inte kvar men Katarina i sin tur hänvisar till ett. I början av år 1411 dog Gustav, och Katarina utfärdade då ett brev där hon stadfäste de gåvor som maken ”i sitt yttersta testamente” gett till Vadstena kloster.²⁶⁴

Den testamentariska gåvan till hustrun föll antagligen ut eftersom Katarina överlevde sin make och även deras dotter.²⁶⁵ Hur Gustav fördelade sin kvarlåtenskap i sitt testamente vet vi inte, annat än att han valde att ge delar härav till Vadstena kloster. Möjligen hade han utsett sin hustru till testamentets exekutor eftersom hon stadfäste gåvan till klostret. Huruvida Katarina uppges som arvtagare saknas det däremot uppgifter om. De olika dokumenten ger en relativt representativ bild av hur källmaterialet kan se ut.

Testamentariska gåvor

Till största delen var det förvärvat egendom, lös och fast, som gavs mellan makar. Generellt kan sägas att *de testamentariska gåvorna* skiljer sig från

²⁶² Katarina Knutsdotter endast indirekt då det är domaren Erik i Forsa som står som utfärdare av SDHK 21007-8 (1428 05 29).

²⁶³ De gifta paren i tabellen är: Nils Erenglasson och Katarina Knutsdotter, Henrik Klasson och Lucia Olofsdotter, Erengisle Nilsson och Birgitta Olofsdotter, Ivar och Magdalena Karlsdotter.

²⁶⁴ SDHK 17622 (1411 03 25). Tre gårdar och ett ödetorp räknas upp.

²⁶⁵ *ÅSF* band I, s. 236 och Gardell (1946), bild nr. 716. Se även SDHK 19819 (1422 03 21).

testamenten i den meningen att de ofta innehåller en förklaring till att givaren vill ge sin maka/make egendom. Eller så kan det vara ett förbehåll som villkor för att gåvan ska komma att utfalla. I båda fallen handlar det om avsaknaden av barn, det vill säga bröstarvingar, i äktenskapet. Det kan vara en hänvisning till att makarna inte har några gemensamma barn och att man därför vill ge partnern sin andel i den gemensamt förvärvade egendomen. Och det kan också vara ett förbehåll att i händelse av att äktenskapet förblir barnlöst så vill man att partnern ska få hela den gemensamt förvärvade egendomen. Som nämnts tidigare stod det ägaren fritt att själv bestämma över förvärvad egendom.²⁶⁶

Just dessa hänvisningar till barnlöshet kan ses som tecken på kompanjonskap. Det tyder på att den förvärvade egendomen sågs som gemensam och att man ville hålla den undan respektive släktingars anspråk, det vill säga att förvärvad egendom sågs som det egna hushållets angelägenhet. Äktenskap var avsedda att generera avkomma och starta en ny släktgren. När man inte lyckades få barn, eller lyckades få de barn som föddes att överleva, var man tvungen att vidta åtgärder, utfärda testamentariska gåvobrev, för att värna varandra inom äktenskapet.

Ömsesidighet och inbördes testamenten

De testamenten och testamentariska gåvor som återfinns här uppvisar ofta en ömsesidighet mellan makar. Ibland kunde ömsesidigheten uttryckas i ett och samma dokument, ett inbördes testamente.

Ett inbördes testamente innebär att makar låter utfärda ett gemensamt dokument där den överlevande maken/maken utses till arvtagare. Under medeltiden användes inte termen 'inbördes testamente' och det fanns inte heller någon bestämd form för hur ett sådant dokument skulle utformas.²⁶⁷ Det är först i det sekundära källmaterialet, i register skrivna i under 1900-talet, som termen används ett fåtal gånger.²⁶⁸ Men vid genomläsning av brevtexter, tryckta eller otryckta, kan man finna dokument som kan definieras som inbördes testamenten eller testamentariska gåvor, även om de inte har kategoriserats som sådana i Riksarkivets förteckningar.

Två av posterna i tabellen ovan är dokument som kategoriserats som inbördes testamenten även om de skiljer sig åt både till form och till innehåll. Det första är från år 1428 då makarna Nils Erengisleson (Hammerstaätten) och Katarina Knutsdotter (Grip), efter knappt två års äktenskap, gick till

²⁶⁶ Av Knut Posses brev, FMU 4535, SDHK 33060 (1491 01 21), framgår det att han var medveten om att han undanhöll sina arvingar möjlighet att arva hans köpegods då han istället gav dessa som själågåva till Åbo domkyrka.

²⁶⁷ Larsson (2003), s. 125-127.

²⁶⁸ En sökning i huvudkartotekets databas på "inbördes testamente" ger endast 9 träffar.

häradstinget i Yttre Tör (i Södermanland) och lät upprätta ett testamente.²⁶⁹ Domaren vid tinget, Erik i Forsa, står som utfärdare av brevet och tolv fastar nämns. Den överlevande parten skulle enligt testamentet få allt lösöre, alla panter och allt pantgods som den avlidna/e makan/maken ägde. Det specificeras inte hur mycket lösöre eller hur många panter, pantgods och vilket värde gåvan skulle komma att ha. Det skulle omfatta den egendom som de ägde vid upprättandet av detta testamente samt den eventuella egendom (av lösöre och panter) som de kom att äga under sin livstid. Dessutom testamenterade makarna ”vart tionde penningland jord av deras gamla börd var helst den jorden kan ligga i Sverige”²⁷⁰ till varandra. Det betyder att den överlevande parten skulle få en tiondel av den andres arvejord, det vill säga jord som deras respektive släktingar egentligen hade bördsrätt till. Vad gäller panter och pantgods återkommer jag till detta längre fram. Något skäl till att makarna upprättade testamente vid denna tidpunkt anges inte. Tolv år senare låg Nils för döden och utfärdade då ett nytt testamente där Katarinas arvedel både utökades och fastslogs.²⁷¹ Katarinas arv skulle senare komma att ifrågasättas av Nils barn från hans tidigare äktenskap (se kapitel 4).

Det inbördes testamente som Eregisle Nilsson (Hammerstaätten), son till ovan nämnda Nils Eregislesson, och Birgitta Olofsdotter (Tott) lät skriva, nästan fyrtio år senare år 1466, har en annan form och var inte kungjort på ett häradsting. I detta brev förklaras varför dokumentet upprättats.

Av brevtextern får vi veta att makarna, som vid denna tid hade varit gifta i tjugo år, stod i begrepp att ge sig av på en pilgrimsresa till Rom.²⁷² Den förestående resan, som antagligen var ett vanskligt företag, gav dem anledning att ordna sina affärer. De anvisningar som gavs gjordes med ”båda våra fränders och arvingars rätt och samtycke”. De hänvisade alltså till att de hade tagit hänsyn till fränders, och släktingars rättigheter och även fått deras samtycke.

För att finansiera resan hade de sålt Eregisles egendom, ett arv från hans son Algot i första äktenskapet. Det står uttryckligen i brevet att de sålt denna egendom tillsammans fast det rörde sig om Eregisles personliga egendom. Affären var inte avslutad och om bara en av makarna skulle återvända från resan så skulle den personen få ut resterande betalning (tillgång till gårdar i Danmark). Här står det inte uttryckligen att detta skulle komma Birgitta tillgodo. Men eftersom det var Eregisles egendom och egentligen hans arvejord som sålts tycks det som om formuleringen i brevet gjorts till förmån för

²⁶⁹ SDHK 21007, 21008 (1428 05 29).

²⁷⁰ ”hwart thionda päningom landh iord aff sine gamble byrdh hwar the iordh helsth liggia kan i Sweirke”.

²⁷¹ SDHK 23586, SMR 1197 (1440 08 22). Detta testamente är utförligt och anger hur kvarlåtenskapen ska fördelas mellan olika arvtagare.

²⁷² SDHK 28630 (1466 10 19). Detta brev har Gabriela Bjarne Larsson hjälpt mig att transkribera till nusvenska.

Birgitta. Erengisles anspråk på gårdarna skulle antagligen inte gå att ifrågasätta men väl Birgittas, därav denna formulering.

Makarna satte sina sigill på brevet och bad de ”ärliga och välborna” männen herr Erik Axelsson (Tott) på Lagnö och herr Erengisle Gädde, riddare på Gäddeholm, att stadfästa det med sina sigill. Dessa män var också representanter för makarnas respektive släktled och de närmaste arvingarna makarna hade då alla bröstarvingar var döda. Erengisle Gädde hade varit gift med Erengisle Nilssons dotter från första giftet. Erik Axelsson var Birgittas farbror.²⁷³

Männen i dessa två inbördes testamenten, Nils Erengislesson och Erengisle Nilsson, hade båda varit gifta förut och deras tidigare äktenskap hade genererat barn, det vill säga de hade bröstarvingar.²⁷⁴ För kvinnorna, Katarina Knutsdotter och Birgitta Olofsdotter, var dessa äktenskap deras första (för Birgitta också hennes enda). Att det i båda fallen fanns arvingar från makens första äktenskap kan ha varit ett viktigt skäl till att dessa gifta par lät upprätta dessa dokument.

En gemensam vilja och ömsesidighet

Att det medeltida källmaterialet är fragmentariskt har påpekats upprepade gånger men naturligtvis går det att finna undantag. Den bevarade dokumentationen rörande makarna Henrik Klassons (Djåkn, Lydekasönernas ätt) och Lucia Olofsdotters (Djåkn, Ingasönernas ätt) gemensamma ekonomi är omfattande. Makarna som var hemmahörande i Egentliga Finland lät upprepade gånger utfärda testamenten till varandras förmån.²⁷⁵ Det finns totalt tiobevarade brev utfärdade av makarna under perioden 1442 till 1455, och äktenskapet varade i omkring tjugo år från 1438 fram till Henriks död 1458.²⁷⁶ I de olika breven, varav två är testamentariska gåvor och sex är regelrätta testamenten, syns tydligt ett ekonomiskt partnerskap makarna emellan. Varken Henrik eller Lucia hade varit gifta tidigare och deras äktenskap blev barnlöst.

²⁷³ Erik Axelsson var också den som agerat köpare.

²⁷⁴ *ÄSF* band I, s. 236-238. Erengisles barn från första äktenskapet var döda då det nämnda brevet utfärdades, men en dotterdotter, eventuellt två, fanns i livet, även mågen Erengisle Gädde som genom sitt/sina barn hade anspråk på Erengisle Nilssons arvejord (se *ÄSF* band II, s. 45-46).

²⁷⁵ *ÄSF* band I, s. 127-128. FMU 2604, 2605, 2817, 2818, 2886, 2908, 2918, 2970.

²⁷⁶ Uppgiften om när makarna ingick äktenskap är ungefärlig då något morgongåvobrev inte finns bevarat, se *ÄSF* band I, s. 127.

Tabell 5.4. Brev utfärdade under äktenskapet, 1438-1455, av makarna Henrik Klasson (Djäkn, Lydekasönerna) och Lucia Olofsdotter (Djäkn, Ingasönerna).

Utfärdare	Årtal	SDHK (FMU)	Innehåll
Henrik och Lucia	1442	24128 (2469)	Gåva till kloster
Henrik	1445	24678 (2604)	Testamentarisk gåva
Lucia	1445	24679 (2605)	Testamentarisk gåva
Henrik	1449	25610 (2817)	Testamente
Lucia	1449	25611 (2818)	Testamente
Lucia	1451	25898 (2886)	Testamente
Henrik	1452	26106 (2907)	Morgongåvan intygas
Henrik	1452	26110 (2908)	Testamente
Henrik	1453	26218 (2918)	Testamente
Lucia	1455	26700 (2970)	Testamente

Källa: SDHK.

Anm: Henrik Klasson förekommer i sitt ämbetsutövande som utfärdare av, eller vittne i, ytterligare brev från denna period. I dessa brev behandlas inte Henriks eller Lucias tillgångar.

När de efter några år som gifta inte lyckats få barn som kunde ärva deras gemensamma egendom motiverade det makarna att utfärda två ömsesidiga gåvobrev. Barnlösheten anges här vara orsaken till att de utsett varandra till arvtagare av deras respektive andelar av den gemensamma egendomen och deras respektive avlinge.

... medan vi ej barnbundin äro och om vi av Guds milda försyn ej heller framledes barnbundna [kommer att] varda och jag går bort före henne då haver jag unt henne allt mitt fasta gods med alla deras tillägor, med bo och boscak och mina två delar av lösöret...²⁷⁷

Lucias brev, som upprättades samtidigt, motsvarade Henriks.²⁷⁸ Avsikten var att den överlevande parten under sin återstående livstid skulle ha fri förfoganderätt till den egendom som makarna förvärvat under äktenskapets gång. Först när båda makarna dött skulle deras respektive arvingar få tillgång till arvet.

Deras brev visar att makarna betraktade den egendom som genererats under äktenskapets gång som gemensam egendom och att de tyckte sig ha ett

²⁷⁷ FMU 2604 (1445 01 17), vilket är Henriks brev till förmån för Lucia. Fortsättningen lyder: ”att ha, behålla och bruka till sin nytta så länge hon lever, och om Gud vill att hon avgår [dör], då skall alla mina fasta gods fritt och utan hinder och [mina] två delar av lösöret som då finns, komma mina arvingar tillhanda, dem [arvingarna] tillskiftas enligt lagen. Och i samma måtto har förutnämnda, min älskeliga husfru Lucia Olofsdotter, om hon före [mig] avlider, unnat mig allt sitt fasta gods och sin tredjedel av lösöret att ha, behålla och bruka till [min] nytta...”.

²⁷⁸ FMU 2605 (1445 01 17). Lucia gav då bland annat sin tredjedel av lösöret. Fyra ”goda män” som varit närvarande ”över ärendet och vart ord hört” hängde sina sigill på båda breven. Dessa män var Sune Sunesson, Gregers Andersson, Peder Karpynen och Jöns Hansson varav ingen var uppenbart nära släkting.

ekonomiskt åtagande gentemot varandra. Utfärdarnas respektive släkters lagenliga anspråk prioriterades inte utan sköts istället på framtiden. I vissa fall kunde arvingars väntan bli lång, till exempel för Henrik Djäkns arvingar då Lucia levde som änka i minst 32 år.²⁷⁹

De två gåvobreven från 1445 var så kallade testamentariska gåvor, inte några utförliga testamenten. Gåvans storlek preciserades inte mer än att den skulle innehålla allt gods och allt lösöre som förvärvats under äktenskapet.

Några år senare utfärdade dock makarna utförliga testamenten, vilka kom att uppdateras flera gånger.

Vikten av ett giltigt testamente

Med hänvisning till jordelivets förgänglighet och med hopp om att genom Guds ”rättvisa och stränga dom” få odödligt liv i himmelriket lät Lucia och Henrik upprätta sina testamenten. De första (bevarade) versionerna av deras sista viljor utfärdades på julafton 1449. Sjukdom hade drabbat dem och Henrik skrev ”jag är kranker till min kropp”, vilket förmodligen var anledningen till att breven iordningställdes just vid denna tid.²⁸⁰

I stora drag är dessa testamenten jämförbara och visar makarnas ömsesidighet. De skillnader som finns markerar deras olika roller inom äktenskapet och Henriks förmyndaransvar. Något hopp om att få barn fanns inte kvar efter dryga tio år som gifta, det framkommer av att det inte gjordes några förbehåll för eventuellt framtida bröstarvingars räkning.

Båda makarna bad om att få sin gravplats i Åbo domkyrka och att det i denna kyrka skulle läsas mässor (för deras och deras föräldrars själar). Därtill uppräknades flera enskilda gåvor till namngivna personer.

I Henriks testamente återfinns makarnas gemensamma gåvor till Åbo domkyrka. Deras gemensamma önskan uttrycks i formuleringar som ”...vill vi båda, Henrik och Lucia, tillägga vårt köpegods...”²⁸¹ Motsvarande formuleringar återfinns inte i Lucias testamente, det vill säga hon förde aldrig hushållets talan, det var Henriks uppgift som husbonde. Dessutom bad Henrik fyra män, biskop Magnus i Åbo, domprost Olof Magni i Åbo, riddaren Magnus Gren och Arvid Klasson (Henriks bror) att agera som Lucias förmyndare och försvarare efter hans död.²⁸²

²⁷⁹ Enligt uppgift dog Lucia i Nådendals kloster någon gång mellan december 1490 och februari 1498. *ÅSF* band I, s. 128.

²⁸⁰ FMU 2817, 2818, 1449 12 24 (SDHK 25610 och 25611).

²⁸¹ De utökade sin tidigare donation till Åbo domkyrka.

²⁸² I Henriks testamenten används ordet förmyndare vilket inte ska tolkas som att Henrik bad dessa män agera i hennes ställe utan snarare att de skulle vara hennes beskyddare.

Makarna testamenterade till varandra sina respektive andelar av köpegods i Kaskis, och därutöver gav Henrik jord till Lucia i Kaskis som egentligen var arvejord.²⁸³

...likaså det halva [gods] i Kaskis, som jag fick för mitt arvegods Akkos, det giver jag min husfru för det att hon med god kärlek gav mig hälften i Aylos gods, vilket vi båda [har] nu givit sankta Birgitta och systrarna och bröderna i Nådendals kloster till evärdelig ägo.²⁸⁴

Paret hade några år tidigare, i maj 1442, gemensamt donerat ett av Lucias arvegods till Nådendals kloster.²⁸⁵ I gåvobrevet från 1442 redogörs för Henriks motprestation till Lucia, nämligen att han skulle ge Lucia en motsvarande egendom från sitt fasta arvegods, en uppgift som sedan upprepades i Henriks testamenten. Lucia skulle också erhålla godset Halliala vid Henriks död.

...likaså ger jag min älskeliga husfru, Lucia Olofsdotter, Halliala gods i Sagu socken fritt och skyddat, vilket gods jag återlöste av min syster Birgitta för xviiij vägda nobler den tid min husfru och jag var trolovade.²⁸⁶

Halliala gods donerade Lucia i sin tur till kyrkan som betalning för sin lägerstad, det vill säga hon tycks redan innan Henriks död fått äganderätt till godset. Hon kallar Halliala gods för sitt arvegods i dessa dokument.²⁸⁷

Testamentena kom att revideras under de följande åren. I stort sett var det inte några större förändringar som gjordes, utan grunddragen förblev desamma. Innehavet utökades något under åren och några byten genomfördes. Det framgår att det främst var yttre omständigheter som gav anledning till omformuleringarna av testamentena. Individer som uppträtt som arvingar, mottagare av donationer i kyrkans namn eller ombetts vara Lucias förmyndare försvann och ersattes av andra.²⁸⁸

Troligen var Henriks och Lucias tillvägagångssätt, att över tid uppdatera sina testamenten när yttre omständigheter förändrats, det brukliga. Det som är ovanligt i detta fall är att de tidiga versionerna finns bevarade. Utifrån de

²⁸³ Han hade tidigare tydligen gjort ett jordabyte där arvejord (godset Akkos) bytts mot fast egendom i Kaskis. Enligt gällande praxis skulle den tillbytta egendomen räknas som arvejord.

²⁸⁴ FMU 2817, 1449 12 24 (SDHK 25610).

²⁸⁵ FMU 2469, 1442 05 09 (SDHK 24128).

²⁸⁶ FMU 2817, 1449 12 24 (SDHK 25610). Drygt tjugo år senare bad Lucia Henriks syster, Birgitta Klasdotter, om ett intyg på hur Halliala godset kommit i Henriks ägo. Enligt Birgitta hade summan som Henrik betalt varit tolv nobler. FMU 3494, 1472 03 08 (SDHK 29385).

²⁸⁷ FMU 2818, 1449 12 24, ((SDHK 25611)), och i de efterföljande testamentena FMU 2886 och 2970, 1451 05 25, 1455 05 02 (SDHK 25898, 26700).

²⁸⁸ I deras andra respektive tredje testamenten (från 1453 resp. 1455) har de ändrat sig gällande valet av gravplats. De ville nu begravas i Nådendals klosterkyrka (FMU 2469, 1442 05 09 (SDHK 24128)).

olika versionerna, där olika saker förändrats eller förtydligats efter hand, förstår vi att testamentet behövde vara korrekt för att inte kunna ifrågasättas.

Något slutgiltigt testamente rörande Lucias kvarlåtenskap vid tiden för hennes död har inte bevarats. Däremot finns det ett flertal brev rörande hennes ekonomiska förhållanden som Henriks efterleverska som vi återkommer till.

Kompanjonskap och hushållsekonomi

I Henriks andra och tredje testamente framhålls kompanjonskapet mellan makarna och Lucia får en mer aktiv roll. De män som utses att vara testamentsexekutorer ombeds utföra uppgiften ”med min kära hustrus råd”. Men än mer intressant är Henriks förklaring till att hans arvegods inte skulle skiftas förrän båda makarna dött.

Likaså som land och folk väl veterligt är, att min älskeliga husfru och jag så är [vi] överens [om], att den som livet lever längre [än den andra] ska ha och behålla den andres fasta arvegods likaså också lösöre fritt och skyddat i sin livstimma [att] nytta och bruka sig till upphålle till döddagar; och sedan [när] vi båda döda är, gånge arvingar på båda sidor var till sitt arv som lagen säger; och den som lever längst svarar för gälden, som då [den avlidne] lämnat efter sig.²⁸⁹

Här hänvisas det till att det var en väl etablerad praxis (”likaså som land och folk väl veterligt är”) att den överlevande parten fritt skulle få förfoga över den gemensamma egendomen samt den avlidnes arvegods fram till sin död. Dessutom framhålls att makar hade ett ekonomiskt åtagande gentemot varandra då den som lever längst svarar för att betala gälden. Det finns inget i landslagen som styrker att detta lagrum fanns.²⁹⁰ Formuleringen ”som land och folk väl veterligt är,..” tycks heller inte syfta på något lagstadgat utan mer ett vedertaget bruk. Att det inte finns någon motsvarande formulering i Lucias testamenten understryker det faktum att Lucia var underordnad Henriks målsmanskap. Som husbonde med förvaltaransvaret för både deras enskilda och gemensamma egendom kunde Henrik bestämma hur den egendomen skulle hanteras. Kompanjonskapet var, som tidigare påpekats, inte jämställt.

²⁸⁹ FMU 2908, 2918, 1452 05 08, 1453 03 01 (SDHK 26110, 26218).

²⁹⁰ Giftermålsbalken flock XXIII. ”Dör bonde och finns ej barn efter honom, kommer den till gården, som vill skifta och råda för arvet, svara då hustrun som sitter i boet: Jag är med barn och börd efter min man, då skall egendomen synas och lämnas i oväldiga mäns händer, och dock råde husfrun för sitt underhåll. Då ska hon hava en tid av sex månader,..”. Av denna lagtext framgår det att arvskifte förväntades genomföras strax efter ett dödsfall och när det inte fanns barn hade inte hustrun rätt att sitta kvar i ”boet”.

Finns det då några andra indikationer på att en sådan praxis fanns?

Knut Bidz, vars farfar Henrik Bidz och farbror Kurt Bidz figurerade i Henriks och Lucias brev,²⁹¹ testamenterade inte bara sitt lösöre och sin avlingejord till sin hustru Birgitta Kristiernsdotter. Hon fick allt hans fädernegods att inneha under sin livstid, dessutom allt hans mödernegods i en begränsad tid, på tio år.²⁹² Birgitta uppmanades att använda avkastningen från mödernegodsens till att betala hans skulder och ge själagåvor.

Dessutom fick hon allt hans lösöre och hans panter att lösa in för egen räkning. Och hans släktingar de välborna män som nämns i brevet anmodades att vara Birgitta behjälplig. Knut hänvisade inte till att detta skulle vara förenligt med en rådande praxis fast andemeningen var densamma som i Henriks testamenten.

Det finns likheter i omständigheterna kring utfärdandet av dessa brev. Knut och Birgitta hade varit gifta i knappt nio år när Henrik lät skriva sitt gåvobrev och äktenskapet var liksom Henriks och Lucias barnlöst. Åren som gifta hade uppenbarligen inneburit ett ekonomiskt samarbete då Knut ansåg Birgitta mest lämpad att ordna upp hans affärer. Knut dog kort efter det att brevet skrivits. Birgitta som kom att överleva sin make med trettiofem år gifte aldrig om sig.

Det saknas uppgifter om hur många gods och vilka dessa var som ingick i Knuts fädernegods och som Birgitta skulle få nyttja i sin "livs timma". Då Birgitta fick ett långt liv hann Knuts rätta arvingar, ätten Bidz, dö ut innan arvedelen kunde återgå till släkten.²⁹³

Kvinnliga brevutfärdare

Även kvinnliga brevutfärdare föreskrev att deras kvarlåtenskap skulle fördelas på liknande sätt. I Birgitta Nilsdotters (tre horn) brev från 1461 gav hon sin make i andra giftet, Lars Thomasson (Årbyätten), livstidsrätt till hennes fädernegård Nyby i Håtuna socken i Uppland, om han överlevde henne. Därefter skulle det återgå till hennes rätta arvingar.

Det saknas närmare om Birgitta och hennes äktenskap. Vi vet att hon hade en son, Nils Karlsson, med sin första make. Enligt Birgitta gav sonen sitt samtycke till den testamentariska gåvan, men eftersom han inte ombads att sätta sitt sigill kan han ha varit minderårig.²⁹⁴ Förutom besittningsrätten till sätesgården Nyby skulle Lars ha två års avrad från alla hennes landbo-

²⁹¹ Henrik Bidz (d.ä.) hänger sitt sigill på donationsbrevet från 1442. Kurt Bidz (domprost och senare biskop i Åbo) återkommer i flera av breven som tillfrågad förmyndare och med sitt sigill.

²⁹² FMU 4538, 1494 02 12 (SDHK 33067).

²⁹³ *ÅSF* band I, s. 119-122.

²⁹⁴ SDHK 27737 (1461 02 22). Det är första gången som Nils Karlsson nämns i källorna. *ÅSF* band I, s. 141-142.

gods och likaså från de morgongåvor som hon fått av sin före detta make. Eftersom det fanns barn i livet, sonen Nils, med den förre maken skulle dessa morgongåvor enligt lag räknas som hans modernearv. Följaktligen skulle egentligen avraden tillfalla sonen om Birgitta dog, vilket hon uppenbarligen bortsåg ifrån.

Avraden skulle användas till att ”betala vår gäld och göra bägges vår själarykt”. Birgitta garderar sin gåva med att om någon skulle förhindra de föreskrivna gåvorna skulle maken istället få alla hennes morgongåvor. Dessa skulle då gå från hennes släktled till Lars och hans arvingar för all framtid.

Trots att det saknas information om hur länge Birgitta och Lars varit gifta när brevet skrevs antyder hennes formulering ”vår gäld” att de hade gemensam ekonomi, åtminstone fanns det gemensamma skulder.

Inledningsvis ställdes frågan om det fanns belägg för att makar försökte sörja för varandra på sina respektive släkters bekostnad. Birgittas brev innebär att sonens modernearv skulle komma att bli mindre och att hans tillträde till delar av arvet sköts på framtiden, och det här gjordes till förmån för maken Lars.²⁹⁵ Även om det går att finna troliga orsaker bakom Birgittas agerande mot sin son, som till exempel att han vid denna tidpunkt varit alltför ung för att själv förvalta sitt arv, kvarstår det faktum att hennes brev innebär att maken prioriterades på bekostnad av den egna släkten, det vill säga sonen.

Till skillnad från Henrik Klassons testamenten där han hänvisar till en gällande praxis, ter sig Birgittas skrivning inte lika självklar. Det var uppenbart för henne att gåvan skulle kunna komma att ifrågasättas och därför krävdes en alternativ lösning, det vill säga att maken fick alla morgongåvogods. Det behöver inte innebära att någon sådan praxis som Henrik åberopar inte fanns utan snarare hade det att göra med att Birgitta varit gift tidigare och att hon hade en bröstarvinge.²⁹⁶

Av de gåvobrev i tabell 5.1 som var utfärdade av kvinnor är det svårt att se några mönster utifrån faktorer som längden på äktenskapet eller förekomsten av barn. Äktenskapets längd tycks inte ha varit avgörande för om dessa kvinnor ville ge egendom till sina män.

Katarina Magnusdotter (Bengt Bossons ätt) hade varit gift i minst 24 år när hon testamenterade sin tredjedel av den förvärvade egendomen till sin make. De hade en dotter i livet som förmodligen redan var gift.²⁹⁷ Margareta Siggesson (Håkan Tunasons ätt) hade å andra sidan varit gift i ett år när

²⁹⁵ Det saknas information om Birgittas testamenterade gåva föll ut. Det finns heller inga uppgifter om att godset Nyby tillföll sonen under hans livstid. Nyby återfinns som sätesgård för Birgittas barnbarn Karin Nilsdotter och hennes make. *ÅSF* band I, s. 142. SDHK 38954 (1530 11 01).

²⁹⁶ Sonen tycks ha haft en farbror i livet, Ulf Bengtsson.

²⁹⁷ SDHK 9500 (1369 08 09). Förutom gåvan till maken fick även kyrkliga institutioner och ett flertal namngivna personer arva Katarina. Maken Lidinvar, ärkebiskopen i Uppsala och herr Bengt Filipsson utsågs till testamentsexekutorer. *ÅSF* band I, s. 102.

hon testamenterade ”ett gods som Asby heter liggandes vid Arboga,..” till sin käre husbonde Birger Ulfsson (Ulvåsaätten).²⁹⁸ Varken Katarina eller Margareta hade varit gifta förut. Jutta Valdemarsdotter hade endast varit gift i några månader med make nummer två, Gregers Magnusson (Ekaätten), då hon utfärdade ett gåvobrev till hans förmån.

... [jag] unt och givit har min älsklige husbonde Gregers Magnusson alla mina lösöra om Gud [vill] honom mitt liv längre leva i gull och silver köpe-gods och pantgods bo och boskap...²⁹⁹

I dessa tre brev var det lösöre och avlinge som testamenterades. De utfärdades under åren 1369-1433 och möjligen kan vi här ana en förändring över tid.

Henrik Klassons, Knut Bidzs och Birgitta Nilsdotters brev utfärdades under 1400-talets andra hälft. Likaså utfärdades Magdalena Karlsdotters (Bonde) brev under 1400-talets senare del. Hon utlovade där att maken, Ivar Axelsson (Tott) skulle få en tiondel av hennes arvegods, morgongåva och allt hennes lösöre om hon dog först.³⁰⁰

Magdalena och Ivar gifte sig 1466. Ivar hade varit gift två gånger tidigare men för Magdalena var det första (och det enda) äktenskapet. De hade varit gifta i drygt sex år när Magdalena lät skriva sitt brev. Deras lilla dotter, Margareta, hade dött några månader tidigare och de kom inte att få några andra gemensamma barn.³⁰¹ Ivar hade en vuxen dotter, Beata, från sitt första äktenskap. När Ivar 1475 testamenterade till förmån för sin hustru Magdalena beaktades dottern Beatas moderarv. Med mågen Arvid Trolles samtycke och sina vänners och fränders råd utfäste Ivar att han unnat:

Min käre hustru Magdalena alla mina panter, som mig rätteligen tillhöra, vilka de helst vara kunde, i sin livsdagar, om det Gud så ordnat har [att] hon mitt liv lever längre, i så måtto att när Gud tänkas kalla henne av denna världen, då skall dessa [...] panter, som min käre hustru med mig fångat har, [...] strax till min rätta arva igen...³⁰²

Dessutom ville Ivar att Magdalena skulle få hans lösöre, undantaget ”alle mine bysset och värjor”. Här finner vi ännu en hänvisning till makars gemensamma ekonomiska förhållanden. Panterna, som inte beskrivs närmare, hade makarna tillsammans kommit över. Panterna ägdes av Ivar, ”... mig rätteligen tillhöra”, men han hade inte ingått dessa avtal på egen hand utan

²⁹⁸ SDHK 11311 (1378 09 30).

²⁹⁹ SDHK 21924 (1433 03 28). Juttas gåva föll aldrig ut, då Gregers dog före henne. Jutta levde sina sista år som änka och dog barnlös någon gång under åren 1452-1453.

³⁰⁰ SDHK 29741 (1474 04 04). Magdalena var dotter till kung Karl Knutsson.

³⁰¹ *ÅSF* band I, s. 293.

³⁰² *ATJb* nr 83, s. 160.

tillsammans med sin hustru. Deras kompanjonskap användes som argument för att hävda Magdalenas rätt att nyttja dessa panter under sin livstid och att Ivars släktingar som kunde hävda sin arvsrätt skulle vara tvungna att ge sig till tåls.³⁰³

I flera av breven ges panter och pantgods. Ett pantgods kunde, om panten förföll, övergå till att bli panthavarens egendom. Det var ett av de fem sätt att förvärva jord som lagen erkände.³⁰⁴ Att testamentera pantgods till sin make/maka innebar att han/hon, innan panten förfallit uppbar avkastningen från pantgodset.³⁰⁵ Om den som hade gett panten inte lyckades lösa den hade dennes släktingar ett år på sig att lösa in egendomen. Om varken pantsättaren eller dennes släktingar löste in panten övergick godset till panthavaren, vilken då kunde vara änkan. Men det kan vara svårt att dels uppskatta värdet av panter då det oftast inte preciseras vilka gårdar eller annan egendom som avses. Den jord som Birgitta Haraldsdotter (Ängaätten) sålde 1478 till Arvid Trolle hade hennes första make fått som pant för en skuld drygt fyrtio år tidigare.³⁰⁶ Birgitta Gustavsdotter (Sture) utlovade i sitt brev från 1478 att maken Knut Posse skulle få nyttja hennes sätesgård Björnö under sin livstid, om han överlevde henne. De hade vid tiden för utfärdandet varit gifta i sex år och "ej avlat [...] barn tillsammans oss mellan". Birgitta hade varit gift tidigare med David Bengtsson (Oxenstierna) och hade barn från det äktenskapet.³⁰⁷ Enligt Birgitta hade Knut å sin sida ".. givit mig alla sina lösöra med alla sina köpegods".³⁰⁸ Något brev som bekräftar den uppgiften finns inte bevarat men formuleringen tyder på att det fanns en ömsesidighet.

Som synes är det svårt att ordna in breven i olika grupper utifrån längd på äktenskap, barn i livet, första eller andra äktenskapet o s v. Trots det visar dessa brev att makarna hade ett ekonomiskt åtagande gentemot varandra. Ibland kunde åtagandet ha inverkan på bröstarvingars arvedel.

³⁰³ Ivar Axelsson dog inte i samband med att detta testamente skrevs utan först tolv år senare i oktober 1487. Äktenskapet med Magdalena Karlsdotter varade i 21 år och efter Ivars död levde Magdalena som änka fram till sin egen död 1495. Deras enda kända gemensamma barn, dottern Margareta, dog i tidig ålder före sin far.

³⁰⁴ MEL jordabalken flock I.

³⁰⁵ Säkallad *brukspant*.

³⁰⁶ SDHK 22396, 30366 (1435 07 15, 1478 02 07). Birgittas försäljning till Arvid Trolle beskrivs i kapitel 6.

³⁰⁷ Gillingstam (1952), s. 496.

³⁰⁸ SDHK 30434. Or. perg.UUB: Eka. (1478 08 05). Sigill: Birgittas syster fru Helena Gustavsdotter, moderbroder herr Fader Ulfsson (Sparre av Hjulsta och Ängsö), herr Nils (efternamnet/patronymikon går ej att utläsa) och herr Nils Faderson(det framgår inte huruvida denne Nils Faderson var son till tidigare nämnda Fader Ulfsson). Birgitta och Knut fick ett långt liv tillsammans, sista gången Birgitta uppträder i källorna är 1498 och Knut dog 1500 (*ÅSF* band I, s. 204).

Att betala makens skulder och sörja för hans själs frälsning

I Rosenthals studie av den engelska aristokratin visas det att män ofta utsåg sin hustru till testamentsexekutor.³⁰⁹ Även i det svenska materialet förekommer belägg för att detta ansvar kunde ges till hustrun. I flera av de ovan beskrivna breven har maken särskilt angett att hustrun skulle betala hans skulder och sörja för hans själs frälsning. Knut Bidz angav ju till exempel i sitt testamente att hans hustru skulle använda sig av avkastningen från hans morsarv till att betala hans skulder med.³¹⁰ I brevet uppges inte vem eller vilka Knut hade skuld till, inte heller hur stor skulden var. Om hans hustru Birgitta redan var insatt i hans affärer, var det heller inte nödvändigt att vara mer utförlig. Vi kan förstås inte veta hur insatt Birgitta var, men att Knut gav henne detta uppdrag tyder ändå på att han hade förtroende för hennes förmåga och kunskap. Dessutom bad Knut alla de dugliga män som skulle komma att se brevet att vara Birgitta behjälplig i hennes ärende vilket kan tolkas som att Knut var medveten om svårigheten för kvinnor att agera ekonomiskt på egen hand.

Ett liknande agerande ses även i de testamenten som Henrik Klasson lämnade efter sig. Henrik försökte inte enbart sörja för sin hustru ekonomiskt. Förutom ett flertal poster med fast och lös egendom som Henrik gav sin hustru försökte han också säkra hennes möjligheter att behålla och förvalta egendomen. Henrik bad i varje testamente tre män att "...wara myna husfrvs formyndære ok forswarare, hwar hon them behöfuæ kan epter myn död,...".³¹¹ Likaså skulle testamentsexekutorerna utföra sin uppgift tillsammans med Lucia, "...med hennes råd".

Utifrån de dokument som Lucia och Henrik lämnat efter sig framstår deras relation som ett kompanjonskap där båda var aktiva i ekonomiska ärenden. Att de utfärdade flera testamenten, under denna period, tyder på att det var en viktig fråga och att de var angelägna om att det skulle bli rätt. I de olika dokumenten bestämdes att den som överlevde den andra skulle "behålla den andres fasta arvegods och lösöre, fritt i sin livstid att njuta och bruka till sitt uppehälle...". Först när båda makarna dött skulle deras respektive arvingar få tillgång till arvejorden. Eftersom Lucia kom att få ett långt liv blev väntan lång för släktingarna på båda sidor.³¹²

Även Svarte Åke Jönsson (Svarte Skåning) gav i uppdrag åt hustrun att göra upp hans affärer. Under sommaren 1491 lät Svarte Åke Jönsson utfärda

³⁰⁹ Rosenthal (1984).

³¹⁰ FMU 4538, SDHK 33067 (1494 02 129).

³¹¹ FMU 2918, SDHK 26281 (1453 03 01). De tre männen var biskop Olof i Åbo, Arvid Klasson (Henriks bror) och Kort Bidz (Henriks systerson, domprost i Åbo, senare biskop).

³¹² Lucia förekommer flera gånger i brevmaterialet efter Henriks död bl a i en långdragen tvist om egendom.

ett testamente till förmån för sin hustru i andra giftet, Birgitta Gregersdotter (Lillie). Här ser det ut som om Åke delade sin egendom i fyra delar varav han gav hustrun hälften medan sönerna fick varsin fjärdedel. Sonen Jöns, från Åkes tidigare äktenskap, hade av brevet att döma redan fått ut sitt färdnearv.³¹³ Tre år senare utfärdade Åke ytterligare ett testamente till förmån för Birgitta. Om detta innebar att det tidigare testamentet inte längre var gällande framgår inte. Det bör inte ha påverkat det tidigare testamentet då det handlar om olika sorters egendom i dessa brev. Testamentet från 1494 kom antagligen att bli Åkes sista då han dog inom ett år.³¹⁴ Enligt vedertagen praxis försäkrade Åke att han av fri vilja och vid gott mod unnade och gav sin älskade kära hustru Birgitta Gregersdotter ”om gud viil at hon apther mik liffver” att hon skulle nyttja och behålla all den ränta och uppörd som allt hans gods bör ge under ett år. Den här uppörden skulle Birgitta använda för att betala Åkes skulder och ombesörja för hans själs frälsning. Förutom detta gav han Birgitta en gård ”som årligen ska ränta en halv tunna smör”. Gården skulle utgöra ersättning för en gård som var Birgittas moderne som Åke tidigare hade skiftat bort tillsammans med flera egna gårdar.³¹⁵ Testamentet är utförligt och de olika posternas värde anges.

De två breven tycks ha haft olika syften. Det första, från 1491, syftade till att utöka hustru Birgittas enskilda egendom (om och när hon blev änka). Det andra brevet, som utfärdats strax innan Svarte Åke dog, verkar ha upprättats för att klargöra vad som redan var Birgittas egendom. Hennes bortbytta mödernegods skulle naturligtvis ersättas och inte blandas ihop med makens enskilda egendom. Makarna (Svarte Åke med sin hustrus medgivande) hade lagt ihop spridda gods från sina enskilda egendomar och bytt till sig annan jord. Deras respektive andelar i den tillbytta jorden framgick inte av skiftesbrevet och behövde därför förtydligas.

Det var inte bara världsliga skulder som behövde regleras av den efterlevande parten. Magdalena Karlsdotter (Bonde) ansökte för sin makes Ivar Axelssons (Tott) räkning om absolution fyra år efter hans död. Ivar hade en gång när han varit sjuk lovat att göra en pilgrimsresa om han blev frisk. Den resan hann han inte genomföra innan han dog. Då ville hans änka få en annan uppgift att utföra för hans själs frälsning.³¹⁶

³¹³ “... min käre son axel skal haffue sin färdines deel [...] i same måtto [...] swa mykid som min son Swarte jöns fick oppa sin deel”. Antagligen har det gjorts ett arvskifte efter Åkes första hustru. Se även Munktell (1982) s. 53.

³¹⁴ *ÅSF* band I, s. 265.

³¹⁵ SDHK 29627 (1473 08 15).

³¹⁶ Risberg (red.) (2008), nr 306.

Sammanfattning

I detta kapitel har jag undersökt makars ekonomiska engagemang gentemot varandra. Underlaget är visserligen inte omfattande men det ger ändå exempel på flera olika typer av egendomsöverföring mellan man och hustru. Och sammantaget tycks det som om det äkta ståndet kunde vara ekonomiskt gynnsamt. Makar gav egendom till varandra, och vanligast var det att ge testamentariska gåvor som skulle tillfalla mottagaren efter givarens död. Framför allt var det avlinge, pantgods och lösöre som makar överlät till varandra, det vill säga den egendom som de förvärvat under äktenskapet och som det stod ägaren fritt att ge. Värdet av dessa testamentariska gåvor specificerades inte, hur mycket lösöre och hur många avlingegods och pantgods som givaren skulle komma att inneha vid sin död var inte känt när gåvan utfärdades.

Det förekom även att en tiondel av arvejorden gavs till maka/make. Och att makars respektive arvejord, deras enskilda egendom, som skulle hållas isär inom äktenskapet användes som makars gemensamma.

Det gick också att gynna sin äkta hälft på släktens bekostnad genom att låta den överlevande parten sitta kvar i oskiftat bo, antingen i några år eller under återstoden av livet. Denna praxis var inte riktigt förenlig med vad lagen stadgade. Arv skulle skiftas efter det att den avlidnes skulder betalats. I giftermålsbalken formuleras det så, att en hustru kan få arvskiftet efter maken uppskjutet i sex månader om hon tror att hon är havande, och det tyder på att det regelrätta var att genomföra arvskiftet strax efter det att maken dött. Men vi har sett här att änkan kunde få arvskiftet uppskjutet tills efter det att hon själv gått bort. Hur var det möjligt att med ett testamente kringgå arvslagen på detta sätt?

En förklaring kan vara att makarna sågs av sig själva och sin omgivning som ekonomiska kompanjoner och att det därför ansågs rimligt att änkan skulle få behålla deras gemensamma hushåll intakt i sina livsdagar. Förfarandet var visserligen inte förenligt med vad lagen sa om när arvskifte skulle göras men viktigare var att det var förenligt med att arvejord skulle stanna i släktens ägo. För även om makens släktingar missgynnades, eftersom de var tvungna att vänta (i mer än trettio år) på att få tillgång till sitt rättmatiga arv, så övergick inte mannens arvejord till att bli hustruns egendom. Hon fick nyttja jorden och dess avkastning kom henne till del men det var makens släktingar, de rättmätiga arvingarna som ägde jorden. Detta förutsatte antagligen, liksom var fallet för Lucia Olofsdotter, att äktenskapet varit barnlöst och att den avlidne maken inte hade varit gift tidigare.

Jag menar att vi bör ses dessa olika gåvor och egendomsöverföringar mellan makar som ett tecken på kompanjonskap. Att makar gynnade varandra framför släkten, vilket ibland även kunde innebära bröstarvingar från tidigare äktenskap, betyder att de hade ett ekonomiskt åtagande till varandra och deras gemensamma hushåll. Och när hustrun utnämndes som exekutor är det

rimligt att anta att hon varit delaktiga i, eller i alla fall hade kunskap om, förvaltandet av det gemensamma hushållet och därför ansågs lämplig. Samtidigt framträder i exemplen ovan också kvinnors underordning gentemot män på ett strukturellt plan. För även om det var hustrun som var den mest lämpade att administrera arvet, betala utestående skulder och avsluta affärer förväntades hon inte kunna göra det på egen hand. Den hustru som skulle administrera sin makes arv behövde ha hjälpsamma män till sitt förfogande.

6. Kompanjonskap och hushållsekonomi hos medlemmar av släkten Tott

Detta kapitel syftar till att fördjupa den bild av kompanjonskap mellan makar som skisserades i föregående kapitel. Ett huvudtema är gifta kvinnors osynlighet i källmaterialet och hur den kan förstås mot bakgrund av synen på det gifta paret som en ekonomisk enhet under mannens målsmanskap. Jag visar också hur det i vissa fall kan vara möjligt att, trots knappheten på information, beskriva delar av ett ekonomiskt kompanjonskap utifrån olika typer av källmaterial.

Kapitlet är upplagt på följande sätt. Först ges en översiktlig bild av anledningarna till att upplysningar om hustrurs närvaro i ekonomiska transaktioner och i ekonomiskt kompanjonskap vanligtvis är så knapphändiga. I det därpå följande avsnittet redogör jag för makarna Beata Ivarsdotters (Tott) och Arvid Trolles omfattande köp av gods och gårdar. Här används särskilt salubrev som underlag för diskussionen om ekonomiskt kompanjonskap. Därefter beskrivs det ekonomiska kompanjonskapet i Ingeborg Filipsdotters (Tott) och Gustav Karlssons (Gumsehuvud) äktenskap. Här uppmärksammas särskilt betydelsen av Ingeborgs närvaro vid häradsstinget för att förhindra att makarnas ömsesidiga gåvobrev ifrågasattes. Kapitlet avslutas med en diskussion av de ekonomiska fördelar som ett omgifte kunde innebära för en ung änka.

Skymd av äkta maken

Mannens roll som hushållsföreståndare och sin hustrus målsman kan göra det svårt att finna belägg för kompanjonskap. Eftersom mannen hade huvudansvaret för gifta pars gemensamma egendom och dessutom förvaltade sin och sin hustrus arvejord är det som regel han som uppträder med sitt namn och sigill i källmaterialet, ofta med en hänvisning till att hans hustru gett sitt samtycke. När det gäller avlingegods var det tydligen inte nödvändigt att både man och hustru omnämndes som ägare i fastebrev även om det var deras gemensamma egendom.³¹⁷

Den äldre forskningen har till viss del också medverkat till att dölja tecken på kompanjonskap. När medeltidshistoriker och genealoger under 1900-

³¹⁷ ATJb, utgiven i tryck av J.Almqvist (1938), bil. 132 och 133.

talets första hälft studerade frälset sattes männen i centrum. Mäns ekonomiska och politiska nätverk kartlades. Kvinnor uppmärksammades i denna historieskrivning främst som länkar mellan män och genom de ekonomiska resurser som kvinnan eventuellt förde med sig till äktenskapet.

Dessa forskare uppmärksammade sällan hustrurs förekomst i källmaterialet. De undervärderade betydelsen av kvinnors närvaro och det gjorde de utan någon diskussion eller problematiserande. Historikerna och genealogerna såg antagligen den patriarkala samhällsordningen som ett fundament för det medeltida samhället. De kunde inte se, eller var inte intresserade av att se, att det ändå fanns visst utrymme för gifta kvinnor att delta i ekonomiska transaktioner tillsammans med sina män.

Den äldre forskningen ligger till grund för den forskning som bedrivs idag och den har använts vid den digitalisering av källmaterialet som alltjämt pågår vid diplomatarieredaktionen på RA. De korta sammanfattningarna av urkunders innehåll som finns att läsa i *Huvudkartoteket* har ofta en äldre förlaga. I de sammanfattningar, register, som skrevs under sent 1800-tal och 1900-talets första hälft är det inte ovanligt att en gift man omnämns utan sin hustru även om hon framträder i själva urkunden. Vid sökningar efter en namngiven kvinna i det digitaliserade *Huvudkartoteket* är det därför troligt att det antal sökträffar som redovisas inte alltid överensstämmer med denna persons verkliga förekomst i själva brevmaterialet. *Huvudkartoteket* gör det medeltida brevmaterialet tillgängligt och möjligheten att söka efter brev utifrån olika sorters kriterier underlättar arbetet mycket. Men man måste också vara medveten om de begränsningar som finns inbyggda i systemet. Digitaliseringen har till del gjorts utifrån ofullständiga korta sammanfattningar av brevmaterialet som tillkommit under förra seklet. Av dessa korta sammanfattningar framgår oftast var brevet utfärdats, vilken typ av ärende som det handlar om och vilka personer som uppträder i dokumentet med sitt namn. Eftersom hustrur enligt tidens sed kunde omnämnas som en mans ”älskade husfru” och inte vid namn har deras medverkan många gånger inte uppmärksammats.

En sökning på namnet Beata Ivarsdotter ger två träffar i *Huvudkartoteket*, det är två brev rörande försäljning av gårdar till Beata och hennes make Arvid Trolle.³¹⁸ Men det går att finna fler brev där Beata omnämns. När hennes far, 1475, upprättade ett testamente till förmån för sin andra hustru Magdalena Karlsdotter (Bonde)³¹⁹ överlät han alla sina pantgods till sin hustru i hennes livstid med förbehållet att hans dotter Beata skulle få det som var hennes möderne och även fortsättningsvis inneha Hishults län som Ivar tidigare överlätit till sin måg Arvid Trolle och sin dotter Beata. I den korta sammanfattningen av urkundens innehåll som ges i SDHK står det att Arvid hade fått Hishults län, inte att makarna fått det tillsammans.

³¹⁸ SDHK 30607 och 30683 (1479 11 02 och 1480 02 26).

³¹⁹ SDHK 29963 (1475 07 08). Ivar dog först drygt tolv år senare.

Arvid Trolles jordebok som upprättades vid slutet av 1400-talet, efter Beatas död, finns bevarad och även utgiven i tryck. Från jordeboken och de brev som kan kopplas till köp, byten och försäljningar av gårdar och andra egendomar framträder en bild av att båda makarna var delaktiga i utökandet av godsinnehavet.³²⁰

Arvid och Beata, två kompanjoner som köpte egendom tillsammans

Arvid Trolle och Beata Ivarsdotter gifte sig alltså 1466. Morgongåvbrevet finns inte bevarat men i Arvid Trolles jordebok nämns att gården Fällnäs med underlydande gårdar var Beatas morgongåva.³²¹ Beata förde med sig tillgångar till detta äktenskap, bland annat sitt framtida fädernearv.³²² Beata och Arvid hade båda varit gifta tidigare och de hade varsin minderårig son från sina föregående äktenskap.³²³ Tillsammans fick de under sitt drygt tjugo år långa äktenskap nio barn - sex döttrar och tre söner.³²⁴ Fyra av döttrarna dog i tidig ålder. I december 1487 avled Beata och ett drygt halvår senare gifte Arvid om sig med Brita Turesdotter (Bielke). Det blev hans tredje och sista äktenskap.³²⁵

Paul Sjögren beskriver i sin bok om släktens Trolles historia hur huvudmännen inom släkten Birger Trolle den äldre och Birger Trolle den yngre, Arvid Trolle och Erik Trolle utökade sina egna och släktens godsinnehav genom föredelaktiga giftermål. Dessutom beskriver Sjögren Arvid Trolles omfattande ”affärsverksamhet” där han genom köp och byten förvärvade ett stort antal gods.³²⁶ Den här affärsverksamheten var inte enbart inriktad på att utöka godsinnehavet utan också på att göra mer kortsiktiga ekonomiska vinster.

³²⁰ ATJb. (1938). I denna utgåva återges även brev, i utgåvan kallas dessa för bilagor, som kan knytas till uppgifterna i själva jordeboken.

³²¹ ATJb, s. 13 not 1 och s. 88. Parets dotter Anna och hennes man Nils Bosson (Grip) fick sedermera Fällnäs (se även Petersson (1973), s. 379-380). Fällnäs hade varit pant för morgongåva och sedan morgongåva. Arvids mor, Kristina Knutsdotter (Aspenäsätten) hade ärvt Fällnäs vid mitten av 1450-talet. Sjögren (1944), s. 51-52. SDHK 39381, 1453 03 09. Arvid använde Fällnäs som morgongåva två gånger och vid det andra giftet var Fällnäs egentligen hans barns moderne. Se jordeboken och redogörelsen till sonen Erik.

³²² Sjögren (1944), s. 126.

³²³ ÅSF band I s. 293 och Sjögren (1944), s. 128 fotnot 3. Deras respektive söner, Erik och Peder, var endast några år gamla. Arvid hade fått två söner i sitt första äktenskap, sonen Johan dog ung men det är oklart om han dött innan hans far gift om sig.

³²⁴ Sjögren (1944), s. 341.

³²⁵ Arvid Trolle dog i februari 1505, han var vid sin död troligen i 65-årsåldern. Se Sjögren (1944) s. 119.

³²⁶ Sjögren (1944), s. 134 ff.

I många fall ha godsens givetvis endast tjänat som omsättningsobjekt. De ha genom köp eller byte förvärvats på förmånliga villkor för att kanske efter en kort tid åter avyttras med god förtjänst.³²⁷

Sjögren beskriver Arvids affärsverksamhet som ett enmansföretag. Men Arvid handlade inte ensam. Under i stort sett hela sitt vuxna liv hade Arvid en hustru vid sin sida och i två decennier var det Beata Ivarsdotter som var hans hustru.

Hade Beata någonting att göra med den här affärsverksamheten? Är det möjligt att se några tecken på kompanjonskap? Ja, enligt min mening går det att finna stöd för ett kompanjonskap mellan Arvid och Beata, eller rättare sagt att de sågs av andra som kompanjoner. Dessutom verkar det som om detta var något som växte fram under deras äktenskap. Beatas roll tycks ha förändrats över tid och det var först efter det att makarna varit gifta i mer än tio år som de började figurera som ett par, en enhet, åtminstone i de bevarade breven.

Första gången makarna omnämndes tillsammans i ett bevarat dokument var 1475 då Beatas far upprättade ett testamente.³²⁸ Sedan dröjde det några år tills Beata började uppträda med sin make i ekonomiska affärer.³²⁹ Från sommaren 1479 och fram till och med 1486 förekommer Beata i tjugo brev tillsammans med sin make.³³⁰ Femton av dessa brev är utfärdade av olika personer som uppger att de sålt egendom till Arvid Trolle och hans kära maka Beata Ivarsdotter.

De återstående fem breven behandlar också egendomsöverlåtelser men dessa är inte salubrev utan fastebrev, där en tidigare försäljning fastställs, och överlåtelser där egendom ges eller där utfärdaren avsäger sig sitt anspråk på egendom till förmån för makarna.³³¹

Från parets första år som gifta finns det inga salubrev bevarade. Det var först en tid efter det att Arvids far Birger Trolle d. y. dött som Arvid tycks ha blivit aktiv som köpare. Birger Trolle d. y. antas ha dött någon gång under 1471 och det tidigaste daterade salubrevet som anger Arvid som köpare är från sommaren 1473.³³² I nitton salubrev från sommaren 1473 fram till februari 1479 anges enbart Arvid som köpare och det var först därefter, då Arvid och Beata hade varit gifta i tretton år, som makarna började nämnas tillsammans.

³²⁷ Sjögren (1944), s. 142.

³²⁸ ATJb nr 83 s. 160. SDHK 29963 (1475 07 08).

³²⁹ ATJb nr 113 s. 187. SDHK 30347 (1478 utan angiven dag). Arvid och Beata fick tillstånd av biskopen i Linköping att själva utse skriftfäder, dvs biktfäder. Detta var alltså inte ett ekonomiskt ärende.

³³⁰ ATJb (nr 83) nr 122, 124, 125, 129, 132, 135, 137, 138, 140, 146, 147, 148, 149, 152, 158, 159, 162 (Ivar beseglar), 163, 164 och 167.

³³¹ ATJb nr 140, 149, 159, 163, 167.

³³² Sjögren (1944), s. 341. ATJb nr 70 (1473 07 05).

Vad låg bakom denna förändring? Kan Beatas uppdykande vid sin makes sida förklaras av slumpvis bevarade brev eller av att hennes medverkan krävdes? Var den sålda egendomen arvejord som Beata, genom släktskap med säljaren, hade bördsrätt till? I så fall borde det framgå av salubreven. I tabell 6.1 ges en översikt av salubreven. Information om egendomstyp, dvs. arve- eller avlingejord, och eventuellt släktskapsband i den mån det framgår av breven finns i kolumnen till höger.

Tabell 6.1. Översikt av salubrev, där Arvid Trolle ensam eller Arvid Trolle och Beata Ivarsdotter (Tott) tillsammans var köpare.

Datum	Säljare	Köpare	Kommentar
1473 07 05	Karin Sigvidsdotter/Måns Nilsson	Arvid	ej släkt
1473 08 03	Måns Gren	Arvid	återköpsrätt, ej släkt
1473 09 14	Karl Mikaelsson	Arvid	arvejord, ej släkt
1473 12 06	Niklas och Gerthorn Gummasöner	Arvid	arvejord, ej släkt
1474 01 07	Habord Pedersson m. fl.	Arvid	arvejord, ej släkt
1474 03 25	Märta Elovsdotter	Arvid	återköpsrätt, ej släkt*
1475 03 19	Sven Laurensen	Arvid	arvejord, ej släkt
1476 07 01	Sven Gromesson	Arvid	avlinge, ej släkt
1476 11 28	Björn Håkansson	Arvid	arvejord, ej släkt
1476 12 08	Karl Bengtsson	Arvid	ej släkt
1476 12 19	Joan Andersson	Arvid	avlinge, ej släkt
1477 02 03	Torkel Jonsson	Arvid	arvejord, ej släkt
1477 12 27	Anders Håkansson	Arvid	arvejord, ej släkt
1478 01 13	Erland Pedersson	Arvid	återköpsrätt, ej släkt
1478 03 14	Birgitta Haraldsdotter	Arvid	visst släktskap**
1478 09 22	Anders Bertilsson	Arvid	arvegods, ej släkt
1478 11 28	Bengt Gisezon	Arvid	ej släkt
1479 02 15	Kristina Siggesdotter	Arvid	ej släkt
1479 07 25	Lucia Henriksdotter	Arvid, Beata	morgongåva, ej släkt
1479 10 14	Sven Laurensen	Arvid	arvejord, ej släkt

Datum	Säljare	Köpare	Kommentar
1479 11 02	Bengt Haraldsson	Arvid, Beata	arvejord, återköpsrätt, ej släkt
1479 11 02	Måns Länk/Henrik Matsson	Arvid, Beata	ej släkt
1479 11 30	Jöns Eriksson	Arvid	ej släkt
1480 02 25	Ivar Gren	Arvid	återköpsrätt, ej släkt
1480 02 26	Tore Olofsson	Arvid, Beata	arvejord, ej släkt
1480 12 13	Per Brahe	Arvid, Beata	arvejord, ej släkt
1481 02 09	Nils Magnusson m. fl.	Arvid, Beata	ej släkt
1481 07 10	Sven i Gravanäs	Arvid, Beata	ej släkt
1481 07 25	Sven Olsson	Arvid, Beata	arvejord, ej släkt
1483 05 19	Botil Gjordsdotter	Arvid	återköpsrätt, ej släkt
1483 07 26	Arvingar till Ulf Torstensson	Arvid, Beata	ej släkt
1483 07 26	Elin Assarsdotter	Arvid, Beata	arvejord, ej släkt
1483 08 16	Johanna Bengtsdotter	Arvid, Beata	morgongåva, ej släkt
1484 01 23	Jakob Petersen	Arvid, Beata	arvejord, ej släkt
1484 02 16	Ingrid Boltz	Arvid, Beata	arvejord, ej släkt
1485 03 13	Mats Åkesson Hals	Arvid, Beata	arvejord, ej släkt
1486 03 08	Mats Pedersson	Arvid, Beata	arvejord, ej släkt
1486 03 29	Johanna Bengtsdotter	Arvid, Beata	ej släkt

Anm. * 1486 03 26 bekräftas denna försäljning av Märta. ** Birgitta Haraldsdotter var syster till Arvids svåger Laurens Haraldsson.

Källa: ATJb och SDHK. SDHK 30615 (1479 12 13) och 30622 (1484 01 23) finns inte i jordeboken.

Försäljningarna var av skiftande slag och av skiftande värde, från flera gårdar till enstaka ödegårdar, en kvarnström eller ängsmark utan bebyggelse. Det var både arvejord och avlingejord som såldes. Av tabellen framgår det att dessa försäljningar inte gjordes inom släktkretsen. Det finns ett undantag, närmare bestämt när Birgitta Haraldsdotter (Ängaätten) sålde jord i Stratomta och Bölingstomta (i Bankekindes härad i Östergötland).³³³ Birgittas bror, Laurens Haraldsson (Ängaätten) var gift med Arvids äldre syster, Katarina Birgersdotter (Trolle). Giftermål utgjorde inte någon grund för bördsrätt. Följdriktigt hänvisas det inte i salubrevet till att det fanns en koppling mellan Birgitta och Arvid genom äktenskapet mellan deras bror respektive syster. Brodern Laurens Haraldsson var Birgittas närmaste arvinge. Han gav sitt samtycke till affären och lät hänga sitt sigill jämte Birgittas.

Jag har inte funnit några belägg för släktskap mellan säljare och köpare i de andra transaktionerna. Om Beata hade varit släkt på fädernet eller mödernet med någon av säljarna och på grund av detta haft rätt att köpa arvejord hade det kunnat förklara att båda makarna angavs som köpare. Beata för att hon hade bördsrätt till egendomen och hennes make för att han var hennes målsman. Men nu var det inte så. Beatas förekomst kan inte förklaras av rättsliga formaliteter eftersom det inte fanns några släktskapsband. I stället förefaller det troligt att Beatas uppdykande i salubreven kom sig av att hennes roll i hushållet förändrats. Det finns inga uppgifter om Beatas ålder men eftersom hon uppges ha gift sig med sin första make 1458 var hon åtminstone trettiofem år fyllda, kanske äldre, när hon började förekomma i breven tillsammans med Arvid.³³⁴ Även om Beatas ålder inte går att fastställa förefaller det enligt min mening troligt att hennes förekomst i breven beror på att hon nått en ålder då hon inte längre var begränsad av graviditeter och förlossningar. Efter den barnafödande perioden kunde hon följa med sin make på resor, delta vid gästbud och andra sammankomster där ekonomiska transaktioner diskuterades. Jag menar alltså att det är troligt att Beata var på plats när Tore Olofsson och Arvid träffades i Växjö och diskuterade köpet av Tores fädernegård. Beatas närvaro var anledningen till att Tore lät skriva att han sålt och upplåtit sin gård till "ärlig och välboren man Arvid Trolle i Bergkvara och hans kära hustru fru Beata Ivars dotter".³³⁵

De gods, gårdar, jordlotter och kvarnar som köptes under makarnas äktenskap var deras gemensamma avlinge (där en tredjedel tillkom hustrun och två tredjedelar maken). Huruvida Arvid stod ensam eller båda makarna tillsammans stod som köpare påverkade inte fördelningen av egendom mellan makarna.³³⁶

³³³ SDHK 30366 (1478 02 07). ATJb daterar till detta brev till 1478 03 14.

³³⁴ ÄSF band I, s. 293.

³³⁵ ATJb nr 129, s. 201, SDHK 30683 (1480 02 26).

³³⁶ MEL giftermålsbalken, flock XIX. "Om egendom som bonde köper, eller husfru, huru den ska skiftas."

Arvid Trolle som företrädare för sig själv och sin hustru

Arvid hade som husbonde ansvaret för makarnas enskilda och gemensamma egendom. De köp han gjorde i eget namn kom hans hustru till del eftersom han var hennes målsman och husbonde. Äkta makar utgjorde en enhet, även när enbart mannen syns i källorna representerade han sig själv och sin maka. Några av transaktionerna i tabellen ovan kan knytas till ytterligare brev och då tydliggörs detta.

Den 25 juli 1479 sålde änkan Lucia Henriksdotter gården Vik i Jönåkers härad i Södermanland. Gården var Lucias morgongåvogods och hon sålde den till Arvid och hans kära hustru Beata.³³⁷ Året därpå dök denna affär upp som ett ärende hos lagmannen i Södermanland. Lucia ville att köpet skulle gå tillbaka och hänvisade till att hon inte fått hela den överenskomna köpesumman. I den lagmansdom som utfärdades vid detta tillfälle nämns inte att Beata Ivarsdotter skulle ha varit en av köparna. Hon finns inte ens nämnd bland de personer som närvarade vid detta lagmansting.³³⁸ Ytterligare ett år senare kom Lucias son till tinget och visade ett brev, utfärdat flera år tidigare, där Lucia lovat sonen att han skulle få gården Vik och andra gods efter hennes död. Tinget dömde till Lucias (och hennes sons) fördel och att Arvid skulle få tillbaka de pengar han hade betalat.³³⁹

Att inte Beata omnämns som en av köparna i lagmansdomen förklaras av att hon företräddes av maken. Det behövde inte förtydligas att Lucia sålt till Arvid och Beata och inte heller att köpeskillingen skulle betalas tillbaka till dem båda. Gården Vik hade, om Arvid och Beata fått behålla den, ingått i deras gemensamma egendom, deras avlinge. Att en gift man inte stod som enskild ägare till avlingegods inköpt under äktenskapet var antagligen inte något som behövde förklaras eller förtydligas.

Väpnaren Per Brahe sålde i december 1480 en gård i Östkindis härad till Arvid och Beata. I salubrevet upprepas det fyra gånger att gården sålts till Arvid och "hans kära hustru Beata". Tre dagar senare utfärdades ett fastebrev på samma gård. Det var häradshövdingen i Östkindis härad som utfärdade detta brev. Av fastebrevet framgår att Per Brahe kommit till tinget med sitt brev och att han bett häradshövdingen att hänga sitt sigill på det. I fastebrevet anges Arvid och hans arvingar som ägare till gården.³⁴⁰

En förklaring till att Beata inte omnämns i fastebrevet kan vara att hon inte fanns på plats när det utfärdades. Det är inte sannolikt att hon följt med sin man till Häradshammar i Östkindis härad där Arvid i egenskap av lagman i Östergötland höll ting i klockarens stuga, med häradshövding, nämndemän och allmoge. Det tidigare brevet var utfärdat på Nyköping där Arvid var

³³⁷ ATJb nr 122, s. 193 f. SDHK 30571 (1479 07 25).

³³⁸ ATJb nr 131, s. 203 f. SDHK 30810 (1480 10 18).

³³⁹ ATJb nr 142, s. 214. SDHK 30988 (1481 11 13).

³⁴⁰ ATJb nr 132 och 133, SDHK 30821 och 30824 (1480 12 13 och 1480 12 16).

hövitsman och höll Nyköpings hus.³⁴¹ Att Beata vistades med sin make på Nyköpings hus och kanske till och med var närvarande när försäljningen diskuterades är sannolikt en förklaring till att hon omnämns flera gånger i det brevet.

Men det som är intressant är att de ärliga och hederliga män som hängde sina sigill under dessa brev uppenbarligen inte ansåg att det gjorde någon skillnad om man och hustru uppträdde gemensamt som ägare eller om endast mannen uppgavs vara ägare.

Det finns två sätt att se på detta. Antingen ignorerade männen på tinget Beatas giftorätt och struntade i hennes medverkan i det tidigare brevet, eller så hade det inte någon betydelse om hon nämndes i fastebrevet eller inte. Det gifta paret sågs som en enhet och den egendom som förvärvades under äktenskap var makarnas gemensamma egendom.

Det kunde tydligen också fungera på omvänt sätt som när Sten Sture avsåg sig sitt anspråk på gods till förmån för Arvid och Beata. Godsen var uppenbarligen en del av Arvids fädernearv. Hans far Birger hade köpt godsen 1441 och efter Birgers död kom godsen i Arvids ägo. De tillhörde alltså Arvids enskilda egendom och ändå lovade Sten Sture sin ”käre frände, ärlig och välboren man Arvid Trolle, och hans kära hustru fru Beata” att han aldrig skulle göra anspråk på dessa gods.³⁴² Det tycks som om Sten Sture såg Arvid och Beata som kompanjoner och att spörsmål rörande Arvids arvejord även berörde hans hustru.

Märta Elovsdotters försäljning av flera gårdar 1474 är ytterligare ett exempel. I salubrevet står Arvid som köpare. När sedan Märta, tolv år senare, vid tinget bekräftar sin försäljning anges båda makarna som köpare.³⁴³

Jag Märta Elovsdotter i Hageby, Peder Anderssons efterleverska, kungör och med detta mitt öppna brev gör veterligt att för några år förleden sålde jag välboren man Arvid Trolle i Bergkvara och hans kära hustru, fru Beata Ivarsdotter min gård i Mörhult...³⁴⁴

Om Arvid hade dött före Beata hade troligen deras kompanjonskap synliggjorts då Arvids kvarlåtenskap skulle ha fördelats mellan arvingarna. Nu var det Beata som dog och efterlämnade Arvid och deras gemensamma barn. Det finns inget testamente eller gåvobrev från Beata bevarat. Hennes egendom kom antagligen genom Arvids försorg att fördelas mellan honom och barnen. I jordeboken som skrevs efter Beatas död framgår det att Arvid hade egendom som han kommit i förfogande över tillsammans med Beata eller som tillkommit honom genom Beata. Men det framkommer inte om Beatas

³⁴¹ ATJb s. 14.

³⁴² ATJb nr 149, s. 220, SDHK 31369 (1483 11 26).

³⁴³ ATJb nr 76, s. 153, och nr 163, s. 235, SDHK 29738 och 31732 (1474 03 25 och 1486 03 26).

³⁴⁴ ATJb nr 163, s. 235, SDHK 31732 (1486 03 26).

son från hennes tidigare äktenskap eller något av deras gemensamma barn blivit kompenserade med något annat. Det kan mycket väl vara så att Arvid behöll de gårdar som passade in i hans övriga godsinnehav och genom ett skifte gav Beatas arvingar andra gårdar av samma värde.

För Beata innebar hennes omgifte att hon fick en man som förde hennes och hennes son Peders talan i en tvist om första makens kvarlåtenskap.³⁴⁵ Dessutom betydde äktenskapet att hon genom eller tillsammans med sin make utökade sitt eget och deras gemensamma innehav av avlingegods.

Ingeborg Filipdotter och hennes äktenskap

Ingeborg Filipdotter Tott och hennes andra giftermål beskrevs i inledningen till denna avhandling. Frågan ställdes då om det giftermålet, mellan änkan Ingeborg och Erik Trolle, var något som Ingeborg själv valde att ingå eller om det var hennes farbror som krävde det av henne. Den frågan går inte att besvara utifrån källmaterialet. Dessutom behöver det inte ha varit antingen det ena eller det andra. Farbroderns eventuella vilja att befästa sin och släktens relation till släkten Trolle behöver inte innebära att Ingeborg själv inte var positiv till att gifta sig. Vad Ingeborg i själva verket kände inför detta äktenskap får vi aldrig veta. Däremot är det fullt möjligt att kartlägga delar av hennes ekonomiska och sociala situation som änka och utifrån det se om Ingeborg kanske hade något att vinna, ekonomiskt och/eller socialt, på att ingå ytterligare ett äktenskap.

Ingeborgs första make, Gustav Karlsson (Gumsehuvud), avled i juli 1486. Som tidigare nämnts var Ingeborg uppskattningsvis drygt tjugofem år gammal när hon blev änka. Äktenskapet som var barnlöst hade varat i tolv år.³⁴⁶

Ingeborgs morgongåva var sätesgården Ekholmen med underlydande gårdar i Veckholms socken i Trögds härad i Uppland.³⁴⁷ Förutom sin morgongåva ägde Ingeborg gården Lagnö, även den med underlydande gårdar, i Selebo härad i Södermanland.³⁴⁸ Ingeborg hade fler gods än dessa två men det går inte att med säkerhet säga hur omfattande hennes enskilda egendom

³⁴⁵ Sjögren (1944), s. 128 not 3.

³⁴⁶ *ÅSF* band I, s. 293-294. Det finns inga uppgifter om hur gammal Ingeborg var när hon ingick sitt första äktenskap. Hennes föräldrar gifte sig någon gång mellan 1455 03 17 och 1456 07 23 och Ingeborg föddes eventuellt som nummer tre i syskonskaran vilket gör det troligt att hon var mellan 13 och 18 år då hon gifte sig med Gustav.

³⁴⁷ SDHK 29834 (1474 09 27). Ekholmen var Gustavs sätesgård och ett arv efter hans tidigare hustru Birgitta Stensdotter. SDHK 29473 (1472 09 05).

³⁴⁸ Lagnö hade kommit i Ingeborgs ägo efter hennes farbror Eriks död. Se SDHK 29672 (1473 11 12) och Sjögren (1944), s. 254-255.

var.³⁴⁹ Ekholmen och Lagnö var av allt att döma de mest betydelsefulla gårdarna av dem hon ägde.

Gustav som varit gift tre gånger hade inga barn i livet när han dog. Den arvejord han lämnade efter sig gick till den släkting som stod närmast till arvet vilket var hans systerdotter Magdalena Karlsdotter (Bonde). Hon var sedan tjugo år tillbaka gift med Ingeborgs farbror Ivar Axelsson.³⁵⁰ Det reserverande arvet, hans innehav av lösöre och avlinge i jord och gods, hade Gustav testamenterat till Ingeborg. Makarna hade efter några år som gifta utfärdat varsitt gåvobrev där de vid sin död överlät allt sitt lösöre och allt sitt avlinge till den andre, förbehållet att de inte hade några barn tillsammans. Gustavs brev finns bevarat men inte det som Ingeborg lät skriva. Att gåvan var ömsesidig framgår emellertid av Gustavs brev där han hänvisar till att Ingeborg å sin sida lovat att ge honom sitt lösöre och sitt avlingegods om han skulle komma att överleva henne.³⁵¹

Det var uppenbarligen viktigt att makarna var överens om att deras lösöre och avlinge skulle tillkomma den som kom att överleva den andre. 1486, sex år efter det att makarna utfärdat varsitt gåvobrev till förmån för varandra, besökte Ingeborg häradstinget i Trögds härad. Häradshövdingen Peder Olovsson utfärdade ett brev där Ingeborgs gåva till maken fastfors.

...kom ärlig och välbördig kvinna fru Ingeborg Filipsdotter herr Gustav Karlssons hustru och berättade för nämnda mig och samtliga häradsmän som uppå Trögbo häradsting då var, att hon för några år sedan med sin fria och goda vilja och med sina närmsta arvingars vänners och fränders råd och samtycke har givit sin käre herre och husbonde, förut nämnda Gustav Karlsson alla sina lösöre köpegods och avlinge penningar i vad namn det helst vara, och varhelst de ligger här i Sverige, ...³⁵²

Vidare hänvisas till ”de brev de [makarna] varandra givit har” och så bad fru Ingeborg häradshövdingen och nämnden att ge fasta på hennes gåva. Hennes make herr Gustav kunde inte själv komma till tinget, det antyds att han var sjuk. Istället hade han sänt tre män med en fullmakt. Två månader senare avled Gustav.

Hur ska då Ingeborgs besök på tinget under sin makes sjukdom tolkas? Varför var det viktigt att hennes gåva till sin äldre och sjuke make fastslogs vid tinget? Risken att Gustav skulle komma att dö före sin unga hustru måste ha varit uppenbar för de inblandade. En trolig förklaring är att häradshövdingens fastebrev visade på ömsesidigheten i makarnas gåvor till varandra.

³⁴⁹ Efter Gustav hade Ingeborg gårdar i Västergötland som hon skiftade mot gårdar i Uppland, SDHK 31825 (1486 11 15). Efter sin far hade hon gods i Danmark och ytterligare gårdar i Södermanland, SDHK 29672 (1473 11 12), efter sin farbror Erik, se ovan.

³⁵⁰ *ÄSF* band I, s. 63-64. I sitt andra äktenskap fick Gustav flera barn men dessa dog efter sin mor och före sin far.

³⁵¹ SDHK 30556 (1479 06 19).

³⁵² SDHK 31755 (1486 05 08). Siggesson (1932), s. 431-432.

Gustavs tidigare brev där han gav sin ”älskelige hustru Ingeborg” allt sitt lösöre och allt sitt avlinge skulle inte kunna ifrågasättas då det fanns ett motsvarande dokument där Ingeborg lovat ge allt sitt lösöre och sitt avlinge till Gustav.

Eftersom Ingeborgs första brev inte finns bevarat vet vi inte med säkerhet vilka som sigillerade och gav sitt samtycke. Att hennes brev inte finns bevarat är inte så konstigt eftersom hennes gåva aldrig föll ut. Gustavs gåvobrev finns bevarat och om makarna utfärdade gåvobreven samtidigt kanske de som sigillerade Gustavs brev även satte sina sigill på Ingeborgs brev. Gustav uppgav att sigillanternas var hans käre svåger herr Ivar Axelsson (Ingeborgs farbror) med sin hustru fru Magdalena Karlsdotter ”som är min nästa arvinge” och hans kusin Gregers Mattsson (Lillie).³⁵³ Det är troligt att åtminstone Ingeborgs farbror Ivar även satte sitt sigill på Ingeborgs brev eftersom han var representant för hennes fädernesläkt.

Kanske var makarna oroliga för att Gustavs gåva till Ingeborg skulle komma att bestridas av hans arvinge Magdalena och hennes man Ivar.³⁵⁴ Ingeborgs besök vid tinget gjorde både hennes och Gustavs gåva offentlig och svårare att ifrågasätta i efterhand. Framför allt visar Ingeborgs besök på häradsstinget att det var viktigt för Gustav att hans avlinge skulle gå till hans unga hustru och inte till den släkting som stod närmast i arv. Gustav och Ingeborg hade uppenbarligen ekonomiska förpliktelser gentemot varandra.

Ingeborgs situation som änka och fördelarna med ett andra giftermål

Hur var det för Ingeborg när hon blev änka den 26 juli 1486? Ingeborg ägde gods både i Danmark och i Sverige. Hennes morgongåvogods och tillika sätesgård var Ekholmen i Uppland. Ingeborg var en förmögen kvinna vid uppskattningsvis tjugofem års ålder. Hur såg då hennes nätverk ut, vilka släktingar och andra bundsförvanter fanns i hennes närhet? Ingeborgs far och syskon var sedan länge döda. Men hennes mor Ermegard Eggersdotter (Frille) fanns i livet. Ermegard var omgift med Bengt Bille och var bosatt i Danmark. Bengt Bille var Ingeborgs fosterfar och hon hade några halvsyskon i Danmark. Hennes farbror Ivar som var gift med Magdalena Karlsdotter var i livet.³⁵⁵ Men Ivar var antagligen inte så behjälplig när Gustavs kvarlåtenskap skulle hanteras då han hade egna intressen däri eftersom hans hustru var den närmaste arvingen. Dessutom befann han sig i Danmark efter det att

³⁵³ Gregers Mattsson (Lillie av Gregers Mattssons ätt) se Gillingstam (1952), s. 96. *ÄSF* band I, s. 14.

³⁵⁴ Efter Gustavs död kom Magdalena att ifrågasätta om Ingeborg verkligen överlämnat hela det arv som skulle tillkomma henne. Se SDHK 39444 (1488 02 10, årtalet är endast en uppskattning).

³⁵⁵ Ivar Axelsson dog 1487 efter det att Ingeborg gift om sig med Erik Trolle.

han kommit i onåd hos Sten Sture d.ä.³⁵⁶ Ingeborg hade inte någon närstående manlig släkting i sin närhet varken på fädernet eller på mödernet.³⁵⁷

Det fanns några kusiner som var bosatta i Ingeborgs närhet men det tycks som om dessa kusiner inte var några bra kandidater till uppdraget som Ingeborgs medhjälpare. En av hennes manliga kusiner, Hans Åkesson, var aktiv som svenskt riksråd och lagman i Närke. Han var sedan 1473 gift med Kristina Eriksdotter (Bonde). Deras sätesgård var efter 1491 godset Bjurum i Gudhems härad i Västergötland.³⁵⁸ Det finns flera troliga anledningar till att Hans inte kunde agera som stöd för sin kusin i offentliga sammanhang. Han hade flera offentliga uppdrag dels som riksråd, dels som lagman och hade vid denna tid även Kalmar slott i förläning. Vid sidan om sina offentliga uppdrag hade han ett eget hushåll som han tillsammans med sin maka försökte sköta till deras egen och deras avkommas fördel. Här gick Ingeborgs och Hans intressen isär vilket antagligen var det tyngsta skälet till att Hans inte var lämplig att ha som hjälp. Hans hustru Kristina var arvinge till Magdalena Karlsdotter som i sin tur var arvinge till Ingeborgs avlidne make. Om Ingeborg oroade sig för hur hon som änka skulle hantera Gustavs kvarlåtenskap kunde hon inte rimligen ta Hans till hjälp då han själv hade intressen i detta arv genom sin hustru. Hans lojalitet låg antagligen hos hustrun Kristina snarare än hos kusinen.

Ytterligare en manlig kusin, Bengt Åkesson (Tott) som var Hans Åkessons yngre bror, var verksam i Sverige och i Danmark. Bengt hade blivit änkling 1475 och kom att gifta om sig någon gång mellan 1481 och 1489. Det är inte lika tydligt varför Bengt inte skulle ha kunnat agera som stöd för Ingeborg. Men det tycks som om Bengt trots att han hade gods i Södermanland, Uppland och Västergötland hade sin huvudsakliga verksamhet i Danmark. Han hade dessutom redan andra förmyndaruppdrag. Bengt förvaltade sin avlidne farbror Laurens Axelssons vid denna tid omyndiga barns danska arvegods och dessutom sin systerdotter Birgitta Tordsdotters (Bonde) skånska gods.³⁵⁹

Om Ingeborg inte ville dra sig tillbaka och stillsamt leva som änka utan hade tankar om att befästa och kanske utöka sitt godsinnehav i Uppland behövde hon en man vid sin sida. Att gifta sig för att få en målsman och kanhända en blivande kompanjon ser ut att ha varit en praktisk lösning.

Genom giftermålet med Erik Trolle fick hon en man som kunde svara för henne i offentliga sammanhang. Behövde då verkligen Ingeborg en man som svarade för henne? Hon hade ju bara några år tidigare själv besökt härads-

³⁵⁶ Larsson (1997), s. 345-346.

³⁵⁷ Hockman (2006), s. 272-273.

³⁵⁸ En del av godset Bjurum och några underliggande gods kom Ingeborg att som nybliven änka skifta bort till Magdalena Karlsdotter, SDHK 31825 (1486 11 15). Magdalena Karlsdotter överlät några år senare Bjurum till sin systerdotter Kristina Eriksdotter och hennes make Hans Åkesson, SDHK 32620 och 32627 (1491 06 30 och 1491 07 02).

³⁵⁹ *ÅSF* band I, s. 285.

tinget i Trögds härad. Att Ingeborg den gången åtföljdes av tre män som agerade som hennes makes sändebud säger en hel del om vilken plats kvinnor kunde ta i offentliga sammanhang. Som tidigare nämnts kom Erik och Ingeborg att dela upp hanteringen av Gustavs kvarlåtenskap mellan sig. Erik tog hand om oavslutade affärer med män som inte tillhörde familjekretsen.³⁶⁰ Ingeborg å sin sida hade hand om kontakterna inom familjekretsen.³⁶¹

Under deras äktenskap utökades dessutom deras gemensamma innehav av avlingegods då Erik köpte gårdar.³⁶² Kvinnor var sällsynta som köpare av egendom. Ingeborgs kusin Iliana som efter sitt korta äktenskap levde som änka köpte också några gårdar. Men det var först när Iliana varit änka i mer än 25 år som hon började uppträda som köpare. När hon blev äldre och hade erfarenhet av att sköta sitt eget hushåll under lång tid och även hunnit gifta bort sin dotter erhöll hon en status som gjorde att hon kunde utöka sitt gods-innehav genom att köpa gårdar. Som ung och nybliven änka var hon inte ekonomiskt aktiv eftersom enbart hennes änkestatus inte hade gett henne den möjligheten. Ingeborg och Beata kunde dock genom och tillsammans med sina makar utöka sin egendom även innan de uppnått en beaktansvärd ålder.

Avslutande diskussion

Utifrån denna grupp av kusiner går det att se vikten av äktenskapet. De som förlorade sin första make då de fortfarande var i fertil ålder gifte som regel om sig. Ett undantag går dock att finna och det är Iliana Åkesdotter. Att hon hade både sin far och flera bröder i livet kan antas vara en orsak till att hon inte kom att ingå ytterligare ett äktenskap. Iliana levde på sin sätesgård Stensholm i Småland och det tycks som om hennes handlingsutrymme var begränsat. Ilianas omyndiga dotter hade efter sin far ärvt flertalet gods i Skåne. Enligt lagen hade Iliana kunnat agera som förmyndare för sin dotter och ta hand om förvaltningen av dessa gods.³⁶³ Men denna uppgift kom att överlåtas till Ilianas yngre bror Bengt.

Både Beata Ivarsdotters och Ingeborg Filipisdotters historier visar att deras äktenskap innebar ekonomiska fördelar. Att Gustav Karlsson då han låg sjuk agerade för att hans och hans unga hustrus ömsesidiga gåvor skulle stadfästas på tinget visar det angelägna i att det skedde och att makarna tyckte sig ha ekonomiska förpliktelser gentemot varandra. Makarna ville inte att deras gemensamma egendom, det som de tillsammans under sitt äktenskap hade köpt eller på annat sätt kommit över, skulle övergå till att bli en del av Gus-

³⁶⁰ Se t ex SDHK 32595 och 32606 (1491 06 02 och 1491 06 19).

³⁶¹ Sjögren (1944), s. 259.

³⁶² SDHK 32231, 32600, 32997 och 33308 (1489 05 17, 1491 06 13, 1493 09 11 och 1495 11 11).

³⁶³ MEL ärvdabalken flock XV.

tavs arvejord och då gå till den släkting som stod närmast i börd. Eftersom äktenskapet var barnlöst och Gustav inte heller hade några barn i livet från sina tidigare äktenskap så var den som stod närmast i börd hans systerdotter.

Att Arvid Trolle och Beata Ivarsdotter sågs som kompanjoner, även om inte ordet kompanjon förekom på denna tid, har också framkommit. Makarna omnämndes ofta tillsammans som köpare och i vissa fall tycks det inte som om Beata behövdes nämnas. Att Beata ändå berördes eftersom hon var Arvids hustru tycks ha varit självklart för deras omgivning. Dessutom tycks det som om uppdelningen av deras respektive enskilda egendom inte var viktig under deras äktenskap vilket framkommer av Sten Stures ovan nämnda brev rörande delar av Arvids fädernearv. Arvids arvejord hade också betydelse för Beata eftersom den skulle komma att ärvas av deras gemensamma barn. Affärerna rörande denna jord berörde deras gemensamma hushåll.

Att vara hustru med en man vid sin sida var ekonomiskt fördelaktigt för både Beata och Ingeborg. Och även om det kan ha funnits flera olika motiv för att gifta sig en andra gång så går det inte att bortse ifrån att båda deras andra äktenskap kom att innebära att deras egendom utökades. En ung änka hade haft svårt att uppnå detta på egen hand.

7. Hustrun, den underordnade kompanjonen

”Hellre hustru än änka” kan uppfattas som ett självklart påstående. Men när det ställs i relation till kvinnors levnadsvillkor under medeltiden verkar det inte lika självklart längre. Flickors uppfostran syftade till att förbereda dem inför äktenskapet. Att som kvinna leva sitt liv ogift var detsamma som att vara en ofullbordad kvinna. Undantaget var att bli nunna.³⁶⁴ Det förväntades att unga kvinnor skulle gifta sig, bli någons hustru och föda barn som garanterade släktens fortlevnad. Dessa förväntningar hade änkan uppfyllt genom sitt första äktenskap. Upprepade graviditeter och barnafödande var en självklar del av äktenskapet, icke desto mindre medförde de risker för kvinnors liv och hälsa. De kvinnor som förlorade sin make innan deras reproduktiva år var över kunde undvika ytterligare graviditeter och de risker som upprepade förlossningar innebar om de förblev änkor livet ut.

Det är välkänt att kvinnors status förändrades när de blev änkor och det har ofta framhållits att änkor hade möjligheter som varken ogifta eller gifta kvinnor hade. Den myndighet som kvinnor erhöll när de gifte sig var villkorad så till vida att hustrun stod under sin makes målsmanskap. Änkan hade ingen målsman hon var myndig i sin egen rätt. Om vi betänker detta förefaller det inte konstigt om ett liv som änka var attraktivt för kvinnor i det medeltida samhällets övre skikt. Men så var det inte. De allra flesta unga kvinnor som förlorade sin make kom att gifta om sig. De ville hellre vara någons hustru än någons änka.

Varför gifte frälseänkorna om sig? Vad var som var fördelaktigare med att vara hustru än att vara änka? Dessa frågor har varit utgångspunkten för avhandlingsarbetet. Och i de mindre delundersökningarna har jag kunnat påvisa att gifta frälsekvinnor hade mer ekonomiskt handlingsutrymme och att frälseänkor hade mindre ekonomiskt handlingsutrymme inom de genusgränser som fanns i det senmedeltida samhället.

Demografisk översikt utifrån ättartavlor

I kapitel 2 beskrevs först den databas som legat till grund för den kvantitativa undersökningen av frälsets demografi. Utifrån denna databas har också urvalet av de kvinnor och män vilkas familjebildningsmönster och äktenskap

³⁶⁴ Youngs (2006), s. 133.

utgör denna avhandlingens empiriska grund gjorts. Beskrivningen av databasen följdes av en demografisk översikt av frälset.

Databasen som byggdes upp utifrån demografisk information från släktutredningarna i *Äldre svenska frälsesläkter*, syftade till synliggöra frälsets äktenskapsmönster och eventuella förändringar i detta över tid. Den teoretiska utgångspunkten var John Hajnals teori om det västeuropeiska äktenskapsmönstret där enkla familjeenheter, kärnfamiljer, är grunden. Databasen strukturerades därför utifrån enkla familjeenheter. Information från hundratalet ättartavlor av varierande omfång överfördes till databasen vilket gav information om drygt 900 familjeenheter bestående av 2 300 individer. Här finns uppgifter om när familjen bildades och när den upplöstes, vilka individer som ingick i familjen, man och hustru och deras eventuella barn. Familjens sociala status, geografisk hemvist och barnens framtida civilstånd anges också. Dessutom finns det angivet om maka eller make varit gift förut eller om någon av dem senare kom att ingå ytterligare äktenskap. Uppgifterna om dessa familjer är mycket varierande. I vissa fall saknas information och i andra fall kan det vara uppgifter som har låg tillförlitlighet. Det medeltida källmaterialet som ligger till grund för *ÄSF* är mycket fragmentariskt. I arbetet med att överföra den oprecisa medeltida informationen till databasen har jag fått lov att göra uppskattningar och antaganden. Det har haft till följd att informationen om de drygt 900 familjerna inte alltid är jämförbar. Ett stort antal familjer har registrerats som ofullständiga på grund av att det saknas tillräckligt med uppgifter. Detta kan bero på luckor i medeltida källmaterialet men i vissa fall är det en följd av hur släktutredningarna gjorts i *ÄSF*. Genealogerna har kartlagt ätterna utifrån en patrilinejär härstamning vilket innebär att släkternas historia beskrivs utifrån fäder och deras söner. Döttrar nämns men inte deras eventuella barn. Dessa barn tas istället upp i deras fäders ätt. I de fall där en dotter ingått äktenskap med en man vars släkt inte kartlagts av *ÄSF* har information om döttrars avkomma eller avsaknad av avkomma fått sökas i andra källor. I vissa fall har det inte gått att hitta någon information om avkomma och då har den familjenheten registrerats som ofullständig. Ojämnheterna i databasen har fordrat att olika urval gjorts för att besvara olika frågeställningar.

Den demografiska översikten visar att majoriteten av frälsets medlemmar kom att ingå äktenskap. Äktenskapens varaktighet var i genomsnitt cirka 14 år, vilket bör anses som relativt långt då vi vet att dödligheten var hög under medeltiden. Antalet barn per äktenskap var däremot inte högt, endast 2.3 barn. Det låga barnantalet kan sannolikt förklaras av en underregistrering av barn som dog i späda ålder. Det är troligt att det föddes fler barn men att spädbarns- och barnadödligheten var hög och att en stor andel barn som dog i späda ålder inte kom att nämnas i källmaterialet. Det resultat som överraskade och som kom att påverka avhandlingens inriktning var kvinnornas höga omgiftesfrekvens.

Omgifte som strategi

Då det var änkors höga omgiftesfrekvens som gav upphov till avhandlingens frågeställningar var det logiskt att börja med att undersöka möjliga ekonomiska motiv för omgifte. Detta gjordes bland annat genom att kvinnors, änkers och gifta kvinnors handlingsutrymme undersöktes. Här framgick det att änkor hade behov av att ha närstående manliga släktingar som kunde ge sitt stöd vid ekonomiska transaktioner men också företräda änkan i offentliga sammanhang. Om det inte fanns någon närstående manlig släkting i livet eller om det var långt geografiskt avstånd mellan änkan och hennes far eller bror var det en praktisk lösning att gifta sig för att på detta sätt få en målsman. Den geografiska aspekten av detta hade betydelse. För de kvinnor som på grund av sitt äktenskap flyttat och fått sitt egendomsinnehav koncentrerat i en annan trakt än där hennes nära släktingar var verksamma var det klokt att som änka gifta sig med en man som var väl etablerad i det område där hennes egendom var belägen. Kvinnor var inte utestängda från att delta vid häradstinget. Men det offentliga rummet var en manlig sfär där kvinnor kunde tillåtas att delta men inte på samma villkor som män. För en änka måste det ha varit svårt att få inblick i ärenden som rörde trakten utan att ha tillträde till manliga nätverk. Att gifta om sig för att genom sin nye man och hans deltagande i manliga nätverk få insyn kan ses som en anpassning till det patriarkala systemet.

Exemplet med Katarina Erengisledotter (Hammerstaätten) som när hon blev änka för andra gången kom att bli ekonomiskt aktiv visar att ålder och var i livscykelns som kvinnor befann sig när de blev änkor hade stor betydelse. När Katarina blev änka för andra gången var hon över fyrtio år och hennes döttrar från det första äktenskapet var eller var på väg att bli gifta. Döttrarnas män och Katarinas bror fanns till hands för Katarina. Att hon endast förekommer en gång i källmaterialet under sin första änkeperiod för att senare i livet och efter sitt andra äktenskap förekomma upprepade gånger tyder på att hon med ålderns rätt och några nära manliga släktingars stöd kunde erhålla ett relativt stort handlingsutrymme. Hennes två äktenskap hade också gett henne en betydande förmögenhet som självfallet gjorde att hon hade en bättre förhandlingssituation gentemot sina manliga släktingar. Det låg så att säga i deras eget intresse att hålla sig väl med henne.

Här diskuterades också förekomsten av barn, egna barn och styvbarn, och att det också kunde påverka änkans beslut att gifta om sig. Egna minderåriga barn och ansvaret att ha hand om deras egendom kunde vara en bidragande orsak till att en ung änka gifte om sig.

Eftersom omgifte var vanligt för både män och kvinnor samtidigt som ålderskillnaden mellan makar ibland kunde vara stor så kunde det uppstå situationer där en ung änka hade styvbarn i sin egen ålder. Om dessa styvbarn var vuxna män, dubbade till riddare med olika uppdrag i rikets tjänst, eller vuxna kvinnor gifta med inflytelserika män som bevakade deras intresse

kunde det vara svårt att som änka hantera arvskiftet efter den avlidne mannen. Fanns det dessutom egna barn vars intressen skulle skyddas var hennes situation än mer sårbar. En make, en målsman med tillgång till samma nätverk eller motsvarande det som styvbarnen ingick i skapade, gynnsammare förutsättningar för änkan att ta tillvara sina och sina barns intressen.

Avhandlingen har visat att änkor behövde stöd av män för att vara ekonomiskt aktiva och det öppnade för att tolka omgifte som en ekonomisk strategi. Eftersom äktenskap innebar ekonomiska fördelar var det gynnsammare för en änka att gifta om sig än att vara beroende av släktingars välvilja. Jag menar att denna strategi är jämförbar med det som Deniz Kandiyoti kallar för ”*patriarchal bargain*”.³⁶⁵ Änkan köpslog eller kompromissade med den patriarkala strukturen när hon inordnade sig än en gång under en mans målsmanskap. Inom äktenskapet fanns det utrymme för att bilda ett kompanjonskap med maken och på så sätt vara delaktig i, eller få fördelar av, mannens ekonomiska handlingsutrymme. Hon gav visserligen upp möjligheten att agera i eget namn men denna möjlighet var, vilket har visats här, i praktiken ändå begränsad av att hon var kvinna i ett patriarkalt samhälle.

De vanligt förekommande omgifterna nyanserar också bilden av det medeltida äktenskapet. Det går inte att klassificera den svenska medeltida frälsets äktenskap som antingen traditionella eller som icke traditionella, båda typerna av äktenskap förekom samtidigt. När en änka gifte om sig var hon inte längre jungfru utan en erfaren kvinna och i några av de omgiften som studerats här så var de blivande makarna jämgamla. Detta främjade sannolikt kompanjonskap.

Giftermål innebar ekonomiska transaktioner då hemgifter och morgongåvor, i gods och i reda pengar, utbyttes mellan släkter. Morgongåvan var kvinnors änkepension och ett ytterligare äktenskap innebar ytterligare en morgongåva. Men det var inte enbart morgongåvan som gjorde att äktenskap var ekonomiskt attraktivt för frälsekvinnor. Under äktenskapet kunde ytterligare ekonomiska transaktioner mellan makar göras. Undersökningen har visat att makar gav varandra gåvor, både medan de båda var i livet eller som en testamentarisk gåva vilken skulle övergå till mottagaren först när givaren dött. Det var främst egendom som förvärvats, avlinge, som förekom i dessa transaktioner, men inte enbart. Det har även visats här att arvejord kunde förekomma som gåva mellan makar. Även om materialet som ligger till grund för denna undersökning har varit tämligen begränsat går det ändå att urskilja en förändring över tid. Under 1400-talet minskade andelen donationer till kyrkliga institutioner och vi ser istället en ökning av gåvor mellan makar.

³⁶⁵ Kandiyoti (1988).

Kompanjonskap och ekonomiskt engagemang mellan makar

Att ge sin andel av avlinget till makan eller maken stred inte mot lagen eftersom det stod ägaren fritt att skänka (byta eller sälja) förvärvad egendom utan arvingars samtycke. Men förekomsten av den här typen av gåvor visar att det fanns ekonomiskt engagemang mellan makar. Om inget annat fastställts till exempel i ett testamente omvandlades innehavet av avlinge till arvegods när innehavaren dog. Genom att ge eller testamentera sitt avlinge till maka/make kom det inte arvingarna till del. Här har jag kunnat visa att makar sörjde för och prioriterade varandras ekonomiska välstånd även då det indirekt kom att missgynna arvingarna. I vissa fall kunde det vara bröstarvingar, barn från tidigare äktenskap, som på detta sätt missgynnades.

Makars ekonomiska engagemang gentemot varandra framkommer även i testamenten där utfärdarens sista vilja var att den överlevande makan/maken skulle få sitta kvar, antingen i några år eller under sin återstående livstid, i oskiftat bo. På detta sätt tillkom avkastningen från arvejorden makan/maken och arvingarna fick vänta på att få tillgång till sitt arv.

De gåvobrev och testamenten som redovisats här visar hur gifta par i praktiken gynnade det gemensamma hushållet och varandras ekonomiska resurser. Och här skilde sig praktiken från det rättsliga regelverket som utformats för att värna släktens intressen snarare än det enkla familjehushållets, det gifta parets ekonomiska intressen. Det här motsvarar också vad forskare som Barbara Hanawalt, Barbara Harris och Joel Rosenthal har visat utifrån engelskt material. I denna avhandling har jag argumenterat för att gåvorna mellan makar visar en ömsesidig omsorg om varandras ekonomiska situation och att dessa gåvor dessutom bör ses som tecken på kompanjonskap mellan makar.

I diskussionen om kompanjonskap har jag utgått från Martha Howells definition kompanjonäktenskap. Howell menar att ett kompanjonäktenskap är ett äktenskap där det finns en gemensam strävan mellan makar efter att uppfylla gemensamma mål. Dessa mål kan vara ekonomiska, politiska och sociala. Här ingår också förhoppning om kärlek, vänskap och kompanjonskap. Dessutom är, enligt Howell, en grundförutsättning för kompanjonäktenskap att det finns en gemensam överenskommelse mellan man och kvinna om att ingå äktenskap.³⁶⁶ Det går inte att säga i vilken utsträckning det fanns utrymme för medlemmar av frälset att ingå äktenskap utifrån denna grund. Släktens ekonomiska och politiska intressen var faktorer som hänsyn måste tas till, men alldeles oavsett detta krävdes från kyrkans håll att de blivande makarna gett sitt samtycke. När det gäller änkorna och deras beslut att gifta om sig kan det ha varit annorlunda, här går det att ana ett visst mått av aktivt deltagande i beslutet. Ansökan om dispens som änkan Ingeborg Filipdotter

³⁶⁶ Howell (2003), s. 18.

(Tott) och Erik Arvidsson (Trolle) lät skriva och skicka till Vatikanen³⁶⁷ an-tyder att de blivande makarna var delaktiga i beslutet.

Till skillnad från Howell menar jag att det är fullt möjligt att använda be-greppet kompanjonskap även för äktenskap som arrangerades av släkten och utan att de blivande makarna deltog på annat sätt än att ge sitt samtycke. Äktenskap mellan män och kvinnor tillhörande frälset grundades sannolikt endast i undantagsfall (som till exempel änkors omgiften) i en gemensam överenskommelse mellan man och hustru. Det vanliga var att äktenskap arrangerades men detta utesluter inte att kompanjonskap mellan makar kunde uppstå. Den traditionella synen på det medeltida äktenskapet har varit att syftet med giftermål främst var att gagna släktens och dess manliga före-trädarens ekonomiska och politiska strävan och att de blivande makarnas vilja var sekundär. Jag skulle vilja hävda att det fanns utrymme för både och; ett tillvaratagande av släktens intresse samtidigt som normen om kompanjon-skap mellan makar växte fram.

Förtrolighet och lojalitet mellan man och hustru blev ett ideal som efter-strävades och ökningen under fjortonhundratalet av gåvor mellan makar visar detta. Den här ökningen av gåvor mellan makar sammanföll med en minskning av donationer till kyrkliga institutioner. Minskningen av donat-ioner till kyrkliga institutioner under senmedeltiden har diskuterats i historie-forskningen och har av Lars-Arne Norborg förklarats av en alltmer ”hård-nande konkurrens om frälsejorden” vilket i sin tur medförde att frälset som grupp försökte hushålla med denna resurs och inte längre var villiga att ge bort den till kyrkliga institutioner.³⁶⁸ Det finns ingen motsättning mellan denna förklaring och det jag har försökt visa här, det vill säga att makars ekonomiska omsorg gentemot varandra ökade under samma period som donationsfrekvensen sjönk.

Kvinnor som testamentsexekutorer

I valet av testamentsexekutor kan vi, förutom förtrolighet och lojalitet mellan makar, även se tecken på hustrurs delaktighet i och kunskap om det gemen-samma hushållets ekonomi. Här har det redogjorts för några testamenten där maken utnämnt sin hustru till exekutor. Uppgiften som exekutor innebar bland annat att betala de skulder som den avlidne lämnat efter sig. När utfär-daren av testamentet inte preciserade vem eller vilka som hade fordringen och inte heller angav hur stora skulderna var tyder det på att någon sådan förklaring inte behövdes. En rimlig förklaring till att detta inte behövdes är att hustrun var väl insatt i de affärer som maken varit engagerad i.

³⁶⁷ Risberg (red.) (2008), s. 337. Ingeborgs och Eriks ansökan omnämns i inledningen på s. 11.

³⁶⁸ Norborg (1958), s. 71.

Jag menar att vi i själva utnämmandet av hustrur till testamentsexekutorer ser en del av den gifta kvinnans ekonomiska handlingsutrymme. Under äktenskapet var det maken som hade det övergripande ansvaret och hustruns aktivitet skymdes av makens målsmannans ansvar. Hur pass aktiv och delaktig en hustru varit i förvaltandet av de ekonomiska resurserna under äktenskapet går därför inte att utläsa ur källmaterialet. Men att hon av sin make ansågs kapabel att styra upp och avsluta de ekonomiska affärer han skulle komma att lämna efter sig tyder på att det under äktenskapet funnits ett samarbete, ett kompanjonskap dem emellan.

Utnämmandet av änkan till testamentsexekutor bör vi alltså, enligt min mening, tolka som ett tecken på hennes delaktighet och kunskap om hushållets ekonomi. Att änkors handlingsutrymme ändå var begränsat framgår sedan av att utfärdaren av testamentet bad andra namngivna män att vara hustrun behjälplig och stödjande henne i sitt uppdrag. Det fanns en medvetenhet om att kvinnor, även när de blivit änkor och trots den rättsliga status som detta förde med sig, behövde män vid sin sida för att kunna agera ekonomiskt.

Underordningens möjligheter

I denna undersökning har gifta kvinnors osynlighet i källmaterialet analyserats med hänsyn till den under medeltiden rådande patriarkala samhällsordningen. Om vi försöker uppskatta gifta kvinnors ekonomiska aktivitet utifrån deras förekomst i det skriftliga källmaterialet blir resultatet missvisande. Gifta kvinnor skulle företrädas av sin make i det offentliga, deras osynlighet bör alltså tolkas som ett uttryck för den patriarkala strukturen. Människor inordnades i det patriarkala och hierarkiska medeltida samhället och för kvinnor, ogifta som gifta, innebar detta en underordning gentemot män inom samma sociala skikt som de själva tillhörde. I rollen som hustru kunde dock kvinnor trots sin underordnade ställning få ett utökat ekonomiskt handlingsutrymme genom att maken handlade för hennes, sin egen och deras gemensamma räkning. Det är genom att se det gifta paret som en ekonomisk enhet under mannens målsmanskap som äktenskapets ekonomiska betydelse för kvinnor synliggörs. I äktenskapet och under en makes målsmannans ansvar kunde kvinnan tänja på de genusgränser som fanns i det medeltida samhället. Att änkor endast i undantagsfall förekommer som köpare av jord visar på en sådan genusgräns. Änkor var ekonomiskt aktiva, som säljare och donatorer, de utökade inte sina egendomsinnehav. Den gifta kvinnan kunde genom sin man köpa och utöka sitt godsinnnehav.

I det patriarkala samhällsbygget fanns kvinnans givna plats i äktenskapet under en målsmans ansvar. Änkans plats och ställning var inte lika självklar, hennes möjlighet att som ensam kvinnan förestå hushållet var beroende av yttre omständigheter. Hon kunde inte fullt ut ta över husbondeansvaret och

ersätta sin make utan var tvungen att förvalta sin och sina barns egendom under överinseende av manliga släktingar. Rollen som hustru gav möjlighet till samarbete med en man, en kompanjon, där mannen kunde vara ekonomiskt aktiv för de båda makarnas och deras gemensamma hushålls räkning i sammanhang som kvinnor inte hade tillgång till på egen hand.

Summary

This dissertation studies the economic partnership between husband and wife amongst the Swedish nobility during the fifteenth century. Medieval marriages have been seen as an institution that first and foremost was economically and socially beneficial to men. The dissertation aims to broaden this view by emphasizing the marriages' importance to women's economic agency within the prevailing patriarchal structure of medieval society. Through arranged marriages noble families formed political and social networks in order to uphold and secure their positions. In scholarly literature the role of women is often reduced to being a link between men, the father and the husband, enabling property transfers between lineages. This dissertation describes how spouses circumvented the regulations of inheritance to benefit each other and their conjugal family. Furthermore, it discusses how these strategies were economically advantageous for married women whilst sustaining the patriarchal structure.

The title: "Better off as wife than as widow" might seem like a self-evident statement. However, in relation to the living conditions of women in the Middle Ages, it is not so obvious. Girls' upbringing was meant to prepare them for marriage. A woman living her life unmarried was considered to be incomplete. The sole exception was if she was a nun. It was expected of young women to marry, to become someone's wife and to bear children to guarantee the continued existence of the family. The widow had fulfilled these expectations through her first marriage. Repeated pregnancies and births was a natural part of marriage, even if they constituted a threat to the life and health of the woman. Women who lost their husbands while still fertile could avoid further pregnancies and the risks of further births by remaining widows.

The legal status of women changed when they became widows, and it has often been pointed out that widows had opportunities and agency that neither unmarried nor married women had. The autonomy that women gained when they married was conditional on the guardianship of her husband. The widow had no guardian, thus being her own mistress.

Considering this, it does not seem strange if life as a widow was to be preferred for women in the upper classes of society. However, this was not so. A majority of young women who lost their husbands remarried. They preferred to be somebody's wife rather than being somebody's widow.

The dissertation argues that married women had more freedom of action and that widows had less freedom of action within the existing gender system than earlier research has observed. Based on the high rate of remarriage amongst noble widows, the economic, and to some extent the social, advantages of marriage are studied.

Remarriage as a strategy

Having the high rate of remarriage among widows as the origin of the questions for this dissertation, a study of the economic motives for remarriage is a logical first step. This is done through an analysis of the freedom of action for women, married and widowed. The results show that widows needed close male relatives who could support them in economic transactions as well as represent them in official circumstances. Lacking close male relatives, or when geographical distances to such close relatives were too great, a practical solution was to remarry, and thus gain a guardian. The geographic aspect was of importance. For widows who, through their marriage, had relocated and gotten their possessions concentrated in another area than that of her close relatives, it was wise to marry a man who was well established in the area where her possessions were located. Women were not excluded from attending the county council (the local court), but public space was a male sphere where women could not take part as equals. For a widow, it must have been hard to gain insight in matters of concern to the region without access to male networks. To remarry, and get access to information through her husband's network, can be viewed as adjusting to the patriarchal system.

The example of Katarina Erengisladotter, who became economically active when she was widowed for the second time, shows that age and the position in the lifecycle in which women found themselves when their husbands past away were of great importance. When Katarina was widowed for the second time, she was more than forty years old and her daughters were about to get married. Support from her daughters' husbands and Katarina's brother was available to her. The fact that she is mentioned only once in the sources during her first widowhood, together with her more frequent appearance later in life and during her second widowhood, indicates that she, through her age and support from a number of close male relatives, could secure a relatively large freedom of action. Her two marriages had also left her with a substantial fortune which of course put her in a better position to negotiate with her male relatives. It was in their interest to maintain good relations with her.

Also the occurrence of children, own children as well as step children, is discussed, including how their existence could affect the widow's decision to remarry. Own under-age children and the responsibility to take care of their

possessions could be a contributing factor to a decision by a young widow to remarry.

Since remarriage was common for both men and women and the fact that a difference in age between husband and wife could be significant, it was not uncommon for a remarried wife to have step children of her own age. If these step children were adult men, knighted with assignments to the realm, or adult women married to influential men who guarded their interests, it could be hard for a widow to handle the partition of the deceased husband's estate. If, in addition, there were children of her own whose interests should be protected, her position was even more vulnerable. A husband, a guardian with access to the same or a similar network as that of which the step children were part of, created better opportunities for the widow to defend the interests of herself and her offspring.

The dissertation shows that widows needed support from men to be economically active, supporting an interpretation of remarriage as an economic strategy. Since marriage brought with it economic benefits, it was more beneficial for a widow to remarry than to be dependent on the good will of male relatives. I maintain that this strategy is comparable to what Deniz Kandiyoti calls "*patriarchal bargain*".³⁶⁹ The widow bargained or compromised with the patriarchal structure when she submitted to male guardianship once again. Within marriage, there was freedom to form a partnership with her husband and in that way to be a part of, or take advantage of, the husband's economic freedom of action. Even if she gave up the right to act in her own right, that right was, as is shown here, in practice circumvented by the fact that she was a woman in a patriarchal society.

Marriage incorporated economic transactions between families of estates and money in the form of dowries and morning gifts. The morning gift constituted the widow's pension, and a second marriage meant a second morning gift. However, it was not only a second morning gift that made marriage economically attractive to noble widows. During marriage, further economic transactions could take place. The study has shown that spouses gave each other gifts, both while they were alive and as inheritance, which was to be transferred to the other spouse after death. These gifts concerned mainly acquired property although not exclusively so. The analysis also shows that inherited possessions could be transferred between spouses as gifts. Even though the sources on which this study is based are relatively limited, I have been able to show that this changed over time. During the fifteenth century the share of donations made to the church decreased while the share of donations made to spouses increased.

³⁶⁹ Kandiyoti (1988).

Economic relations between spouses

To give one's share of the acquired property to one's spouse was in accordance with the law since the owner was free to dispose of (trade or sell) acquired property without the consent of the heirs. The existence of these kinds of transactions shows that there were economic relations between spouses. If nothing else was established in, for example, a will, the acquired property was transferred into inheritance when the owner passed away. By giving or bequeathing one's acquired property to one's spouse, the owner could make sure it did not go to the heirs. In this dissertation, I have been able to show that spouses cared for and prioritized each other's economic well-being, even when this indirectly affected the heirs negatively. In some cases, direct heirs, children from previous marriages, stood to lose.

The economic relations between spouses are also visible in wills where the issuer's last will and testament was that the surviving spouse should have the right to remain in control of the estate for a specified number of years or for the remainder of his or her life. In this way, the returns from the estate went to the spouse, and the heirs would have to wait for access to their inheritance. The deeds of gifts and wills that have been presented here show how married couples in practice favored their common household and each other's economic resources. In this respect, the economic practice deviated from the legal framework that had been established to protect the interests of the family rather than the interests of the particular household, or the economic interests of the married couple. This corresponds to what scholars like Barbara Hanawalt, Barbara Harris and Joel Rosenthal have shown based on English sources. In this dissertation, I argue that the gifts between spouses show a mutual care for each other's economic situation and that these gifts also should be seen as a sign of companionship between spouses.³⁷⁰

Companionship

In the discussion on companionship, I have taken Martha Howell's definition of this term as a point of departure.³⁷¹ According to this definition, a mutual agreement between man and woman to enter marriage constitutes the basis for the companionate marriage. It cannot be determined to what extent it was possible for nobility to enter marriage on this basis. The well-being and political interests of the family were factors that had to be weighed in, but regardless of this, the church demanded that each of the future spouses gave their consent. As far as widows were concerned, a certain freedom to weigh in personal preferences in their decision to remarry is noticeable. The application for exemption made by the widow Ingeborg Filipdotter (Tott) and

³⁷⁰ Hanawalt (2007), Harris (2002), Rosenthal (1984).

³⁷¹ Howell (2003).

Erik Arvidsson (Trolle) to the Vatican suggests that the future spouses were part of the decision.

However, unlike Howell, I maintain that it is possible to use the term companionship also for marriages arranged by family and without the future spouses taking part in the decision in any other way than to give their consent. Marriage between men and women of the nobility was probably only an exception (such as for example remarriage by widows) based on a mutual agreement between the future spouses. Commonly, the marriage was arranged, but this does not rule out that a companionship between spouses could evolve. The traditional view on medieval marriage has been that the purpose first and foremost was to benefit the family and its male representative's economic and political interests, and that the future spouse's wishes were secondary. I maintain that there was room for both; the safeguarding of the interests of the family parallel to the rise of the norm of companionship between spouses. Intimacy and loyalty between husband and wife became an ideal to strive for, the increase of gifts between spouses during the fifteenth century being a sign of this.

The capable companion

In the choice of executor, we can, apart from intimacy and loyalty between spouses, see signs of the participation of wives in the management of the household economy. In this dissertation, a few examples of wills where the husband has named his wife as executor of the will are presented. The task as executor of the will meant, among other things, to pay the debts the deceased had left behind. When the issuer of the will did not specify who the creditors were, and did not specify the size of the debts, it suggests that no such explanation was necessary. A reasonable explanation for this is that the wife was well aware of the circumstances of her husband's affairs.

I maintain that we can see part of the married woman's economic freedom of action in the naming of wives as executors of wills. During marriage, it was the husband that had the overarching responsibility, and the wife's activities were partially overshadowed by the guardianship of the husband. The extent to which the wife was active and participated in the management of the economic resources in a marriage can therefore not be interpreted based on the sources. The fact that her husband had the opinion that she was capable of finishing the economic affairs he had left behind, suggests that the marriage had included a collaboration, a partnership, between the two.

As mentioned above, one of the points of departure for this work was that a married woman's freedom of action was larger than that of a widow's. This can also be seen in the wills presented here. The naming of the widow as executor of the will ought to, in my opinion, be interpreted as a sign of her knowledge of and participation in the management of the household economy. That widows' freedom of action was limited is visible in the fact that the

husband, after naming the widow as executor of the will, asked specified men to help the widow in her task. There was an awareness that women, even after becoming widows and in spite of the legal status that that brought with it, needed men to support them in economic activities.

The possibilities of subordination

In this dissertation, the invisibility of married women in the sources has been analyzed with respect to the medieval patriarchal structure of society. Trying to assess the extent of women's economic activities based on their appearance in the written sources, would be misleading. Married women had to be represented by their husbands in official affairs. Their invisibility should therefore be interpreted as an expression of the existing patriarchal structure. People were acting as part of the patriarchal and hierarchical medieval society. For women, married and unmarried, this meant a subordination to men within the same social class. In her role as wife, however, the woman could, in spite of her subordination, gain an increased economic freedom of action if her husband acted in her, his own and their common interest. It's by seeing the married couple as an economic unit under the husband's guardianship that the economic meaning of marriage for women becomes evident. Contracts and deeds where the spouses Arvid Trolle and Beata Ivarsdotter (Tott) occur as buyers show that the couple was seen as a unit by their peers. I argue that Arvid and Beata were seen as companions, even though the term itself was not used at the time.

Personregister

- Agneta Ivarsdotter (Tott) 48
Anders Bertilsson 123
Anders Håkansson 123
Anna Filipdotter (Tott) 48
Anna Jönsdotter 96, 98
Anna Laurensdotter (Tott) 48 f
Anna Nilsson (Hammersta) 34
Arvid Trolle 13, 31, 52, 61, 113f,
119 ff., 134, 148
Axel Larsson 50,
Axel Olofsson (Tott) 48
Axel Pedersson (Tott) 48
Axel Åkesson (Tott) 48
- Bengt Bille 131
Bengt Haraldsson 125
Bengt Giseson 124
Bengt Filipsson (Ulv) 96
Bengt Nilsson (Lejonansikte) 99
Bengt Skalle 28
Bengt Tomasson 69,
Bengt Åkesson (Tott) 48, 50f, 132
Bengta Abrahamsdotter 96
Birger Trolle d. y. 121f, 128
Birger Trolle d. ä. 121
Birger Ulfsson (Ulvåsaätten) 113
Birgitta Gregersdotter (Lillie) 116
Birgitta Gustavsdotter (Sture,
sjöbladsätten) 97, 102
Birgitta Hansdotter (Tott) 58
Birgitta Haraldsdotter (Ängaätten)
61, 85, 114, 124, 126
Birgitta Karlsdotter (Natt och
dag) 96
Birgitta Knutsdotter (Algotsöner-
nas ätt) 35,
Birgitta Kristiernsdotter 111
- Birgitta Magnusdotter (Aspenäs)
96, 101
Birgitta Nilsson 96
Birgitta Nilsson (tre horn) 102,
111f.,
Birgitta Olofsdotter (Tott) 48ff.,
80, 97, 102, 105f.
Birgitta Olofsdotter d. y. (Tott)
48f
Birgitta Tordsdotter (Bonde) 131
Björn Håkansson 123
Bo Jonsson (Grip) 99
Bo Knutsson (Grip) 60, 61, 78
- Cecilia Månsdotter 37
Cecilia Olofsdotter (Tott) 48
- Elin Assarsdotter 125
Elin, hustru 74
Erik Trolle 13, 15ff., 121, 129,
132f, 140, 147
Erik Axelsson (Tott) 47, 48, 106,
Erik Erlandsson 69
Erik Gustavsson (Ängaätten) 85
Erik i Forsa 105
Erik Åkesson (Tott) 47, 50
Erland Pedersson 124
Ermegard Eggersdotter (Frille)
131
- Filip Axelsson (Tott) 48, 49
- Gregers Andersson (Garp) 101
Gregers Bengtsson (Aspenäsät-
ten) 71, 73
Gregers Magnusson (Eka) 76, 113
Gregers Mattson (Lillie) 131

Gunnild Svendsdotter 96, 99
Gustav Algotsson (Sture) 62,
Gustav Karlsson (Gumsehuvud)
15f , 119, 129ff.,
Gustav Leksson (Lek Ofradssons
ätt) 71, 73ff., 96, 101, 103,
Gustav Trolle 16

Hans Sigurdsson 50
Hans Åkesson (Tott) 48 ff., 132
Henrik Bidz 111
Henrik Klasson (Djäkn, Lyde-
kasönernas ätt) 66, 96 ff., 101,
106 ff., 112 f., 115
Henrik Matsson 125
Holmsten, häradshövding 73

Ingeborg Gregersdotter (Aspenä-
sätten) 71, 74, 96
Ingeborg Filipdotter (Tott) 13, 15
f., 18, 48 ff, 119, 129 ff., 140, 146
Ingeborg Ivarsdotter (Tott) 48
Ingeborg Larsdotter (Tott) 48 f.,
51
Ingeborg Åkesdotter (Svarte skå-
ning) 68, 81 ff.
Ingeborg Åkesdotter (Tott) 47 ff.
Ingrid Boltz 125
Ingrid Magnusdotter 75

Jakob Abrahamsson (Djäkn) 96,
101
Jakob Andersson 80
Jakob Petersen 125
Johan Bengtsson 74
Johan Esbjörnsson 73, 77
Johan Läma 28
Johanna Bengtsdotter 125
Jutta Valdermarsdotter (By-
delsbach) 96, 101, 113
Jöns Eriksson 125
Jöns Åkesson (Svarte skåning)
116
Jöran Åkesson (Tott) 48, 50

Karin Hansdotter (Tott) 58 f.
Karin Sigvidsdotter 124
Karin Turesdotter (Svarte skå-
ning) 51
Karl Bengtsson 124
Karl Bengtsson (Vinstorpa) 83, 85
Karl Knutsson (Bonde) 47, 51,
61, 82 ff
Karl Mikaelsson 124
Karl Ormsson (Gumsehuvud) 77
Karl Störkarsson 76
Katarina Anundsdotter 70
Katarina Birgersdotter (Trolle)
125,
Katarina Erengisledotter (Ham-
merstaätten) 68, 71 ff., 87, 103,
137, 144
Katarina Knutsdotter (Grip) 34,
60 ff., 78 ff., 96, 101, 104, 106
Katarina Magnusdotter (Bengt
Bossons ätt) 96, 101, 112
Katarina Olofsdotter 76
Katarina Svendsdotter (Sparre av
Hjulsta och Ängsö) 96
Knut Bidz 97, 102, 111, 113, 115
Knut Posse 97, 114
Kristian, unionskung 47, 82f.
Kristina Eriksdotter (Bonde) 132
Kristina Eriksdotter (Gyllenstier-
na) 50,
Kristina Siggesdotter 124

Lars Anundsson 70
Lars Axelsson (Tott) 47 f.
Lars Haraldsson (Ängäätten) 61,
97, 102,
Lars Thomasson (Årbyätten) 111
f.
Lucia Henriksdotter 124, 127
Lucia Olofsdotter (Djäkn, Ingasö-
nernas ätt) 66, 96 f., 101, 106 ff,
115, 117
Lydeke Hansson 80

Magdalena Karlsdotter (Bonde)
 16, 52, 97, 102, 113 f., 116, 120,
 130 ff.
 Magnus, biskop 108
 Magnus Eriksson 82, 84
 Magnus Gren 108
 Magnus Gislason (Sparre av Asp-
 näs) 35
 Magnus Karlsson (Eka) 37
 Magnus Olofsson 75
 Magnus Trottasson 76
 Margareta Ivarsdotter (Tott) 48
 Margareta Lambrechtsdotter
 (Dume) 96, 99
 Margareta Larsdotter (Tott) 48 f.
 Margareta Olofsdotter (Tott) 48
 Margareta Siggesdotter (Håkan
 Tunassons ätt) 112
 Margareta Siggedotter
 (Vinstorpa) 96, 101
 Mats Pedersson 125
 Mats Åkesson Hals 125
 Mats Ödiglasson (Lillie av Gre-
 gers Mattssons ätt) 77, 96
 Mechtild Staffansdotter
 (Vinstorpa) 82 ff.
 Måns Gren 124
 Måns Länk 124
 Måns Nilsson 124

 Nils Abjörnsson (Sparre av Tofta)
 96
 Nils Botolfsson 75
 Nils Erengislesson (Hammerstaät-
 ten) 34, 60, 71, 74, 76 ff., 96, 101,
 104 ff.
 Nils Gregersson (Bielke) 44
 Nils Gustavsson 73
 Nils Guttormsson 69 ff.,
 Nils Karlsson 111
 Nils Krumme 96, 99
 Nils Magnusson 124
 Nils Nilsson (Guse) 96, 101
 Nils Tyrgilsson 96

 Olof Axelsson (Tott) 48
 Olof Eriksson (Tott) 48
 Olof Filipsson (Tott) 48
 Olof Ivarsson (Tott) 48

 Peder Andersson 129
 Peder Olofsson 130
 Peter Kruse 73
 Peter Ribbing 96

 Ramborg Karlsdotter (Oxhuvud)
 96, 98
 Ramborg Nilsson (Vasa) 98

 Sigrid Bengtsdotter (Sparre av
 Hjulsta och Ängsö) 68 ff.
 Sigrid Eskildsdotter (Banér) 37
 Staffan Bengtsson (Vinstorpa) 82
 ff.
 Sten Bosson 74
 Sten Sture d. ä. 47, 50, 82 ff., 128,
 132, 134
 Svante Nilsson (Sture) 22

 Tomas Pipa 68 f.
 Tord Karlsson (Bonde) 51
 Tord Rörriksson (Bonde) 96, 98,
 101
 Ture Bengtsson (Bielke) 76
 Ture Jönsson (Svarte skåning) 84

 Ulf Bengtsson (Sparre av Hjulsta
 och Ängsö)
 Ulf Jonsson (Aspenäs) 96
 Ulf Läma 28

 Åke Axelsson (Tott) 48
 Åke Jönsson (Svarte skåning)
 81ff., 97, 102, 115 ff.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Riksarkivet, Stockholm (RA)

Medeltida pappersbrevsamlingen

Medeltida pergamentsbrevsamlingen

TRYCKTA KÄLLOR

Almquist, Johan Axel (1938). *Arvid Trolles jordebok 1498: jämte åtkomsthandlingar och andra därmed samhöriga aktstycken*. Stockholm: Norstedt.

Alvered, Zeth (red.) (2000). *Två senmedeltida räkenskapsböcker: Folke Gregerssons (Lillie) gårdsräkenskaper för Lindö(?) m.m. 1496-1501 eller senare och Britta Hansdotters (Tott) på Åkerö uppbörds- och utgiftsböcker 1507/1508-1511/1512*. Uppsala: Svenska fornskriftsällskapet.

DS Diplomatarium Suecanum (1829-2004), vol. 1-10 till och med 1375. Stockholm: Riksarkivet.

Gillingstam, Hans (red.) (1996). *Brev ur askan; de i slottsbranden 1697 eller på annat sätt förlorade miscellaneabreven enligt äldre arkivförteckningar, Johan Peringskiölds anteckningar m. m.*. Stockholm: Riksarkivet.

Holmbäck, Åke & Wessén, Elias (1962), *Magnus Erikssons Landslag i nusvensk tolkning*. Stockholm: Nord. bokh. (distr.).

Risberg, Sara (red.) (2008), *Auctoritate Papae: the Church Province of Uppsala and the Apostolic Penitentiary 1410-1526*. Stockholm: National Archives of Sweden.

SD Svenskt Diplomatarium (1875-1904), vol. 1-3 1401-1420. Stockholm: Riksarkivet.

Siggesson, Arvid & Pers, Anders (1932), *Gamla papper angående Mora socken. 2, Arvid Siggessons brevväxling*. Västerås: utg. L. Sjödin.

Tunberg, Sven (red.) (1934). *Svenska medeltidsregister: Förteckning över urkunder till Sveriges historia 1434-1441*. Stockholm: Norstedt.

Äldre svenska frälseläkter band I: 1-3 (1957-1989). Stockholm: Riddarhusdirektionen.

Äldre svenska frälseläkter band II: 1 (2001). Stockholm: Riddarhusdirektionen.

ELEKTRONISKA RESURSER

SDHK Svenskt diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev:

<http://www.riksarkivet.se/default.aspx?id=2453&refid=8005>

FMU Diplomatarium Fennicum: <http://extranet.narc.fi/DF/index.htm>

DN Diplomatarium Norvegicum: http://www.dokpro.uio.no/dipl_felt.html

LITTERATUR

- Andersson, Catharina (2006), *Kloster och aristokrati: nunnor, munkar och gåvor i det svenska samhället till 1300-talets mitt*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Andersson, Gudrun & Ågren, Maria (1996), "Kvinnor och egendom under tidig-modern tid: forskningsläge och strategier". *Scandia* (Lund), vol. 62, s. 25-53, 159-160.
- Andersson Palm, Lennart (2001), *Livet, kärleken och döden. Fyra uppsatser om svensk befolkningsutveckling 1300-1850*. Göteborg: L. Palm.
- Andersson Raeder, Johanna (2007), *Det svenska frälsets äktenskapsmönster: Familj och familjebildning på medeltiden*. Stockholm: Ekonomisk-historiska inst. Univ.
- Andrä, Carl Göran (1965), "Studier kring Funbo kyrkas räkenskaper 1395-1483", *Historisk tidskrift* nr 4.
- Arnórsdóttir, Agnes (2001), "Marriage in the Middle Ages. Canon Law and Nordic Family Relations" i *Rapporter til Det 24. Nordiske Historikermøde, Århus 9.-13. august 2001. Bd 1, Norden og Europa i middelalderen*. s. 174-202.
- Arnórsdóttir, Agnes (2005), "Death and Donation: Different Channels of Property Transfer in Late Medieval Iceland" i red. Ågren, M., & Ericksson, A., *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400-1900*. Aldershot, Hants, England; Burlington, VT: Ashgate.
- Barron, Caroline (1989), *The 'Golden Age' of Women in Medieval London. Medieval Women in Southern England*. Reading Medieval Studies, vol. 15, s. 35-58.
- Barron, Caroline M. & Sutton, Anne F. (red.) (1994), *Medieval London Widows 1300-1500*. London: Hambledon.
- Bennett, Judith M. (2005), *Medieval Women in Modern Perspective i Women's History in Global Perspectiv. Vol. 2.* (red.) Smith, Bonnie G. Urbana, Ill.: University of Illinois Press.
- Bennett, Judith M. (2006), *History Matters: Patriarchy and the Challenge of Feminism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Bjarne Larsson, Gabriela (2008), *Den andlige änklungen och den världsliga änkan. Medeltidens mångfald: studier i samhällsliv, kultur och kommunikation tillägnade Olle Ferm på 60-årsdagen den 8 mars 2007*. s. 227-246. Stockholm: Sällskapet Runica et mediævalia.
- Bjarne Larsson, Gabriela (2003), *Kvinnor, manlighet och hushåll 1350-1500. Hans och hennes: genus och egendom i Sverige från vikingatid till nutid*. s. 81-111. Uppsala: Historiska inst. Univ.
- Bjarne Larsson, Gabriela (2010), *Laga fång för medeltidens kvinnor och män: Skrifbruk, jordmarknader och monetarisering i Finnveden och Jämtland 1300-1500*. Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning.
- Carlsson, Lizzie (1965), *Jag giver dig min dotter. Trolovning och äktenskap i den svenska kvinnans äldre historia*. Lund.
- Dahlbäck, Göran (1977), *Uppsala domkyrkas godsinnehav med särskild hänsyn till perioden 1344-1527*. Diss. Stockholm: Univ.
- De Moor, Tine och van Zanden, Jan Luiten (2010), *Girlpower: The European Marriage Pattern (EMP) and Labour Markets in the North Sea region in the Late Medieval and Early Modern Period* i *The Economic History Review*, vol. 63 nr 1, s. 1-33.
- Duby, Georges (1991 [1978]), *Medieval Marriage: Two Models from Twelfth-Century France*. Baltimore: Johns Hopkins University Press
- Elgenstierna, Gustaf (red.) (1925-1936). *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*. Stockholm: Norstedt.

- Fritz, Birgitta (1976), "De svenska medeltidsbrevens trädning 1800-talets början: en arkivhistorisk översikt". *Meddelanden från svenska Riksarkivet*. 1976/1977, s. 68-135.
- Gardell, Sölve (1946), *Gravmonument från Sveriges medeltid. 2, Avbildningar*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Gaunt, David (1996 (1983)), *Familjeliv i Norden*. Stockholm: Gidlund.
- Gillingstam, Hans (1952), *Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden, släkthistoriska studier. Register*. Diss. Stockholm: Högsk.
- Goldberg, P. J. P. (1992), "Marriage, Migration, and Servanthood: The York Cause Paper Evidence" i Goldberg, P. J. P. (ed.), *Woman is a Worthy Wight. Women in English Society c. 1200-1500*. Stroud: Sutton.
- Gunneng, Hedda (1987), "Kvinnlig arvsrätt under svensk medeltid: en forskningsrapport" i *Manliga strukturer och kvinnliga strategier*. red. Birgit Sawyer och Anita Göransson. s. 79-90. Göteborg: Historiska institutionen, Univ.
- Hajnal, John (1965), "European Marriage Pattern in Perspective i Glass och Eversley" (ed.), *Population in History. Essays in Historical Demography*. London: Edward Arnold.
- Hajnal, John (1982), "Two Kinds of Household System" i *Population and Development Review*, vol. 8 nr. 3.
- Hanawalt, Barbara (1986), *The Ties That Bound. Peasant Families in Medieval England*. New York: Oxford University Press.
- Hanawalt, Barbara (1994), "Remarriage as an Option for Urban and Rural Widows in Late Medieval England" i Walker, Sue Sheridan (red.). *Wife and Widow in Medieval England*. Ann Arbor, Mich.: University of Michigan Press.
- Hanawalt, Barbara A. (2005), "The Dilemma of the Widow Property for Late Medieval London" i Roush, Sherry & Baskins, Cristelle Louise (red.). *The Medieval Marriage Scene: Prudence, Passion, Policy*. Tempe, Ariz.: Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies.
- Hanawalt, Barbara (2007), *The Wealth of Wives, Women, Law and Economy in Late Medieval London*, Oxford: Oxford University Press.
- Hansson, Martin (2001), *Huvudgårdar och herravälden, En studie av småländsk medeltid*. Diss. Lund: Univ., 2001.
- Harris, Barbara J. (2002), *English Aristocratic Women, 1450-1550: Marriage and Family, Property and Careers*. Oxford: Oxford University Press.
- Herlihy, David (1991), "Family", *American Historical Review*, Vol. 96, No. 1. s. 1-16.
- Herlihy, David & Klapisch-Zuber, Cristiane (1985), *Tuscans and their Families: A Study of the Florentine Catasto of 1427*. New Haven: Yale University Press.
- Hockman, Tuula (2006), *Ingeborg Aakentytär (Tott) ja hänen sukunsa (n. 1460-1507)*. Väitösk Tampereen yliopisto.
- Hollingsworth, Thomas Henry ((1957) 1965), A Demographic Study of the British Ducal Families i Glass och Eversley (ed.) *Population in History, Essays in Historical Demography*. London: Edward Arnold.
- Hollingsworth, Thomas Henry (1964), *The Demography of the British Peerage*. London: Population Studies, vol. 18 No 2 Suppl.
- Howell, Martha C. (1998), *The Marriage Exchange: Property, Social Place, and Gender in Cities of the Low Countries, 1300-1550*. Chicago: University of Chicago Press.
- Howell, Martha C. (2003), "The Properties of Marriage in Late Medieval Europe: Commercial Wealth and the Creation of Modern Marriage" i Davis, Müller and

- Rees Jones (ed.), *Love, Marriage, and Family Ties in The Later Middle Ages*. Turnout: Brepols.
- Ighe, Ann (2007), *I faderns ställe: genus, ekonomisk förändring och den svenska förmyndarinstitutionen ca 1700-1800*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Iregren, Elisabeth (1992), "Kvinnor och barn under medeltid – ett antropologiskt perspektiv på några skelettmaterial" i *Kvinnospår i medeltiden*. Lund: Lund Univ. press.
- Kandiyoti, Deniz (1988), "Bargaining with Patriarchy". *Gender & Society*. Vol. 2, s. 274-290.
- KL = *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 1-22* (andra uppl. 1980 (1956-1978). Malmö: Allhem.
- Klapisch, Cristiane (1972), "Household and Family in Tuscany in 1427" i Peter Laslett (ed.), *Household and Family in Past Time*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Korpiola, Mia (1999), "Controlling Their Children's Choice: Strategies of Parental Control of Marriage in Medieval Europe and Scandinavia" i Melby, Pykkänen & Rosenbeck (ed.) *Ægteskab i Norden fra Saxo til i dag*. Köpenhamn: Nordisk Ministerråd.
- Korpiola, Mia (2004), *Between Betrothal and Bedding: The Making of Marriage in Sweden, ca. 1200-1610*. Diss. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kraft, Salomon (red.) (1944), *Sveriges historia till våra dagar. D.3, Senare medeltiden, 2, Tidsskedet 1448-1520*. Stockholm: Norstedt.
- Lahtinen, Anu (2004), "Gender and Continuity: Women, Men and Landed Property in Medieval Finland". *History and Change*, s. 32-45.
- Lahtinen, Anu (2009), *Anpassning, förhandling, motstånd. Kvinnliga aktörer i släkten Fleming 1470-1620*. Stockholm: Atlantis.
- Lamberg, Marko, (2001), *Dannemännen i stadens råd: rådmanskretsen i nordiska köpstäder under senmedeltiden*. Stockholm: Stockholmia.
- Larsson, Inger (2003), *Svenska medeltidsbrev: framväxten av ett offentligt skriftspråk*. [Ny, rev. utg.] Stockholm: Norstedt.
- Larsson, Lars-Olof (1997), *Kalmarunionens tid: från drottning Margareta till Kristian II*. Stockholm: Rabén Prisma.
- Laslett, Peter ed. (1972), *Household and Family in Past Time: Comparative Studies in the Size and Structure of the Domestic Group over the last three Centuries in England, France, Serbia, Japan and colonial North America, with further Materials from Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Liedgren, Jan (1964), "Bengt Arvidssons morgongåvobrev", *Personhistorisk tidskrift*, s. 164-178.
- Lorcin, Marie-Thérèse (1974), *Les campagnes de la région lyonnaise aux XIVe et Xve siècles*. Diss. Lyon.
- Lundholm, Kjell-Gunnar (1971), Sverige i (ed.) Benedictow, Ole. *Den nordiske adeln i senmiddelalderen: struktur, funktioner og internordiske relationer: rapporter til det nordiske historikermøde i København*. Köpenhamn.
- Lönroth, Erik (1938), "Slaget vid Brunkeberg och dess förhistoria". *Scandia* (Lund). Vol.11, s. 159-213.
- Magnúsdóttir, Auður (2001), *Frillor och fruar, Politik och samlevnad på Island 1120-1400*. Diss. Göteborg: Univ.
- Mate, Mavis E. (1998), *Daughters, Wives and Widows after the Black Death: Women in Sussex, 1350-1535*. Woodbridge: Boydell.
- Munkell, Ing-Marie (1982), *Gods, godsägare och landbor 1450-1520: Studier i de senmedeltida frälsegodsens funktion*. Diss. Göteborg: Univ.

- Myrdal, Janken och Bäärnhjelm, Göran (1994), *Kvinnor, barn och fester i medeltida mirakelberättelser*. Skara: Skaraborgs länsmuseum.
- Myrdal, Janken (1999), *Jordbruket under feodalismen 1000-1700*. Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stift. Lagersberg.
- Myrdal, Janken (2003), *Digerdöden, pestvågor och ödeläggelse*. Stockholm: Sällskapet Runica et mediævalia.
- Norborg, Lars-Arne (1958), *Storföretaget Vadstena kloster: studier i senmedeltida godspolitik och ekonomiförvaltning*. Diss. Lund: Univ.
- Petersson, Hans (1973), *Morgongåvoinstitutet i Sverige under tiden fram till omkring 1734 års lag*. Diss. Lund : Univ.
- Pykkänen, Anu (1996), "Giftermålsbalken i 1734 års lag" i *Statens beroende av familjen*. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Razi, Zvi (1980), *Life, Marriage and Death in a Medieval Parish. Economy, Society and Demography in Halesowen 1270-1400*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Retsö, Dag (2008), "Instängdhetens nytta": kvinnors geografiska mobilitet under medeltiden, och Mätta Ivarsdotters resor 1504-1511. *Scandia* (Lund). Vol. 73, s. 39-63.
- Ribordy, Geneviève (2001), "The Two Paths to Marriage: the Preliminaries of Noble Marriage in Late Medieval France". *Journal of Family History*. Vol. 26, s. 323-336.
- Rosenthal, Joel T. (1984), "Aristocratic Marriage and the English peerage, 1350-1500: Social Institution and Personal Bond". *Journal of Medieval History* (Print). 10 (1984):3, s. 181-194.
- Sjöberg, Maria (1996), "Hade jorden ett kön?: något om genuskonstruktion i det tidigmoderna Sverige". *Historisk tidskrift* (Stockholm), vol. 116, s. [362]-396.
- Sjöberg, Maria (1997), Kvinnans sociala underordning – en problematisk historia: om makt, arv och giftermål i det äldre samhället. *Scandia* (Lund). 1997 vol. 63, s. [165]-192, [353]-354.
- Sjöberg, Maria (2001), "Släkt, kön och egendom - Kring det äldre samhällets egendomsrättsliga villkor", i red. Liljewall, B., Niskanen, K., Sjöberg, M. *Kvinnor och jord - Arbetet och ägandet från medeltid till nutid*. Stockholm: Nordiska museets förl.
- Sjöberg, Nina (2003), *Hustru och man i Birgittas uppenbarelser*. Diss. Uppsala: Univ.
- Sjögren, Paul (1944), *Släkten Trolles historia intill år 1505*. Diss. Uppsala: Uppsala Univ.
- Sjöholm, Elsa (1988), *Sveriges medeltidslagar: europeisk rättstradition i politisk omvandling*. Lund: Institutet för rättshistorisk forskning.
- Skoglund, Alexandra (1903), *De yngre Axelssönernas förbindelser med Sverige 1441-1487*. Diss. Uppsala: Univ.
- Smith, Richard M. (1979), "Some Reflections on the Evidence for the Origins of the 'European Marriage in Pattern' in England" i Chris Harris (ed.) *The Sociology of the Family: New Directions for Britain*. Keele: University of Keele.
- Smith, Richard M (1992), "Geographical Diversity in the Resort to Marriage in Late Medieval Europe: Work, Reputation, and Unmarried Females in The Household Formation Systems of Northern and Southern Europe" i Goldberg, P. J. P. (ed.) *Woman is a Worthy Wight. Women in English Society c. 1200-1500*. Stroud: Sutton.

- Småberg, Thomas (2004), *Det stängda frälset: makt och eliter i det medeltida lokalsamhället: Marks och Kinds härader i Västergötland ca 1390-1520*. Diss. Göteborg: Univ.
- Söderwall, K.F. (1884-1918), *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket*. Lund.
- Söderwall, K. F. (1925-1973), *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket. Supplement*. Lund.
- Ward, Jennifer C. (2002), "Noblewomen, Family and Identity" i (ed.), Duggan Anne J. *Nobles and Nobility: Concepts, Origins, Transformations*. Suffolk: Boydell Press.
- Ward, Jennifer C. (2002), *Women in Medieval Europe, 1200-1500*. London: Longman.
- Westerbergh, Ulla (1968), *Glossarium till medeltidslatinet i Sverige*. Vol. I. Stockholm: Almqvist & Wiksell International [distributör].
- Wiesner, Merry (1993), *Women and Gender in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wiktorsson, Per-Axel (2007), *Äktenskapsvisan: en lustig visa om samgåendets vedermödor*. Stockholm: Sällskapet Runica et mediævalia.
- Winberg, Christer (1985), *Grenverket. Studier rörande jord, släktskapssystem och ståndsprivilegier*. Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning.
- Youngs, Deborah (2006), *The Life Cycle in Western Europe, c. 1300-1500*. Manchester: Manchester University Press.
- Ågren, Maria (2000), "Contracts for the Old or Gifts for the Young?: on the use of wills in early modern Sweden". *Scandinavian Journal of History*. vol 5, s. 197-218.
- Ågren, Maria & Erickson, Amy Louise (red.) (2005), *The Marital Economy in Scandinavia and Britain, 1400-1900*. Aldershot, Hants, England; Burlington, VT: Ashgate.

Stockholm Studies in Economic History

Published by Stockholm University

Editors: Thomas Jonter, Mats Morell, Paulina de los Reyes & Johan Söderberg

1. Olle Lundsjö, *Fattigdomen på den svenska landsbygden under 1800-talet. (Rural Poverty in Sweden during the Nineteenth Century)*. 1975. 208 pp. Out of print.
2. Eva M. Hamberg, *Studier i internationell migration. (Studies in International Migration)*. 1976. X + 119 pp.
3. Sture Martinus, *Peasant Destinies. The History of 552 Swedes born 1810-12*. 1977. 154 pp.
4. Johan Söderberg, *Agrar fattigdom i Sydsverige under 1800-talet. (Agrarian Poverty in Southern Sweden during the Nineteenth Century)*. 1978. 217 pp.
5. Ulf Jonsson, *Jordmagnater landbönder och torpare i sydöstra Södermanland 1800-1880. (Magnates Tenants and Crofters in Southeastern Södermanland)*. 1980. 231 pp.
6. Ronny Pettersson, *Laga skifte i Hallands län 1827-1876: Förändring mellan regeltvång och handlingsfrihet. (The Third Phase of Enclosure in the Province of Halland: Change between Coercive Measures and Freedom of Action)*. 1983. 386 pp.
7. Anu-Mai Köll, *Tradition och reform i västra Södermanlands jordbruk 1810-1890. Agrar teknik i kapitalismens inledningsskede. (Agricultural Tradition and Reform in Western Södermanland 1810-1890)*. 1983. 252 pp.
8. Arne Jarrick, *Psykologisk socialhistoria. (Psychological Social History)*. 1985. 256 pp.
9. Satya Brata Datta, *Capital Accumulation and Workers' Struggle in Indian Industrialisation: The Case of Tata Iron and Steel Company 1910-1970*. 1986. 295 pp.
10. Lars-Erik Bjessmo, *Industrin i Södertälje 1920-1970. En ekonomisk-historisk studie av industriell förändring. (Industrial Firms and Manufacturing in Södertälje 1920-1970: A Study in the Economic History of Industrial Change)*. 1987. 236 pp.
11. Makonen Getu, *Socialism, Participation, and Agricultural Development in Post-revolutionary Ethiopia: A Study of Constraints*. 1987. 225 pp.
12. Gunilla Peterson, *Jordbrukets omvandling i västra Östergötland 1810-1890. (Transformation of Agriculture in Western Östergötland 1810-1890)*. 1989. XV + 241 pp.
13. Jan-Olov Jansson, *Arbetsorganisationen vid Motala verkstad 1822-1843: Den engelska tiden. (Work and Workers in the Early Swedish Mechanical Engineering Industry — the Case of Motala verkstad)*. 1990. 222 pp.
14. Sven Fritz, *Affärsbankernas aktieförvärrätt under 1900-talets första decennier*. 1990. 181 pp.
15. Janken Myrdal & Johan Söderberg, *Kontinuitetens dynamik. Agrar ekonomi i 1500-talets Sverige. (Dynamics of Continuity: the Agrarian Economy of Sixteenth-Century Sweden)*. 1991. 578 pp.

Stockholm Studies in Economic History (contd.)

16. Eva Hesselgren, Vi äro tusenden. Arbets- och levnadsförhållanden inom svensk textilindustri med särskilt avseende på Gamlestadens Fabrikers AB 1890-1935. (We in our Thousands... Working and Living Conditions in the Swedish Textile Industry, with Special Reference to Gamlestadens Fabrikers AB, 1890-1935). 1992. XII + 223 pp.
17. Christer Persson, Stockholms klädesmanufaktur 1816-1846. (The Cloth Manufacturing Industry in Stockholm 1816-1846). 1993. 186 pp.
18. Johan Söderberg, Civilisering, marknad och våld i Sverige 1750—1870. En regional analys. (The Civilizing Process, Markets, and Violence in Sweden 1750-1870. A Regional Analysis). 1993. 290 pp.
19. Rita Bredefeldt, Tidigmoderna företagstrategier. Järnbrukens ägar- och finansieringsförhållanden under 1600-talet. (Early Modern Entrepreneurs. Ownership and Financing of Swedish Ironworks in the 17th Century). 1994. 218 pp.
20. Sven Fritz, Louis Fraenckel 1851-1911. Bankman och finansman. (Louis Fraenckel 1851-1911. Banker and financier). 1994. 349 pp.
21. Kirsti Niskanen, Godsägare, småbrukare och jordbrukets modernisering. Södermanlands län 1875-1935. (Large Farmers, Small Farmers and the Modernisation of Agriculture. Södermanland County, Sweden, 1875-1935). 1995. 275 pp.
22. Eva Eggeby, Vandringsman, här ser du en avmålning av världen. Vårdade, vård och ekonomi på Danvikens dårhus 1750-1861. (Wanderer, Here You See a Picture of the World. Institutional Care and Economy at Danviken Lunatic Asylum 1750-1861). 1996. 292 pp.
23. Karl Gratzner, Småföretagandets villkor. Automatrestauranger under 1900-talet. (Conditions for Small Firms. Automatic Restaurants during the Twentieth Century). 1996. 326 pp.
24. Stefan Carlén, Staten som marknadens salt. En studie i institutionsbildning, kollektivt handlande och tidig välfärdspolitik på en strategisk varumarknad i övergången från merkantilism till laissez-faire 1720-1862. (The State as the Salt of the Market. A Study of Institutional Formation, Collective Action and Pre-industrial Welfare Policy on a Strategic Commodity Market in the Transition from Mercantilism to Liberalism 1720-1862). 1997. 359 pp.
25. Börje Bergfeldt, Den teokratiska statens död. Sekularisering och civilisering i 1700-talets Stockholm. (The Death of the Theocratic State. Secularization and the Civilizing Process in Eighteenth-Century Stockholm.) 1997. 225 pp.
26. Susanna Hedenborg, Det gåtfulla folket. Barns villkor och uppfattningar av barnet i 1700-talets Stockholm. (The Enigmatic People. The Conditions and Conceptions of Children and Childhood in 18th Century Stockholm). 1997. 321 pp.
27. Christer Franzén, Skuld och tanke. Svensk statsskuldproblematik i ett internationellt perspektiv före 1930-talet. (Debts and Opinions. Swedish Debt Problems in an International Context prior to the 1930's). 1998. 340 pp.

Stockholm Studies in Economic History (contd.)

28. Hans Andersson, "Androm till varnagel...": Det tidigmoderna Stockholms folkliga rättskultur i ett komparativt perspektiv. 1998. (As a Warning to Others. Popular Legal Culture in Early Modern Stockholm in a Comparative Perspective). 210 pp.
29. Bo Franzén, Sturetidens monetära system. Pant eller penningar som information i köpstaden Arboga. (The Swedish Monetary System in Late Medieval Times. Pawn or Money as Information in the Trading Town of Arboga 1450-1523). 1998. 309 pp.
30. Arne Jansson, From Swords to Sorrow. Homicide and Suicide in Early Modern Stockholm. 1998. 197 pp.
31. Kirsti Niskanen (red.), Föreställningar om kön. Ett genusperspektiv på jordbrukets modernisering. (Notions of Gender. Agricultural Modernisation in Gender Perspective.) 1998. 131 pp.
32. Camilla Elmhorn, Brussels – A Reflexive World City. 2001. 369 pp.
33. Richard Palmer, Historical Patterns of Globalization. The Growth of Outward Linkages of Swedish Long-standing Transnational Corporations, 1890s-1990s. 2001. 235 pp.
34. Leif Runefelt, Hushållningens dygder. Affektlära, hushållningslära och ekonomiskt tänkande under svensk stormaktstid. (The Virtues of Householding. Economic Thought and the Theories of Passions and of Householding in Seventeenth-Century Sweden.) 2001. 298 pp.
35. Johan Söderberg & Janken Myrdal, The Agrarian Economy of Sixteenth-Century Sweden. 2002. 253 pp.
36. Kenth Hermansson, I persuadörernas verkstad. Marknadsföring i Sverige 1920-1965 – en studie av ord och handling hos marknadens aktörer. (In the Workshop of the Persuaders. Marketing in Sweden 1920-1965. A Study of Word and Action of the Actors at the Market.) 2002. 357 pp.
37. Kalle Westberg, Var optimist! AGAs innovativa verksamhet 1904-1959. (Be An Optimist! Inventive Activity at AGA 1904-1959.) 2002. 163 pp.
38. Per Eriksson, Stadshypoteks plats och bana inom det svenska kreditväsendet 1909-1970. (The Stadshypotek's Role and Place in the Swedish Credit System 1909-1970: A Socio-historical Study.) 2004. 272 pp.
39. Karin Åmossa, Du är NK! Konstruktioner av yrkesidentiteter på varuhuset NK ur ett genus och klassperspektiv 1918-1975. (You are NK! Constructions of Work Identities at the Department Store NK from a Gender and Class Perspective 1918-1975.) 2004. 213 pp.
40. Per Borg, Systemskifte – en studie av tröghet vid fyra brytpunkter inom svensk välfärdspolitik. (Transformation of Welfare Systems. A Study of Slowness at Four Breaking Points in Swedish Welfare Policy.) 2004. 307 pp.
41. Rodney Edvinsson, Growth, Accumulation, Crisis – With New Macroeconomic Data for Sweden 1800-2000. 2005. XX + 433 pp.

Stockholm Studies in Economic History (contd.)

42. Jonathan Metzger, I köttbullslandet. Konstruktionen av svenskt och utländskt på det kulinariska fältet. (In the Land of Meatballs: The Historical Construction of Swedishness and Foreignness in the Culinary Field.) 2005. 423 pp.
43. Leif Runefelt, Dygden som välståndets grund. Dygd, nytta och egennyttan i frihetstidens ekonomiska tänkande. (Virtue as the Foundation of Wealth. Virtue, Utility, and Self-interest in the Economic Ideas of the Age of Liberty.) 2005. 216 pp.
44. Per Simonsson, Bidrag till familjens ekonomiska historia. Inflytande över konsumtionen inom svenska hushåll under 1900-talet. (Contributions to an Economic History of the Family. Influence on Consumption Decisions in Swedish Households during the 20th Century.) 2005. 209 pp.
45. Therese Nordlund, Att leda storföretag: en studie av social kompetens och entreprenörskap i näringslivet med fokus på Axel Ax:son Johnson och J. Sigfrid Edström, 1900-1950. (Big Business Leadership: A Study of Social Competence and Entrepreneurship in Swedish Industry with Focus on Axel Ax:son Johnson and J. Sigfrid Edström, 1900-1950) 2005. 420 pp.
46. Lena Molin, Nyttiga bakterier och sjuka djur. En technoscience-resa från nätverksbildning till riskkonstruktion. (Healthy Bacteria and Sick Animals. A Technoscience-journey from Network to Risk.) 2005. 344 pp.
47. Akhil Malaki, Informal Finance and Microfinance in Jamaica and Trinidad & Tobago: An Institutional Study. 2005. 171 pp.
48. Marcus Box, New Venture, Survival, Growth: Continuance, Termination and Growth of Swedish Business Firms and Business Populations During the 20th Century. 2005. XIV + 230 pp.
49. Johanna Sköld, Fosterbarnsindustri eller människokärlek. Barn, familjer och utackorderingsbyrå i Stockholm 1890–1925. (Foster Child Industry or Humanistic Compassion. Children, families and the out-placement bureau in Stockholm 1890–1925) 2006. 449 pp.
50. Bo Franzén. Folkungatidens monetära system. Penningen mellan pest och patriarkat 1254-1370. (The Monetary System of the Folkunga Era. The Swedish Pence between Pestilence and Patriarchate 1254-1370) 2006. 326 pp.
51. Ilja Viktorov. Fordismens kris och löntagarfonder i Sverige. (The Crisis of Fordism and Wage-Earner Funds in Sweden) 2006. 306 pp.
52. Dag Retsö, Människans mobilitet och naturens motsträvighet. Studier kring frågan om reshastighet under medeltiden. (Man's Mobility and Nature's Obstinacy. Studies in the Speed of Travel during the Middle Ages.) 2007. 144 pp.
53. Lisbeth Söderlund, Making Corporate Social Responsibility an International Concern. Norm Construction in a Globalizing World. 2007. 294 pp.
54. Soheyla Yazdanpanah, Att upprätthålla livet. Om lågavlönade ensamstående mödrars försörjning i Sverige. (Supporting Livelihood. Low-paid Single Mothers' Sustainance in Sweden.) 2008. 302 pp.

55. Bengt Svensson, *Seven Years that Shook Soviet Economic and Social Thinking. Reflections on the Revolution in Communist Economics 1985–1991*. 2008. 174 pp.
56. Dag Retsö, *Länsförvaltningen i Sverige 1434–1520 (Local Fiscal Administration in Sweden 1434-1520)*. 2009. 452 pp.
57. Bo Franzén, *Emancipation och urbanisering i medeltidens Sverige. Trender mot ett mer fritt och rörligt feudalt samhälle cirka 1200-1527 (Emancipation and Urbanization in what was to Become Sweden, circa 1200 to 1527.)* 2009. 93 pp.
58. Thomas Jonter & Ilja Viktorov (ed.), *Energy and Security in the Baltic Sea Region: Research Papers in International Relations*. 2011. 208 pp.
59. Johanna Andersson Raeder, *Hellre hustru än änka. Äktenskapets ekonomiska betydelse för frälsekvinnor i senmedeltidens Sverige*. 2011. 170 pp.

